

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૫૭૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પુષ્પલલિટા

વિષય ૨- : ૩

ૐ

શ્રીવિશ્વવંદનમંદ્યમાલિકા-દ્વિતીય ભણિ

પુષ્પ-લતિકા

*

કેટલીક ટુંકી વાર્તાઓ

[શ્રીયુત કૌશિકરામ વિ. મહેતાનાં પરિચયવચનસહિત]

લેખક

ચુનીલાલ જયશંકર ઝોઝા

સંવત્ર ૧૯૮૫

∴

સને ૧૯૨૯

એક રૂપિયો

પ્રકટકર્તા
ચુનીલાલ જયશંકર ઝોઝા
લાલસિંગ બિહરીંગ : છુહાર ચાલ
મુંબઈ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૫૮

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન)

મુદ્રક : ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા
મુદ્રણસ્થાન : 'વસંતમુદ્રણાલય'
ધીકાંટારોડ : અમદાવાદ

ॐ
श्री गुरुदेवने नमः

वार्ता च कौतुककरी विमला च विद्या
लोकोत्तरः परिमलश्च कुरंगनाभेः ॥
तैलस्य बिंदुरिव वारिणि दुर्निवारम्
एतत् त्रयं प्रसरति स्वयमेव भूमौ ॥

પરિચય-વચન

જીવનવ્યવસાયની વિપુલતા, ચિત્તની ચંચલતા, આનંદનાં સરલ સાધનોવિષે અધિક રુચિ-છલ્લાદિ કારણોને લીધે સાંપ્રત સમયમાં સર્વત્ર ટુંકી વાર્તાપ્રતિ સમાજનો મોહ વૃદ્ધિ પામતો જોવામાં આવે છે. હજાર વ્યક્તિઓમાંથી, મૂળ રામાયણ અને મહાભારતનો પરિચય ધરાવનાર વ્યક્તિ ગણીગાંડી જ હોય છે. એ મહાગ્રન્થોનો સંક્ષેપ સર્વને જ્ઞાત હોય છે. વાર્તાઓનાં પુસ્તક પણ જ્યાં થોકબંધ પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યાં ત્યાં તેમની વિપુલતાથી સમાજના મગજને મુંઝવણ થવા લાગી, અને ટુંકી વાર્તાના લેખક તથા ટુંકી વાર્તાના ગ્રાહક એ અન્યો-ન્યાશ્રિત યુગલનો ઝટ પ્રાદુર્ભાવ થયો. પાંચ કલાક ચાલતાં નાટકોની પદવી આવાં જ કારણોને લઈને દોઢ કલાકમાં ખલાસ થનાર ચલચિત્રોએ ઝડપી લીધી છે.

વિશાલ, ગંભીર, ઉદાત્ત, સંગીન સાહિત્યની દિશામાં લોકાનુરાગનો દ્વાસ થવો એ વ્યતિકર ગમે તેટલો શોચનીય હોય છતાં યુગપલટાના પ્રબલ પાશથી સાહિત્ય બચી શકતું નથી એ નિર્વિવાદ છે. આથી વાર્તાલેખનની નિસર્ગપ્રાપ્ત શક્તિ ધરાવનાર સાહિત્યકારો પણ તે શક્તિના સદુપયોગથી સમાજના ઉપકારક થઈ શકે છે એ સિદ્ધ છે.

આ વાર્તાકલાપના લેખક મારા મિત્ર શ્રીયુત ઝોઝાનો પ્રયાસ આ શુભ દિશામાં હોવાથી જનમેડગના આંતરિક આદરને પાત્ર છે. એ સંગ્રહનો પરિચય કરાવનાર પુરોગામિત્વનો યોગ મને પ્રાપ્ત થયો છે. એ પ્રકારનું બંધુકૃત્ય અદ્ય છતાં વિવિધ સ્નેહચંદ્રાળ વ્યક્તિઓને સંતોષક થવાનો સંભવ હોવાથી તે કરતાં મને બહુ આનંદ થાય છે.

આ સંગ્રહમાં **આદર્શાહુની લીખ** અને **ઉપમન્યુ** એ બે વાર્તાઓ સાક્ષર કાદંબરીકારની આત્મનિર્મિત કૃતિ નથી. પ્રથમ વાર્તાનું મૂલ પ્રસિદ્ધ દંતકથા છે, અને બીજીનું મૂલ પુરાણકથા છે, છતાં પણ એ વાર્તાઓના લાલનમાં લેખકે પોતાની કલાનું થોડું ઘણું પણ ભાન કરાવ્યું નથી એમ નથી. આક્રીની સાત વાર્તાઓનું વર્ગીકરણ નીચે પ્રમાણે થઈ શકે છે:—

૧. મારો કાળો કોટ

૨. અભિમાનની આગમાં

આ બંને વાર્તામાં શૃંગારનો પ્રસંગ છે. એ શૃંગાર સ્વકીયાનો છે અને વિશુદ્ધ છે. તદબીરથી ઝેરને અમૃતનો પોશાક પહેરાવી પિરસવામાં આવ્યું નથી. બંને વાર્તામાં માનસ શાસ્ત્રનાં સુંદર અંગોનો સમાવેશ પ્રશસ્ય કલાથી કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ વાર્તામાં પ્રાણેશ્વરીની કાળાશનું વિરોધી આદિ સ્પુરણ થતાં કૃષ્ણતાના તિરસ્કરણીય નમુનાઓનું લંગર ખેંચાઈ આવે છે, પરંતુ પ્રાણેશ્વરીના ક્ષણિક વિચોગનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં વિરોધી વિચારપરંપરાના સ્તંભનનો યોગ આવે છે, અને કાળી કાયલનું કમનીય ફૂગ્ગન વિચારને ઉલટી જ દિશામાં ધસડી જાય છે. સંતાપલી પ્રિયતમા વિનોદકલ્પોલ કરતી પ્રકટ થાય છે, પ્રિયતમની આંખ મીચાવે છે, અને તેમના જ ગૌર શરીરઉપર કાળા કોટની વિશિષ્ટ શોભા દર્પણરૂપ મધ્યસ્થદ્વારા સિદ્ધ કરી બતાવે છે. આદિથી અંતપર્યંત વિનોદથી ઉભરાતી યોગના બહુ હૃદયંગમ થઈ પડે એવી છે. **અભિમાનની આગમાં** એ વાર્તામાં વિનોદ ન્યૂન અને ગાંભીર્ય અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. નવોઢા

અભિમાનના પાશમાં ખેંચાય છે તો તરંગના અશ્વઉપર આરૂઢ થયલા રસરાજનો વિહાર, અભિજ્ઞાનશકુન્તલા ના હરિણની પેરે, આર આત્મી અંતરિક્ષમાં છે અને માત્ર ચાર આત્મી જેટલો તેને પાર્થિવ તત્ત્વનો સ્પર્શ છે. આ કારણથી એક જ ખંડમાં રહેલાં દંપતી, ચક્રવાચકવીની માફક, વિયોગવ્યથા અનુભવતાં પ્રથમ રાત્રિ નૈરાશ્યમાં જ પસાર કરે છે ! તેમનો વિયોગ રસજ વાચકને પણ સાલે છે, પરંતુ વિરોધી ભાવોના દ્વંદ્વયુદ્ધના ચિતારમાં વપરાયલી લેખકની કલાકુશલતાથી તે મુગ્ધ બની જાય છે.

૩. સિદ્ધમંદિરના સ્વામીઓ

૪. ચમત્કારિક પેટી

ગ્રંથનો લગભગ અડધો ભાગ રોકનાર આ બે વાર્તા આશ્ચર્યમય છે અને તેમનું તાત્પર્ય પણ ઘણું અંશે સમાન છે. ગૂઢ વ્યક્તિઓનો સમાગમ, ગૂઢ સંકેતો, ગૂઢ ભાવિસૂચનો, ગૂઢ માર્મિક વચનો, ગૂઢ સ્થાનો, ગૂઢ રચનાઓ, ગૂઢ સિદ્ધિસાધનો—ઘટ્યાદિ સામગ્રીથી અહ્ભુત તત્ત્વનો એવો સુંદર પરિપોષ કરવામાં આવ્યો છે કે વાંચનાર રસરેલમાં ધસડાયા વિના રહેતો નથી. સર્વ વ્યતિકરો તેને આંખ આગળ બની રહેલા તાદૃશ લાગે છે. અને વાર્તાના નાયકો કીર્તિસિંહ અને ચંદ્રસિંહ ઉત્સાહબલસંપન્ન ઉદાત્ત ચારિત્રવાળા સાહસિક વીર પુરુષો છે. **देहं पातयामि कार्यं साधयामि** એ તેમનું જીવનસૂત્ર છે. કોઈ કોઈ ઘણું શૈથિલ્ય અનુભવતા છતાં તેઓ વિઘ્નપરંપરાની ટક્કર જીલે છે, તેને નમતા નથી પણ તેને નમાવે છે. અને તે અંતે રમાદેવી અને રત્નાવલિ પ્રાપ્ત થાય છે; તે સાથે ઉભય અનેકવિધ દૈવીસંપત્તિ રજે છે, અને આદર્શ યુગલો સમાજનાં સાચાં ઉપકારક બને છે. આ બંને વાર્તાના વિવિધ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ પ્રસંગો શ્રીયુત ઓઝાએ બહુ સુંદર સંસ્કારી શૈલીમાં આકર્ષક રીતે વર્ણવ્યા છે.

૫. એ તો હું

૬. વાસના

આ એ વાર્તામાં હું આધ્યાત્મિક તત્ત્વ રહેલું છે. મૃગતૃષ્ણિકા પાછળ દોડતો મનુષ્ય આખું બ્રહ્માંડ ફરી વળતો હોય એવું ભાન પ્રથમ વાર્તા વાંચતાં થાય છે. અહિં પણ આશ્ચર્યોની પરંપરા તીવ્ર વેગથી પ્રકટ થાય છે. **ચતુષ્કપર્દા યુવતિઃ સુપેશા ઘૃતપ્રતીકા વયુનાનિ વસ્તે ।** (૧) યૌવન (૨) કૌશલ (૩) માધુર્ય (૪) જ્ઞાના-વરણ-એ માયાશક્તિનો ચતુર્વિધ મહિમા બહુ માર્મિક રીતે ચિતરવામાં આવ્યો છે. વાર્તાના નાયકનો આત્મા દિવ્ય યુવતિના આકર્ષણને વશ થાય છે, વિવિધ અલૌકિક અનુભવો તેને થાય છે, મિષ્ટ ધારેલા ફળમાં તેને કીડા તરવરતા માલમ પડે છે, પરંતુ આકર્ષણના પાશથી તે છૂટી શકતો નથી. માયાનો મહિમા જ એવો છે.

જ્ઞાનિનામપિ ચેતાંસિ દેવી ભગવતી હિ સા ।

વલાદાકૃષ્ય મોહાય મહામાયા પ્રયચ્છતિ ।

જ્ઞાનીઓનાં ચિત્તને પણ ખેંચી તંગ ખેંચી માફક બાંધી મહા-માયાશક્તિ મોહાસુરપ્રતિ રવાના કરી દે છે. ઉપનિષદ્ કહે છે—

અજામેકાં લોહિતશુક્લકૃષ્ણાં

વહ્નીઃ પ્રજ્ઞાઃ સૃજમાનાં સરૂપાઃ ।

અજો હ્યેકો જુષમાણોઽનુશેતે

સ્વસદૃશ વિકારોને ઉત્પન્ન કરતી ત્રિગુણમયી માયાનું સેવન કરતો કાષ્ઠ જીવ તદનુસાર ચેષ્ટા કરે છે. પરંતુ માયાથી છૂટવાનો ઉપાય નથી એમ નથી. ઉપનિષદની ભાષામાં

જહાત્યેનાં ભુક્તભોગામજોઽન્યઃ ।

માયાને ભોગવી તેના રહસ્યને જાણી ગયલો, ભોગના કૃયાથી કંટાળેલો બીજો જીવ માયાથી છટકી જાય છે. વાર્તાકારે ઉપનિષદનું અન્ન-

ઐશ્વર્ય સંગોપાંગ દર્શાવી ભગવદ્ગીતાના વચનને અનુસરી વાર્તાની સમાપ્તિ કરવામાં જે ઝડપ વાપરી છે તેથી રસપ્રદીપ્તિમાં વૃદ્ધિ થઈ છે.

દૈવી દ્વેષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામેષ યે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥

માયામોહિનીથી મુંઝાયલો નાયક અંતે પરમાત્માનું શરણુ યાચે છે. પરમાત્માનો સર્વકૃષ્ણમન દિવ્ય સ્વર તેના હૃદયમાં પ્રકટે છે. માયાના હુંકારનો પ્રત્યુત્તર નાયક ઇશસ્વરથી અનુપ્રાણિત પોતાના જ હુંકારના રૂપમાં આપે છે. શક્તિ શક્તિમાનને સતાવતી નથી: માયા માયેશને મુંઝવતી નથી. **વાસના**ની વાર્તામાં ત્યાગીના અંતિમ અભિલાષના નિમિત્તથી એક હૃદયદ્રાવક કામલ પ્રસંગનું મનોહર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. પૂર્વાશ્રમની પુત્રીની સૂક્ષ્મ વાસના ત્યાગીની વૃત્તિનો પરમ તત્ત્વમાં લય થવામાં આડી આવે છે. શકુંતલાવિયોગપ્રસંગે કણ્વમુનિ પણ કંઈશેષ આદિ માનુષ વિકારોને વશ થયાનું કાલિદાસે વર્ણન કર્યું છે. પિતાપુત્રોનો મેળાપ કરાવવામાં વાર્તાકારે સ્તુત્ય કલાનું નિદર્શન કરાવ્યું છે.

૭. નવીન નિયંતા

આ વાર્તા અંગ્રેજી શબ્દાવલિ વાપરીએ તો **Last but not least** છે: ક્રમપરત્વે તે છેલ્લી છે પરંતુ મહત્ત્વપરત્વે તે ગૌણ નથી. એક ગંભીર વેદાંતસિદ્ધાંતનો એથી સુંદર સ્કેટ થાય છે. **વૈષમ્યનૈર્ઘૃણ્યે ન.....**એ વેદાંતસૂત્રઉપર જાણે એ ભાષ્યરૂપ હોય એવી પ્રતીતિ થાય છે. વાયકના હૃદયમાં ઊડી શાંતિ પ્રસરાવી, શુદ્ધ આસ્તિકતાના ઉત્તેજનદ્વારા એ સમાજને બહુ ઉપકારક થઈ પડશે. વિશ્વનું વિધાન કરીને વિધાતા ગુપ્ત રહ્યા છે એ પ્રસંગ કુશલ સાહિત્યકારને ઉત્તમ સામગ્રી પૂરી પાડે એવો છે. રાજદંડધર રાજની પેરે વિધાતા જે અમુક સ્થાનમાં વાસ કરીને રહ્યા હોત અને સર્વને પ્રત્યક્ષ થઈ શકે એમ હોત તો તો એમના લયને લીધે એમના જગત-

નિર્માણ વિષે સખત વિરોધી ટીકા કરતાં મનુષ્ય અવશ્ય ખંચાત. પરંતુ તે પ્રચ્છન્ન રહેલા હોવાથી પ્રસંગે અજાણવાત્માને નિરંકુશ ટીકા કરવાનો અવકાશ રહે છે. એવા જીવાત્માનો વિશિષ્ટ નમુનો હપીકેશ છે. કર્મના કાયદાના અજાનજન્ય વ્યામોહમાં સપડાયલો તે પુરુષ વિશ્વેશ્વરના વિશ્વમાં સ્થળે સ્થળે અવ્યવસ્થા જોય છે, અને યોગપ્રાપ્ત ઐશ્વર્યનો તેને ઉન્માદ હોવાથી અખિલેશ્વર સામા ‘ અપીલ ’ સાંભળવા તે સજ્જ બને છે. ઉમર ખયામના ફારસી કાવ્યમાં આ ‘ અપીલ ’— શ્રવણવૃત્તિનું સુંદર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે:—

Ah Love ! could thou and I with fate conspire
To grasp this sorry scheme of things entire,
Would not we shatter it to bits, and then
Remould it nearer to the heart's desire ?

[હે પ્રિયતમા ! દૈવસત્તાની સાથે સહકાર કરી તું અને હું જો આ શોચનીય વિશ્વતંત્રની તળિયાઝાટક તપાસણી કરી લઈએ તો શું આપણે એ તંત્રના ફૂરચેફૂરચા ઊડાવી નહિ દઈશું અને આપણા પોતાના હૃદયના અભિલાષને અનુસરતી તેની પુનર્ઘટના નહિ કરીશું ?]

પોતાની યોગસિદ્ધિના પ્રભાવથી હપીકેશ નવીન વિધાનના પાંચ પ્રયોગોમાં ઝંપલાવે છે, અને પાંચ પ્રયોગોનો પરિણામ પોતાનાં જ હાડકાં ભાંગવાં સરળો આવતાં નવીન નિયંતાને જગન્નિયંતાનું ડહાપણ સ્વીકાર્યા વિના છુટકો થતો નથી. પ્રયોગો એકથી એક સુંદર છે અને તેને વર્ણવવામાં વાર્તાકારે ઉત્તમ જય મેળવ્યો છે.

આ પ્રમાણે વિજ્ઞાન, વિનોદ અને બોધની ઉત્તમ સામગ્રીથી ગુજરાતી સાહિત્યની સમૃદ્ધિમાં પોતાનો ફાળો આપવાના સક્રિય ઉત્સાહવાળા સાક્ષર શ્રીયુત ઓઝાનો આ સુંદર પ્રયત્ન સર્વથા અભિનંદનીય છે. આશા છે કે તે સમાજના સમાદરને પાત્ર ગણાશે. સાહિત્યનું મૂલ્ય રાગદ્વેષના સંપર્ક વિના નિરપેક્ષપણે અંકારું જોઈએ. લેખકનું નામ શું છે ? ઉમર કેટલી છે ? કઈ જ્ઞાતિનો તે છે ? કઈ “ ડીગ્રી ” તેણે મેળવી

છે ? કેટલો પગાર તેને મળે છે ? તે ક્યાં રહે છે ? કોનો સગો છે ? કોનો પાડોશી છે ? ક્યાં મંડળનો છે ? કોનો પૂજક છે ? કોનો પ્રશંસક છે ? તેનાં સામાજિક તથા રાજકીય મંતવ્ય શાં છે ? એને વખાણતાં એકંદર લાભ છે કે હાનિ ? છત્યાદિ અન્વેષણની ખટપટમાં ઊતરનાર મનુષ્ય અપોરતા સૂર્યપ્રકાશજેવો ઊજળો પૂરાવો રજુ કરે છે કે પોતે સાહિત્યરત્નપરીક્ષક નથી. કેવળ સામાન્ય મનુષ્યોમાં આ રાગદ્રેષની મહિન વૃત્તિ જોવામાં આવતી હોત તો તે માત્ર હાસ્યપાત્ર ગણાત. પરંતુ તેમ જ જો જોવામાં આવતું હોત તો પ્રાચીન કાલમાં પણ ભર્તૃહરિજેવો મહાત્મા **વોદ્ધારો મત્સરગ્રસ્તા :** એ ઉદ્દગારથી ઊંચાં પાત્રોને પણ મત્સરગ્રસ્ત બહેર કરત નહિ. ઉચ્ચ વિદ્યાઅંપતિ ભોગવનાર વ્યક્તિ જ્યારે સાહિત્યની કિંમત આંકવામાં રાગદ્રેષને વશ વર્તે છે ત્યારે તે પ્રવૃત્તિ હાસ્યપાત્ર નહિ, પણ શોચનીય થઈ પડે છે.

Who would not laugh, if such a man there be ?
Who would not weep, if Atticus were he ?

એના જેવું થાય છે. પરંતુ હર્ષસાથે નિવેદન કરવું જોઈએ કે રાજકીયઆદિ પ્રવૃત્તિનાં ઇતર ક્ષેત્રોમાં અંધુભાવની આવશ્યકતા જેમ વધારે ને વધારે સમજાતી જાય છે તેમ સાહિત્યક્ષેત્રમાં પણ વૃત્તિના ઉદાર ભાવપ્રતિ સમજી સમાજનું વલણ વધતું જતું જોવામાં આવે છે. આશા છે કે એ ઉદાર ભાવનું અવલંબન કરી વિદ્યારસિકો આ ઉત્તમ વૃત્તિનો ઉચિત આદર કરશે, અને સમર્થ લેખકને પોતાના ગુપ્ત શક્તિભંડારમાંથી બીજાં રત્નો હવે પછી જનસમાજઆગળ રજુ કરવા પ્રેરણા પૂરી પાડશે.

પોષ શુક્લ ૧૧
સોમવાર
સં. ૧૯૮૫
અમદાવાદ

}

કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા

નિવેદન

પુष्પ-લતિકાનાં પુષ્પો વાર્તાપ્રિય અંતઃકરણોને પ્રસન્નતા ઉપગ્નવે અને તેનો મધુર પરિમલ અનેકને આહ્વાદિત કરી તેમની ચિત્તભૂમિકામાં ઉત્તમ સંસ્કારખીજો સ્થાપે એ અભિલાષ જ, પ્રધાનપણે આ કાર્યમાં પ્રેરક હેતુ છે.

જનસમાજ-આધુનિક જનસમાજ-વિશેષતઃ વાર્તારસિક બન્યો છે. આજકાલ પ્રકટ થતા સાહિત્યમાં વાર્તાનું સાહિત્ય અન્ય સાહિત્યનાં ક્ષેત્રોને ઢાંકી દે છે. તેમાં પણ પ્રેમના ઉદ્ઘાસના નામથી અશ્લીલ ભાવોથી ભરેલી વાર્તાઓ જોઈ સાહિત્યના ઉજ્જવલ ગગનમાં વિચરતી અનેક વ્યક્તિઓમાં ઘૂણાની દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતી નથી એ આવી વિરલ સંસ્કારી વ્યક્તિઓના પ્રસંગોપાત્ત નીકળતા ઉદ્ઘારોમાંથી સહ-વિચારશીલ જનતાને અનુભવગમ્ય થયાવિના રહેવું નથી.

સાહિત્યોદ્યાનમાં આવું સાહિત્ય કંટકતરુજેવું છે. એ આ સુંદર ઉદ્યાનને છાઈ ન દે એ સાહિત્યોદ્યાનના પરિપોષક અને સંરક્ષક વિદ્-દ્વર્ગનું કર્તવ્ય છે.

દેશનું સાહિત્ય દેશના પ્રધાન નાદનો ધોષ છે. વાર્તાનું સાહિત્ય પણ તેથી, વાર્તાનો આનંદ આપે, તે સાથે સમાજના ચિત્તમાં ઉત્તમ

સુરોના તરંગ ઉત્પન્ન કરે અથવા ઉત્તમ સંસ્કારોની વૃદ્ધિ કરે એ શું અભીષ્ટ નથી? ઉત્તમ સાહિત્યકારોએ આ અભીષ્ટ વસ્તુસ્થિતિ પ્રકટાવવાની જવાબદારી ગ્રહણ કરવી જોઈએ છે, અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ બીજકોની જ પેરણી થાય અને જનમનપ્રસાદક સુંદર પુણ્યો, સુંદર ફલો, ઉત્પન્ન થાય એવો પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય છે.

પુષ્પ-લતિકાનાં વાર્તાપુણ્યોમાં ‘સિદ્ધમંદિરના સ્વામીઓ,’ તથા ‘ચમત્કારિક પેટી’ એ વાર્તાઓ શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગતરફથી પ્રકટ થતા ચમદંડ માસિકના ચતુર્થ વર્ષના અંકોમાં પ્રકટ કરી હતી. અધ્યાત્મવિદ્યાના અને રસશાસ્ત્રના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના ગ્રંથો, માસિકો વગેરેના વાચનના સંસ્કારોમાંથી જન્મેલી આ વાર્તાઓ તે વિદ્યાના ચમત્કારો વગેરેનું નિદર્શન કરે છે.

‘મારો કાળો કોટ’ એ વાર્તા કોઈ વિલક્ષણ ક્ષણે હૃદયમાંથી ઉડી અને ‘દંપતીમિત્ર’માં જ્યારે પૂજ્ય શ્રીયુત જેડીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીયા જેવા અસાધારણ વિદ્વાને પણ તે વાંચી પ્રશંસાના ઉદ્ગાર કાઢ્યા ત્યારેએ દિશામાં વૃત્તિને દોરવાને મારો ઉત્સાહ વધ્યો અને સમાજને ઉત્તમ વાર્તાઓદ્વારા કોઈ ઉંચા સિદ્ધાંતો, ઉંચી વસ્તુનાં સ્વરૂપો વગેરે પ્રેરણારૂપે આપી શકાય એમ મને લાગ્યું અને ટુંકી વાર્તાઓ લખવા સ્વાભાવિક ઇચ્છા રહેતી. આ સમયમાં ચમદંડ, દંપતીમિત્ર વગેરે બંધ હતાં અને તેથી તે ઇચ્છા અંકુરિત થઈને અટકી. એટલામાં પૂજ્ય શ્રીયુત કૌશિકરામભાઈએ સ્વધર્મજગૃતિ પ્રસિદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો અને તેમની પ્રેરણાથી ‘એ તો હું’ અને ‘વાસના’ એ બે વાર્તાઓનો જન્મ થયો. પુનઃ તે સંસ્કારો અનેક સહૃદય બંધુઓએ જગૃત કર્યા અને ‘અભિમાનની આગમાં’, ‘બાદશાહની ભીખ’, ‘ઉપમન્યુ’, એ વાર્તાઓ આ લતિકાના પુષ્પરૂપે પ્રકટે છે.

‘બાદશાહની ભીખ’ પ્રચલિત વાર્તા છે; ‘ઉપમન્યુ’નો પ્રસંગ મહાભારતનો છે.’

‘નવીન નિયંતા’ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્ય-શ્રી મહાકાલના તંત્રીના સ્મારક અંકમાટે લખેલી ઘણો સમય-વર્ષોપર્યંત પડી રહી. કોઈ

સંકેતવશાત્ તે અંક અઘાપિ પ્રકટ ન થયો અને તેને લતિકાના પુષ્પ-રૂપેજ આ લઘુ પુસ્તકમાં સ્થાન આપ્યું છે. આશા છે કે સહૃદય વાચકોને તે સંતોષપ્રદ લાગશે.

આ પુસ્તકનાં પરિચય-વચનો પૂજ્યશ્રી કૌશિકરામભાઈએ લખી તેને વિશેષ અલંકૃત કરી વાર્તાઓના મર્મો વગેરે ઉપર પોતાની તેજસ્વી જ્ઞાનપ્રભાનો પ્રકાશ નાંખ્યો છે તેથી સમાજને તેનાં તત્ત્વો સમજવામાં વિશેષ અનુકૂલતા થશે એ નિઃસંશય છે. આ ઉપકારકૃત્ય બદલ તેમનો હું ઋણી છું.

સ્નેહીઅંધુ રા. ડાહ્યાભાઈ જડીઆએ મુખ્યચિત્ર પરિશ્રમ લઈ કરી આપ્યું તદ્દર્થ તેમનું ઉપકારસ્મરણ પણ આવશ્યક છે.

અંતમાં પુસ્તકને પ્રકટ થવામાં જે જે અંધુઓએ સ્નેહસેવા કરી છે તેમનો ઉપકાર માની સર્વ મંગલકર પરમાત્માને જ આ મંગલ કૃતિનો સંપૂર્ણ યશ અર્પી વિરમું છું.

પોપ શુકલ ૧૫ }
૧૯૮૫
અમદાવાદ

ચુનીલાલ જયશંકર ઝાઝા

વા તાં નુ ઠ મ

૧	સિદ્ધમંદિરના સ્વામીઓ	૩
૨	ચમત્કારિક પેટી	૩૧
૩	મારો કાળો કોટ	૫૬
૪	એ તો હું	૬૨
૫	વાસના	૮૧
૬	બાદશાહની લીપ્પ	૮૯
૭	અભિમાનની આગમાં	૯૧
૮	ઉપમન્યુ	૯૬
૯	નવીન નિયંત્રા	૧૦૨

પક્ષ પાતર હિત

અનુભવપ્રકાશ

(ગુજરાતી ભાષાંતર)

[વેદાંતવિશારદ શ્રીયુત નર્મદાશંકર દે.

મહેતાના આમુખસહિત]

અધ્યાત્મવિદ્યાનાં રહસ્યો સુંદર વાર્તા અને સંવાદો-

દ્વારા સમજાવી દિવ્ય અધ્યાત્મ શક્તિઓને

જાગૃત કરનાર આ એક અપૂર્વ ગ્રંથ છે.

વિશેષ માટે છેવટે જુઓ

पुष्प-लतिका

સિદ્ધમંદિરના સ્વામીઓ

પર્વતની તળેટીઆગળ એક સુંદર ઝરણુનો ખળખળ કરતો નિર્ભળ પ્રવાહ વેગથી વહેતો હતો. આ ઝરણુના પ્રવાહઆગળ એક સુંદર અને લગ્ન આકૃતિવાળો મજાનૂત બાંધાનો તરુણ પુરુષ તૃપ્તા શમાવવાના હેતુથી ફરતો ફરતો આવીને બેઠો. લાંબો પ્રવાસ કરેલો હોવાથી આ તરુણ જરા વધારે શ્રમિત થયેલો હતો. પ્રવાસજન્ય શ્રમ તથા તૃપ્તાની નિવૃત્તિના હેતુથી કોઈ વિશ્રાંતિ આપનાર સ્થળની શોધ કરતામાં આવું સુંદર સ્થળ તેને શોધતાં હાથ લાગ્યું તેથી તેણે પરમેશ્વરનો મહદ્ અનુગ્રહ માન્યો અને તે પરમાત્માના સ્મરણપૂર્વક આ સ્થાને થોડી વાર સ્થિરતાથી બેઠો. શિકારના હેતુથી બહાર નીકળેલો હોવાથી શિકારનાં ઉપયોગી શસ્ત્રો વગેરેથી તે સજ્જ થયેલો જણાતો હતો. પર્વતની તળેટીમાં શ્રમને નિવૃત્ત કરનાર શીતળતા તેમ જ તૃપ્તાને નિવૃત્ત કરનાર નિર્ભળ જળ પ્રાપ્ત થતાં તેની ચિંતા ધણે અંશે ન્યૂત થયેલી તેના મુખઉપરથી લાસતી હતી. ધણો શ્રમ કર્યા પછી એકદમ જળ ન પીવાના નિયમને જાણીને થોડી વાર વિશ્રાંતિ લીધી. પછી પોતાના ગળવામાંથી તેણે એક રૂપાનું સુંદર પાત્ર કાઢ્યું, અને

તે ઝરણુના પ્રવાહમાંથી તેને ભરી પરમાત્માના મંગલ નામના ઉચ્ચાર-પૂર્વક તે જળનું પાન કર્યું. જળપાન કરતાંમાં જ, તે જળનો મિષ્ટ સ્વાદ, તેની શીતળતા, તેને કંઈક આશ્ચર્યકારક પ્રતીત થયાં. તેના જીવનમાં, આવા મિષ્ટ અને અદ્ભુત આનંદને જાગ્રત્ કરનાર જળનું પાન કરવાનો આજે પ્રથમ જ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો એમ તેને સમજાયું. જે જળના પાનથી તેના જીવનતત્ત્વમાં તેને વૃદ્ધિ થયેલી અનુભવાતી હતી, જે જળનું પાન કરવાથી તેનો દીર્ઘ પ્રવાસજન્ય શ્રમ તત્કાળ હરાઈ ગયેલો જણાતો હતો, જે જળનું પાન કરતાં તેના અણુઅણુમાં આનંદ વ્યાપી રહેલો ભાસતો હતો, જે અદ્ભુત ઝરણુના જળપાન વડે તેને અપૂર્વ સંતોષ પ્રતીત થતો હતો, તે જળના પ્રવાહથી તે આશ્ચર્યચકિત થઈ થોડી વાર સ્તબ્ધ સરખો બની ગયો.

આ પ્રકારની સ્થિતિને અનુભવતો આ તરુણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ જળના પાનથી આ પ્રકારના અનુભવ થવામાં શું તે જળ જ કારણભૂત હતું કે તેનું પોતાનું સુંદર પાત્ર કારણભૂત હતું ? પાત્ર નવીન તથા સુંદર હોવા છતાં તે જલના ગુણોમાં આવો આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરે એમ તો ન જ બને એમ તેને જણાયું. અરે ! પણ આ ઝરણુના નિર્ભળ જળનું પાન આજે હું જ કરું છું એમ કંઈ નથી. મારા અહિં આવતાંપૂર્વે અનેક મનુષ્યો આ સ્થળે આવી ગયા હશે, અને તેઓએ પણ આ નિર્ભળ ઝરણુના પવિત્ર અને આશ્ચર્યકારક જળનું પાન કરેલું જ હશે, છતાં એના આવા ચમત્કારિક ગુણોની વાત આજપર્યંત અંધારામાં શા હેતુથી રહી હશે, એ કંઈ મને સમજાતું નથી. આ પ્રકારના વિચાર કરતાં જ તેણે પોતાનું પાત્ર પાછું ગજવામાં મૂક્યું અને પોતાની આસપાસ દષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યો. દષ્ટિ ફેરવતાં તે મનમાં ને મનમાં બોલ્યો, “ શું જે સિદ્ધમંદિરની હું ઘણા કાળથી શોધ કરું છું, જે શુભ પ્રસંગની હું આતુરતાથી રાહ બેસ્યા કરું છું, તે જ આ જગા હશે ! તેજ શુભ પ્રસંગ મને આ

સ્થળે પ્રાપ્ત થશે!" આ વિચાર તેના અંતઃકરણમાં ઉઠતાં જ તેના મુખ-ઉપર લાલિમા વિસ્તરી રહી. તેનાં નેત્રો તેજથી ચમકવા લાગ્યાં. તે એકાએક ઉભો થયો. આસપાસ ફરીને વિશેષ તપાસ કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

ઘણી જ આતુરતાથી પણ સ્થિરતાથી તે ચારે તરફ પોતાની દૃષ્ટિને ફેરવવા લાગ્યો. ઝરણુની ઉપર આવેલા પહાડના એક ભાગઉપર સાંકેતિક ભાષાનાં ચિહ્નોમાં કંઈક લેખ લખેલો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. આ લેખ જોતાં તેને ઘણો સંતોષ થયો. વિશેષ નહિ તો થોડી ઘણી પણ આવી સાંકેતિક ભાષા સમજવાની તેને શક્તિ હતી તેથી તેના અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનો સંતોષવાળો આનંદ પ્રકટ થયો. તરત જ તેણે તે લેખ વાંચવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. ઘણી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તે ભાષાના લેખને વાંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ એટલામાંથી માત્ર તે એક જ ચિહ્નનો અર્થ કંઈક સ્પષ્ટ સમજી શક્યો. પૂર્વ દિશાતરફ એક ધનુષ્ વેગથી છુટીને જતું હોય એવું તેને જણાયું, અને તે જ ચિહ્નથી સૂચવાતો ભાવ તેના લક્ષમાં આવ્યો. તે દિશાપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતાં તેને એક માર્ગજેતું સડજ જણાયું. ઘણા કાળથી તે માર્ગ કેવળ અંધ થઈ ગયેલા જેવો હતો અને તેથી માર્ગ સ્પષ્ટ થઈ શકતો નહોતો, તો પણ આ આગ્રહી વીરે નિર્ભયપણે તે માર્ગે આગળ પ્રયાણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. હૃદયસ્થ પરમાત્મામાં ધૃતિને સ્થાપી તેમના નિર્ભય પ્રદેશમાં સ્વતંત્ર વિચરવાના દૃઢ નિશ્ચયથી તે આગળ ચાલવા માંડ્યો, પરંતુ તે આશરે ત્રણસે વાર જેટલા અંતરે ગયો નહિ, એટલામાં જ તેનાથી આશરે ચાળીશોક કદમને છેટે એક અતિ સુંદર, હીંગણી અને તનુશરીરવાળી ધરડી સ્ત્રીને જોતાં જ તે એકદમ ચમક્યો અને તેથી કરીને તે પોતે ઉભો હતો ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગયો.

આ યુવકને તેના જીવનમાં અનેક સ્ત્રીઓ જોવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો, પરંતુ આજે તેણે જે સ્ત્રીને જોઈ અને જેનાથી તે ચમક્યો તે

સ્ત્રી સ્ત્રીજાતિના એક અદ્ભુત નમુનારૂપ હતી. તેનું માથું સાધારણ કદનું હતું અને તેના ઉપરના બધા જ વાળ શ્વેત રંગના થઈ ગયેલા હતા. વાળ શ્વેત છતાં તેની આકૃતિને તે વધારે સુંદર કરતા હોય એવું તેને પ્રતીત થતું હતું. મુખ તેમ જ નેત્રના ભાવો પૂર્વાવસ્થાના અતિસૌંદર્યને સૂચવતા હતા. તેની નાસિકા પ્રમાણમાં વધારે લાંબી હતી અને કંઈક પોપટની માફક આગળથી વળેલી હતી. તે આશરે ચાર ષ્ટથી પણ ઓછી ઉંચાઈની હતી, અને જો કે તે ઉપરથી જોતાં વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી જણાતી હતી તે છતાં તેનું રૂપલાવણ્ય ચિત્તાકર્ષક હતું.

કીર્તિસિંહે-આ તરુણ પુરુષે-આ સર્વ તે સ્ત્રીપ્રતિ એક જ ચપળ દષ્ટિ ફેંકી જોઈ લીધું. તેને આ ઉપરાંત એમ પણ જણાયું કે તે સ્ત્રી જો કે એક અદ્ભુત પણ બોલી ન હતી, છતાં તે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં જ તેને સ્થિર થવાને અને આગળ એક પણ ડગલું ન ભરવાને આજ્ઞા કરતી હતી, અને તે આજ્ઞાને અનુસરીને જ તે પોતે ત્યાં તટસ્થ ઉભો રહ્યો હતો. તે માત્ર એકદમ ચમકીને ઉભો રહ્યો એટલું જ નહિ પરંતુ તે સ્ત્રીના ઓજસના પ્રતાપે તેના પ્રતિ વિનીતભાવે જોઈ તેને નમન કરવાની પણ જાણે તેને ફરજ પડી હોય તેમ તેણે તેને નમન કર્યું. તેને એ તો સ્પષ્ટ જ થયું કે આ સ્ત્રી કેાઈ અસામાન્ય વ્યક્તિ છે.

આ પ્રમાણે નમન કરી વિનીત ભાવથી ઉભેલા કીર્તિસિંહને જોઈને તે સ્ત્રીએ પોતાની પ્રસન્નતા દર્શાવી, અને તે સ્પષ્ટપણે સમજી શકે એવી રીતે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું:

“હે વીર ! આ સ્થળે તમારું આવવું શા હેતુથી થયું છે, અને અહિંથી આગળ કયી દિશાતરફ પ્રયાણ કરવા ધારો છો ?”

કીર્તિસિંહે ઉત્તર આપ્યું: ‘મારા આ વેશઉપરથી તમે અનુમાન કરી જ શકશો કે હું શિકારના હેતુથી નીકળેલો આ સ્થાનમાં આવી ચડ્યો છું.’ આટલો જ ઉત્તર આપીને તે મૌન ધારણ કરી રહ્યો.

પોતાનો અન્ય હેતુ તેના આગળ સ્પષ્ટપણે તેણે દર્શાવ્યો નહિ. તેને એમ લાગ્યું કે જેની શોધમાં તે ફરે છે તેનો પત્તો તેના તરફથી મળવો સંભવિત છે તે છતાં પણ તેણે એકાએક પોતાના હેતુને પ્રકટ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ.

તે સ્ત્રી બોલી: ‘તમે માત્ર શિકારના હેતુથી આ તરફ આવ્યા હો તેમ જણાતું નથી. તમે એક શૂરવીર તરુણ પુરુષ છો અને હું એક અબળા છું છતાં પણ મારે તમને ચેતવવાની જરૂર છે કે આ રસ્તે જતાં અનેક વિધ્નો આવશે, અને તેમાંથી વખતે મરણતુલ્ય સંકટ પણ તમને પ્રાપ્ત થશે. પરંતુ જો તમે સામેની ખીણમાં જશો તો તમને ત્યાં તમારા ઇચ્છિત કાર્યમાં વિજય મળશે એટલું જ નહિ પરંતુ સુખ, આનંદ, અને નવજીવનને તમે પ્રાપ્ત કરશો.

આ અદ્ભુત પ્રેમમય મૂર્તિના મનોહર કંઠમાંથી ઉચ્ચારેલા શબ્દોએ કીર્તિસિંહના હૃદયમાં અમૃત રેડ્યું હોય એવું લાન તેને થવા લાગ્યું. તેના શબ્દોએ માત્ર આ પ્રમાણે એક જ પ્રકારની અસર ન કરી. તેને તેના શબ્દો કંઈક આજ્ઞાકારક જણાયા તો પણ તે એવા મૃદુ-ભાવવાળા હતા કે તેથી કીર્તિસિંહના અંતઃકરણમાં પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થયો. વળી એ શબ્દો ઉત્તમ પ્રકારના ભવિષ્યસૂચક હતા. આથી કરીને તેના અંતઃકરણમાં એક પણ વિરોધી વિચાર સ્પુર્યો નહિ. કદાચ ઉપર-ઉપરથી તેના અંતઃકરણમાં વિરોધી તર્કો પ્રકટ્યા હશે પરંતુ તે સર્વની તળે આનંદની લહરી સૂક્ષ્મરીતે વહ્યા કરતી હતી એ તો સ્પષ્ટ જ તેના મુખઉપરથી જણાતું હતું.

તે સ્ત્રીનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળ્યા પછી આ ધીર પુરુષે નિર્ભયતાથી તેને કહ્યું: ‘હે માતા ! તમારા કહેવાનો અર્થ મને પૂરેપૂરો સ્પષ્ટ કરવા કૃપા કરશો. આ માર્ગમાં એવાં વિધ્નો ક્યાં છે, અને ત્યાં મારે શા માટે ના જવું ? મારી ઇચ્છામાં આવે તે માર્ગ

પ્રયાણ કરતાં મને શી હાનિ છે ? વળી તમે જણાવો છો કે સામેની ખીણમાં જવાથી માંડે શ્રેય છે અને મને સુખ, આનંદ વગેરે ત્યાં જ પ્રાપ્ત થશે એ તમે કેવી રીતે જણ્યું, તે જો પ્રતિબંધ ન હોય તો જણાવવા કૃપા કરશો.’

‘તમારી જિજ્ઞાસા યથાર્થ છે. તમારું શુદ્ધ હૃદય તમારી વાણી-પરથી ઓળખાઈ આવે છે. આ ખડકઉપર સૌકેતિક ભાષામાં શું લખ્યું છે તે હું તમને વાંચી બતાવીશ અને ત્યારે તમને ખાતરી થશે કે તમારે હમણાં આ રસ્તે જવાની અગત્ય નથી. ન્યારે તે માર્ગે જવાનો સમય આવશે ત્યારે તમને વીરેન્દ્રની પુત્રી કે જેને ભીષણ પરાક્રમવાળા જગત્સિંહે એક અણીના વખતે બચાવી લીધી હતી તે તમને આમંત્રણ આપશે. તે સમયે, જો હાલમાં તમે મારા કહેવા પ્રમાણે વત્યાં હશો તો તમે ત્યાં જઈ શકશો અને જેની શોધમાં તમે ફરો છો, તે તમને પ્રાપ્ત થશે.’ આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીતરફથી તેને ઉત્તર મળ્યો.

એ શબ્દો એટલા બધા અસરકારક અને હૃદયની સાચી લાગ-ણીથી ભરેલા હતા, એ શબ્દો એટલા બધા શ્રદ્ધા અને સામર્થ્યથી પૂર્ણ હતા, કે કીર્તિસિંહને તે સાંભળ્યા પછી તેને આગળ કંઈ પણ પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા પ્રકટી નહિ. તેથી તેણે માત્ર તે સ્ત્રીને એટલું જ કહ્યું કે હું તમારી આજ્ઞાને જ અનુસરીશ અને એ સંબંધમાં વિશેષ જે કંઈ મને જણાવવાનું યોગ્ય જણાતું હોય તે મને જણાવો. આ ઉપરથી તે સ્ત્રી બોલી ‘પ્રિય પુત્ર ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. પરંતુ મને એક જ વાર્તા સ્મરણમાં આવતાં કંઈક શોકનું ભાન થાય છે. આ નિર્મળ ઝરણના અમૃતતુલ્ય જલનું તે પાન કર્યું તે પૂર્વે મારે તને તેમ કરતાં અટકાવવાની જરૂર હતી, કારણ કે જે કાંઈ મનુષ્ય, પોતાના એકવિશમાં વર્ષની જન્મગાંઠના દિવસે, આ ઝરણના જલનું, જે પાત્રનો કદી કાંઈએ ઉપયોગ કર્યો ન હોય તેવા પાત્રવડે, પાન

કરે, તે મનુષ્ય, તે જ દિવસે જે સમગ્ર રૂપલાવણ્યના ભંડારરૂપ બાલા ભવિષ્યમાં તેની પ્રિયપત્નીરૂપ થવાની છે, તેનું મહાવિપત્તિમાંથી રક્ષણ કરશે, અને ત્યાર પછી તે સુખ આનંદ તથા જ્ઞાનની વૃદ્ધિગત પામતી કલાનો ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક અનુભવધ્વજાનુકૂલ સમયપર્યંત કરવા સદ્ભાગી થશે. ’ આ પ્રમાણે કંઈક શોકગ્રસ્ત મુખમુદ્રાવડે તેના પ્રતિ જોઈને તે સ્ત્રી બોલી: “ આટલા જ માટે ઝરણુના નિર્મળ જળનું પાન કરતાં પૂર્વે તમને અટકાવવાની જરૂર હતી” અને વળી આગળ જણાવ્યું, ‘ તમારે જો કદાચ નવીન પાત્રની જ જરૂર હોત તો તે તમને મારી પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ શકત. ’

‘ કૃપાળુ માતા ! પાત્રની મારે જરૂર જ નથી. મારી પાસે આજે જે પાત્ર છે તેનો કોઈએ પણ કદી ઉપયોગ કરેલો નથી. ’ આમ કહી તેણે પોતાની પાસેનું સુંદર પાત્ર બહાર કાઢીને બતાવ્યું. તે પાત્ર જોતાં જ તે સ્ત્રીએ આશ્ચર્યસાથે આનંદને પ્રદર્શિત કરતાં પ્રશ્ન કર્યો ‘ તમે આજે આ પાત્રવડે પ્રથમ જ આ નિર્મળ ઝરણુના નીરનું પાન કર્યું? ’ કીર્તિસિંહે ઉત્તર આપ્યું, ‘ હા. અને આજે જ મારે વિશમું વર્ષ પુરું થાય છે અને એકવિસમું વર્ષ બેસે છે ! ’

‘ અહો ! તમે પરમાત્માના પૂર્ણ અનુગ્રહને પાત્ર છો. આજે જ તમારો એકવિસમો જન્મદિવસ છે અને આ ખડકઉપર સંક્રિતિક લેખ લખનાર મહાન્ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષની ભવિષ્ય વાણીને અનુસાર તમે આ સ્થળે આવ્યા છો. આવો, ખડકઉપરનો લેખ હું તમને વાંચી બતાવું. એ લેખ તમારે જ માટે લખાયો હોય એમ ખાત્રીપૂર્વક સમજાય છે; આમ બોલતી તે સ્ત્રી પવનના વેગની માફક તે ખડકતરફ ચાલી ગઈ. કીર્તિસિંહ ઘણી જ ત્વરાથી ચાલતાં છતાં પણ તેના વેગને અનુસરવા શક્તિમાન થયો નહિ.

તે ખડકપાસે જઈને ઉભી રહેલી તે સ્ત્રી બોલી: ‘ આમાં શું લખ્યું છે તે તમે વાંચી શકતા નથી ખરું વારું ? ઠીક. ’ આ પ્રમાણે

બોલીને તેણે એક લાંબી લાકડી એક એક ચિહ્નઉપર ફેરવવા માંડી અને આ પ્રમાણે તેને વાંચી સંભળાવવા લાગી.

‘હું—જે વાર્તા મને પરમાત્માની હૃદયંગમ વાણીમાં સ્પષ્ટ થઇ છે તે હવે જણાવું છું. ભવિષ્યમાં જ્યારે મને સંબંધકર્તા સઘળાં મનુષ્યો આ લોકનો ત્યાગ કરીને જત્યાં રહેશે, જ્યારે આ સ્થાન કેવળ અન્નણ્યા અને અજ્ઞાન મનુષ્યોના હાથમાં આવશે, જ્યારે આ દિવ્ય મંદિર, આસપાસનાં અનેક વૃક્ષોવડે ઢંકાઇ જશે અને મારા વંશજોમાં માત્ર એક જ સ્ત્રી રહેશે, ત્યારે વિશ વપતી વયનો એક તરુણ પુરુષ એકાએક આ સ્થાનમાં આવી ચઢશે. તે આ સ્થળે આવી આ ઝરણના અદ્ભુત જલનું પાન પ્રથમ જ કરશે અને તે પણ જે પાત્રનો કાષ્ટએ કદી ઉપયોગ કર્યો નહિ હોય તે પાત્રવડે કરશે. આ તરુણ પુરુષને મારી પુત્રી પ્રેમમય જીવનનો માર્ગ દર્શાવશે અને તેને આ દિવ્ય મંદિરના મહામૂલ્યવાન પદાર્થો મંદિરસહ અર્પણ કરશે.’

આટલું વાંચ્યા પછી તે સ્ત્રી કીર્તિસિંહના પ્રતિ પ્રતાપવાળી દષ્ટિથી જોવા લાગી. આ વખતની તેની વાણીમાં પૂર્વના જેવો ભાવ નહોતો પરંતુ કંઈક વધારે ગંભીર અને પ્રતાપમય ભાવ જણાતો હતો. તે વાણીમાં ગાંભીર્યસાથે કંઈક વિલક્ષણ અસર કરવાનું અદ્ભુત સામથ્ય રહેલું સમજાતું હતું.

‘આ ભવિષ્યવાણીને તમે સાર્થક કરી છે. તે મહાપુરુષના વંશમાં હું છેલ્લી જ સ્ત્રી છું. મારો અંતસમય હવે દૂર નથી. આ સ્થાન અન્નણ્યા અને અજ્ઞાન પુરુષોના હાથમાં આવ્યું છે એ તમે જાણો જ છો. વળી તમે તે ભવિષ્યસૂચક વાણીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જ આ સ્થાનમાં આવી ચઢ્યા છો. તમારાં વિશ વર્ષ આજે જ પૂરાં થાય છે. આ નિર્મળ ઝરણના જલનું પાન કેવળ નવીન પાત્રવડે તમે આજે પ્રથમ જ કર્યું છે. આ પ્રમાણે તે લેખની બધી જ શરતો તમે પૂર્ણ કરી છે.’ આ પ્રમાણે તે સ્ત્રી બોલી અને વળી મૌન ધરી રહી.

‘માતા!’ કીર્તિસિંહે કહ્યું, ‘મને આશ્રયમાં નિમમ્ન કરનાર અદ્ભુત વાર્તા તમે મને સંભળાવી છે. તેમ જ તે વાર્તા સાચી છે એમ પણ સ્પષ્ટ જણાય છે. તમે મારા ઉપર મદદ ઉપકાર કર્યો છે. હું આગક તેનો બદલો કેવી રીતે વાળી શકું તે મને સ્પષ્ટ થતું નથી.’!

આટલું બોલી રહ્યા પછી તે સ્ત્રીએ તેની પાસેનું પાત્ર માગ્યું. કીર્તિસિંહે જણાવ્યું કે તે પાત્ર તેને એક પરમસ્નેહીની પ્રેમની નિશાની તરીકે મળેલું છે. તેથી બે અડચણ ન હોય તો તે તેની પાસે જ રહેવા દેવું. પરંતુ તે સ્ત્રીએ કહ્યું: “હું તે સારી રીતે બાળું છું. પરંતુ તમારે તે પાત્ર મને આપવાની જરૂર છે.” આ ઉપરથી તેણે પોતાનું પાત્ર તેને આપ્યું અને તે સ્ત્રીએ લેધને તેને તરત જ પોતાના વસ્ત્રમાં સંતાડી દીધું.

‘તમે બાળો છો કે તમે એક સાધારણ સ્થિતિના મનુષ્ય છો, પરંતુ હવે તમારે બાળવું બેઠકએ કે તમે અત્યંત સમૃદ્ધિમાન પુરુષ છો. મોટા મોટા નૃપતિઓની સમૃદ્ધિ તમારી સમૃદ્ધિઆગળ હિસાબવિનાની છે. તમે આ દિવ્ય મંદિરના માલિક છો. પરમાત્માએ તમારા ઉપર પૂર્ણ અનુગ્રહ દર્શાવ્યો છે. હું તમને તમારી માતાતરીકે આ વસ્તુ તમને આપું છું તે લ્યો. સામેની ખીણમાં વસતી બાળાને તે વસ્તુ તમે આપજો. આજથી એક માસ પછી તે બાળા તમને પરણશે. અને તમારાં લગ્ન થયા પછી તેને આ ઝરણના જળનું પાન કરવા તમારી સાથે તેડી લાવજો. તે સમયે હું તમને આશિષ આપવા હાજર રહીશ, અને આ મંદિરનો માર્ગ બતાવીશ, અને તેનું સંપૂર્ણ સ્વામિત્વ તમને સ્વાધીન કરીશ. તમે અહિં આવો ત્યારે તમારી સાથે અન્ય કોઈ પણ મનુષ્યને લાવશો નહિ. જે શ્વેત અશ્વ તે કન્યાની પાસે છે, તે જ માત્ર તમે સાથે લેતા આવજો. આ પ્રમાણે બોલીને તે સ્ત્રીએ એક અત્યંત તેજસ્વી જ્યોતિર્મય કિરણોને પ્રસારતા હીરાનો હાર કીર્તિસિંહના હાથમાં મૂક્યો. લાખો રૂપિયાની કિંમત આપતાં છતાં

પણ જે હીરા મળવાનો અસંભવ હતો તેવા અનેક હીરાનો હાર જોઈ કીર્તિસિંહનું અંતઃકરણ અત્યંત પ્રસન્ન થયું. તેને લેવો કે નહિ એવો એક ક્ષણ તેને વિચાર રુપ્યો. એટલામાં જ તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે તે લેવાને કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ નથી. એ હાર કંઈ તમને સાધારણ દાન તરીકે આપેલો નથી પરંતુ જે સ્ત્રીની સાથે તમારાં લગ્ન થવાનાં છે તેના માટે તે નિર્મિત થયેલો છે. તમારે માટે આના કરતાં અનેક ગુણુ વિશેષ સંપત્તિ સુરક્ષિત પડેલી છે અને યોગ્ય સમયે તે તમને પ્રાપ્ત થવાની જ છે. હવે તમે આ સ્થળેથી એકદમ ચાલ્યા જાઓ. તે સ્ત્રી મહાવિપત્તિમાં આવી પડી છે. અને તેને તમારી સાહાય્યની ખરેખરી જરૂર છે.’

કીર્તિસિંહે તે સ્ત્રીના આ વચનોઉપર શ્રદ્ધા ધરી તેના કહેવા પ્રમાણે જવાની તૈયારી કરવા માંડી, એટલામાં તે સ્ત્રીએ કહ્યું: ‘તે આજાને તમે મુક્ત કરો પછી તેને તમે તમારી પાસેથી જવા દેશો નહિ. જે તમે નવીન નાનું સરખું મકાન તૈયાર કરાવ્યું છે, અને જેને માટે તમે જાણતા પણ નથી કે તે કેને માટે નિર્માણ કરેલું છે, ત્યાં તેને લઈ જાઓ.’

કીર્તિસિંહે કહ્યું, ‘માતા! સામેની ખીણના કયા ભાગમાં મારે જવું અને તે આજા ત્યાં કયે સ્થળે છે તે જાણાવવા કૃપા કરો. તેણે આંગળીથી બતાવતાં ઉત્તર આપ્યું: ‘સામે પેલું પીળા રંગનું વૃક્ષ જાણાય છે જેની આસપાસ બીજા છ લીલાં રંગના વૃક્ષો રહેલાં છે, ત્યાં તમે જાઓ. તે ત્યાં જ છે. તમે જો ત્વરાથી જશો નહિ તો તમે ખરી પળ ચૂકી જશો. માટે હવે જરા પણ વિલંબ કર્યા વિના ત્યાં જાઓ.’

તેને લાગ્યું કે તે સ્ત્રીના કહેવા પ્રમાણે હવે વિલંબ કરવાની અગત્ય નથી. તેને જે પ્રાપ્ત થવાનું છે તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થયા વિના રહેવાનું નથી. જે સત્તાએ આટલે સુધી તેની ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિનો

સંભવ દર્શાવ્યો છે, તે જ સત્તા સંભવને સત્યરૂપે પ્રતીત કરાવશે જ, એવો તેને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. વળી તે સ્ત્રીના શબ્દોમાં રહેલા સત્યને પણ તે જોઈ શકતો હતો તેથી કરીને તે ત્વરાથી તે વૃક્ષોપ્રતિ જવા લાગ્યો. જો કે જો જગાએથી તેને તે વૃક્ષો વગેરેની નિશાની બતાવવામાં આવી હતી તે સ્થાનેથી તે વૃક્ષોવાળું સ્થાન ધણું દૂર જણાતું નહોતું, તોપણ તે તેના ધારવાજેટલું પાસે ન હતું. તેમ જ રસ્તો પણ ત્યાંથી સીધો નહોતો. આથી કરીને તેને ત્યાં પહોંચતાં આશરે કલાકથી કંઈક ઓછો સમય થયો. તે વૃક્ષથી થોડે દૂર રહીને જોતાં તેને જણાયું કે તે પીળા રંગવાળું વૃક્ષ એટલા બધા વિસ્તારને પામેલું હતું કે તેની ડાળીઓ છેક જમીનસુધી આવી પહોંચેલી જણાતી હતી. તેની ઘટા બહુ જ મોટી હતી. તેના પત્ર વગેરેથી તે સારી રીતે ભરાઈ ગયેલું ભાસતું હતું. તેની આસપાસનાં લીલાંછમજેવાં છ વૃક્ષોની હાર પણ એવી રીતે આવી રહેલી હતી કે તેમાં આશરે પચાસ હુંડારાઓની ટોળી સંતાઈ રહેલી હોય તો પણ તે જણાય નહિ. પરંતુ આટલી આ ઘટા જ તે સ્થળે માત્ર જોવામાં આવતી હતી. તે ઘટાથી આશરે બસોવાર સુધીના અંતરે ચારે દિશામાં એક પણ વૃક્ષ જોવામાં આવતું નહિ. આવા નિર્જન સ્થાનમાં કીર્તિસિંહ નિર્ભયપણે આવીને ઉભો રહ્યો. એટલામાં એને કોઈ યુવતી પણ જણાઈ નહિ કે ચોર કે હુંડારા પણ તેને જણાયા નહિ. પરંતુ તે ઝાડોની ઘટાથી કેટલેક અંતરે કેટલાંક દોર ચારો ચરતાં જોવામાં આવ્યાં. તેમાં તેને એક માતેલા આખલાનો અવાજ થોડી થોડી વારે સંભળાવા લાગ્યો. તે દોરોના ટોળાતરફ દષ્ટિ કરતાં જણાયું કે તેમાં કંઈ આખલો હતો નહિ, તેમ જ તેને લીધે દોરોમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ખળભળાટ પણ જણાયો નહિ. આથી તેને તે તરફ જવાનું કંઈ કારણ જણાયું નહિ. આથી કરીને હવે તેણે તે વૃક્ષોની ઘટામાં પ્રવેશ કરી અંદર તપાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જો કે કીર્તિસિંહ શસ્ત્રોવડે સજ્જ થયેલો હતો, પચાસ મનુષ્યો સાથે લડવામાં એકલો છતાં તે પૂરો પડે તેવું તેનું શૌર્ય હતું, છતાં પેલી

સ્ત્રીના શબ્દો સ્મરણમાં આવતાં અને તે યુવતીના મહાભયવિષે કંપના કરતાં, એક ક્ષણ તેનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં. પરંતુ પુનઃ પોતાના અડગ નિશ્ચયને સ્મરણમાં લાવીને, અને પરમાત્માની રક્ષક સત્તાથી પોતે રક્ષાયેલો છે, એ સહવિચારને જાગ્રત્ કરીને તેણે અંદર પ્રવેશવાનો નિશ્ચય કર્યો. અંદર પ્રવેશતાંપૂર્વે વિશેષ સાવધતાની ખાતર તેણે થોડી-એક ડાળીઓને જૂઠી કરી અંદર આમ તેમ જોયું. જોતામાં જ તેને આશ્ચર્યનું લાન થયું.

અંદરની જગા પેલાં દોરોને રહેવા માટે જ રાખવામાં આવેલી હોય તેમ લાગ્યું. ઘણા સખત તાપના વખતમાં તેમ જ વરસાદના સમયમાં તેઓ આ સ્થળે રહેતાં હશે એમ તેને લાગ્યું. અંદરના ભાગપ્રતિ દષ્ટિ નાખતાં જણાયું કે એક બાજુએ અંદરથી બહાર જવાનો રસ્તો પણ હતો, અને ત્યાંની બધી જમીન સરખી કરીને દયાવી દીધેલી હોય તેવી જણાતી હતી. પરંતુ એટલામાં તેની આંખે તો જીવતા પ્રાણીમાં માત્ર એક મોટો આખલો જણાયો. તેનાં નેત્રો વિકાળ હતાં. તેનું શરીર પ્રચંડ હતું. તેનાં શીંગડાંની અણીયો ભાલાની અણીયોકરતાં પણ તીક્ષ્ણ જણાતી હતી. કાચાપોચા માણસનાં તો તેને જોતામાં જ હાનન ગગડી જાય તેવું હતું.

તેણે અંદર પ્રવેશ કર્યો તે પૂર્વે જ આખલાનો ભયકારક અવાજ બંધ પડી ગયો હતો. પરંતુ તે આખલો પગવડે અને શીંગડાંવડે વારંવાર જમીન ખોતરતો હતો. કીર્તિસિંહે દૂર રહીને જોયું કે તે આ પ્રમાણે કરે છે, પરંતુ તેને એમ લાગ્યું કે કદાચ મચ્છર કે એવા ઉપદ્રવ ને લીધે તે આ પ્રમાણે કરતો હશે, અથવા તો મસ્તીમાં આવ્યો હશે તેને લીધે આમ કરતો હશે.

અંદરનો ભાગ દોરોના ઉપયોગનો છતાં સ્વચ્છ અને રમણીય હતો. કીર્તિસિંહે તે ભાગમાં નિર્ભયતાથી ફરીને બધું બરોબર તપાસવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ તેને લાગ્યું કે આખલો ગમે તેવો અહિંસક છતાં પ્રસંગ

આવ્યે મનુષ્યના સામે પણ થાય છે અને તેથી કરીને તેનાથી સંભાળીને ચાલવાની જરૂર છે. આમ કરવા કરતાં આખલાને પ્રથમ બહાર જ હાંકી કાઢવો એ તેને વધારે યોગ્ય લાગ્યું, અને તેટલા માટે તેણે એક મોટો સોટો કાપી લીધો. પવિત્ર ગાયના પુત્રસામે અન્ય શસ્ત્ર ઉગામવાનું યોગ્ય નહિ લાગવાથી, તેણે એક મોટી ડાળી કાપી લીધી, અને તે વડે તેને બહાર કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પેલા આખલાએ પણ જેવો કીર્તિસિંહને જોયો કે તરત જ તેના સામે થવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. માથું નીચું કર્યું અને પુંછડું ઉંચું કરીને તે ચારે પગે ઉછળવા લાગ્યો અને ધૂળ ઉછાળવા લાગ્યો. મોટેથી અવાજ પણ સાથે સાથે તે કરવા લાગ્યો. કીર્તિસિંહે પણ જાણ્યું કે હવે તેની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું પડશે.

સ્વતંત્ર ફરતા હરતા આ માતેલા સાંઢસામે થવું એ સામાન્ય કાચુ નહોતું, અને તેની સાથે લડવાથી અને તેમાં વિજય મેળવવાથી મહા મોટો લાભ પણ દ્રષ્ટ રીતે મળવાનો અસંભવ જણાતો હતો, છતાં આ સ્થાનમાં જ તેને શોધ કરવાની હોવાથી તેને તે પ્રમાણે કર્યા વિના છુટકો નહોતો. તેણે પોતાનાં શસ્ત્ર વગેરે હીકદાક કર્યા અને અંદર પ્રવેશી તે આખલાના સામે એક જાગરો હોકારો કર્યો. પરંતુ એનો પરિણામ એ આવ્યો કે તે જોઈને તે એક ક્ષણ તો ચમકીને સ્તબ્ધસરખો બની ગયો. તેનાં ગાત્ર એકદમ ઠીલાં પડી ગયેલાં જણાયાં. તે સાવધ થાય તે પહેલાં પેલો આખલો છેક જ તેની નજીકમાં આવી પહોંચ્યો, અને તેને બહાર જવાને તે જરા ખસીને માર્ગ આપી શકે એવું પણ રહ્યું નહિ.

તેના અંતઃકરણમાં આ પ્રકારનો ગભરાટ ઉત્પન્ન થયો તેમાં અધુરામાં પૂરું એકાએક સ્ત્રીઓના કરુણ સ્વરની ચીસો તેના શ્રવણે પડી. તેનો ગભરાટ થોડી ક્ષણ તેથી વધ્યો. “હે વીર ! તમે જલદીથી દોડો !! ઉતાવળ કરો ! આ ઝાડ ઉપર એકદમ ચઢી જાઓ, નહિ તો

આ આખડો તમને હમણાં જ મારી નાંખશે ! “ આ પ્રકારની ચીસો સ્ત્રીઓ-ના કામળ અવાજનું લાન કરાવતી તેના સાંભળવામાં આવી. આ વખતે શું કરવું તે એને એકદમ સ્પષ્ટ નહિ. તે સ્ત્રીઓની સાથે વાત કરવાનું અથવા તેમને ધૈર્ય આપવાનો વિચાર પણ તેને આવ્યો નહિ પરંતુ આ વખતે ખરેખર હસવાજેવો વિચાર તેના અંતઃકરણમાં એકાએક સ્ફુર્યો. શું તેને એકને બદલે બે કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરવું પડશે ? આવો વિચાર તેને એક ક્ષણના પણ ઓછા લાગમાં સ્ફુર્યો, કારણ કે તેને જણાયું કે ચીસો પાડનાર બે સ્ત્રીઓ હતી.

કીર્તિસિંહ એકદમ હવે હલંગ મારીને અંદર ગયો. તે પેલી સ્ત્રી-ઓની ચીસોતરફ લક્ષ આપીને ઝાડઉપર ચઢી ગયો નહિ. હવે તેને તે આખડાની સામે જ થવાનું હતું. વૃક્ષઉપર રહેલી બંને સ્ત્રીઓને પણ આ પ્રકારની સાઠમારી જોવાનો સારો તમાસો મળ્યો હતો. તે અંદર હલંગ મારીને એવી રીતે ગયો કે પેલો આખડો તેનાથી ઘણે દૂર રહ્યો. પછી તેણે તે આખલાને સારી પેઠે હંકાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તે આખડો પણ હવે મત થઈને તેની પાછળ પડ્યો હતો. પરંતુ કીર્તિસિંહ એવી યુક્તિથી દાવ રમવા લાગ્યો કે તે આખડો ઘણો જ થાકી ગયો ત્યાં સુધી તેને કંઈપણ કરી શક્યો નહિ. ઘડીમાં તે અંદરથી બહાર નીકળતો અને ઘડીમાં બહારથી અંદર જતો રહેતો. એક વાર તેણે જોયું કે આખડો તેની પાછળ પડીને અંદર ગયો છે એટલે તે જતો પણ અંદર ગયો. આખડો ચીડાઈને જમીન સાથે માયું અકાળવા લાગ્યો, તેથી ઉપર રહેલી પ્રેક્ષક સ્ત્રીઓ ચીસો પાડવા લાગી. કીર્તિસિંહે પાછળથી જઈને તરત જ તે જોયું અને તેને જણાયું કે હવે તે હાંપી ગયો છે માટે તેને હવે સોટાથી પાંશરો કરી બહાર કાઢવો. પાછળથી જઈને એકદમ ચાલાકીથી તેણે તે આખલાનું પૂંછડું પકડી લીધું અને તેને પાંચ દસ સોટા જોરથી લગાવી દીધા. આખલાએ પણ હવે જાણ્યું કે તેનાં હાડકાં ખોખરાં થવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, એટલે તેણે એકદમ બહાર નાસવા માંડ્યું. કીર્તિસિંહ તેને મારતો મારતો થોડે દૂર

મૂકી આવ્યો. આખલો પાછું વળીને માથું મારવા જતાં પહેલાં તો તેના માથાઉપર જખરા પ્રહાર પડતા, તેથી તેને નાસવાવિના, ખીન્ને ઉપાય જ રહ્યો નહોતો. માતેલા સાઠે પણ જાણ્યું કે તેને પણ તેના માથાનો કાઠ વીર નર મળ્યો છે. દુઃખથી પછી બરાડા પાડતો તે દૂર ચરતાં દોરોના ટોળામાં દાખલ થઈ ગયો.

કીર્તિસિંહને હવે જણાયું કે આખલાતરફથી હવે તેને કંઈ અડચણ થવાની નથી એટલે તેણે તે વૃક્ષોની ઘટામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રેમનો આવેશ તેના અંતઃકરણમાં જોરથી જાગૃત થયો. તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. ભવિષ્યમાં સહધર્માનુચારિણીના પદને પ્રાપ્ત કરનાર સુંદર બાળા-સાથે સમાગમ થવાનો હવે વિલંબ નહોતો !

અંદર પ્રવેશ કરતાં જ તે મનોહર મૂર્તિ તેની દષ્ટિએ પડી. અદ્ભુત રૂપલાવણ્યના ભંડારરૂપ તે બાલાની સાથે અન્ય તેની સમાન વયની અન્ય બાળા પણ દષ્ટિએ પડી. તે રમણીના મધુર કંઠરવથી ઉચ્ચારાયેલા ઉપકારસૂચક શબ્દોએ કીર્તિસિંહના હૃદયમાં બહુ જ ઉડી અસર કરી. અન્ય બાળા જેનું નામ કમળાવતી હતું, તેણે કહ્યું: હું અને મારી સખિ રમાદેવી આ સ્થાનમાં વિહારાર્થે નીકળ્યાં હતાં. ફરતાં ફરતાં અમે આ સ્થળે આવી ચઢ્યાં. આ વૃક્ષની છુટી પડેલી ઘટામાં શું છે તે તપાસવાના હેતુથી અમે અંદર પેદાં. એટલામાં આ આખલો અમારી પાછળ દોડતો દોડતો આવ્યો. તેનાથી બચાવનો ખીન્ને કાઠ ઉપાય રહ્યો નહિ તેથી કરીને અમે આ ઝાડઉપર એકદમ ચઢી ગયાં.

ત્યાર પછી શું બન્યું એ વિષે અધિક વિવેચનની અપેક્ષા નથી. તે તો જે પ્રમાણે પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું હતું તે જ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું. આ બનાવ પછી થોડા દિવસે કીર્તિસિંહે રમાદેવીને પેલી સ્ત્રીએ આપેલો હાર અર્પણ કર્યો. તે હાર તેને જ માટે તૈયાર કરાવી રાખ્યો હોય તે પ્રમાણે તેના મનોહર કંઠમાં બરોબર બંધ બેસતો આવી ગયો.

* * * * *

આજે રમાદેવીની વર્ષગાંઠનો દિવસ છે. સિદ્ધમંદિરના સ્વામિએ કીર્તિસિંહને ઝરાઆગળ આવવામાટે કહેલો દિવસ પણ આજે જ છે. રમાદેવી તથા કીર્તિસિંહ નિયમિત સમયે ઝરાઆગળ આવી પહોંચે છે. રમાદેવી પણ ત્યાં આવતાં તૃપાર્ત થાય છે. રમાદેવી તે જ નિર્ભળ ઝરણના પવિત્ર જળનું પાન કરવા ઇચ્છા દર્શાવે છે. ઇચ્છા દર્શાવતાં કીર્તિસિંહને કહે છે “ખરેખર ! જો તે જ રૂપાનું પાત્ર કે જે વડે આપે પાન કર્યું હતું તે જ પાત્રવડે આ જલનું પાન કરવાનું બનત તો મને ઘણો જ આનંદ થાત. !” આ પ્રમાણે તે બોલી એટલે કીર્તિસિંહે કહ્યું ‘આપણે થોડી વાર રાહ જોઈશું તો કદાચ તે જ રૂપાળુ માતા અત્ર આવી આપણને દર્શન દેશે અને તે પાત્ર પણ તમને લાવી આપશે.’ કીર્તિસિંહના સુખમાંથી આ શબ્દો પૂરા બહાર પડ્યા નહિ એટલામાં તો તે સ્ત્રી એકદમ પ્રત્યક્ષ થઈ.

રમાદેવીના સામું થોડી વાર તેણે જોયા કર્યું. રમાદેવી પણ તેના સામે થોડી વાર જોઈ રહી. બન્ને બંને કે એકએકની સાથે નેત્રપક્ષવીથી વાત કરતાં હોય એ પ્રમાણે થોડો સમય વીતી ગયો. એટલામાં કીર્તિસિંહ બોલ્યો ‘ માતા ! હું આપનો ઉપકાર કેવી રીતે પ્રદર્શિત કરું તે મને સમજતું નથી ! તમે મને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે બધું થતું જણાયું છે; તેમ જ જે પ્રમાણે તમે મને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે જ હું રમાદેવીને આ સ્થળે લાવ્યો છું. ખરેખર માંડ જીવન આપની રૂપાથી ઘણું જ સુખમય થયું છે ! સકલ સદ્ગુણના આભૂષણોથી શોભતી રમાદેવીને પ્રાપ્ત કરીને હું પરમેશ્વરના મહદ્ અનુગ્રહને પાત્ર થયો છું. મનુષ્ય એકલો પોતે અપૂર્ણ છે. તે અપૂર્ણતા પૂરી કરનાર તેની સ્ત્રી છે. પરંતુ જેમ એક જ ચોરસ ભાગના બે સરખા કકડા થયેલા હોય અને તે એકઠા મળતાં એક આખો ચોરસ પૂર્ણ બની રહે છે અને જો ચોરસના એક ભાગને અન્ય ભાગ તેને મળતો નથી મળતો અને ગોળ કે ત્રિકોણનો ભાગ મળે છે તો તે બેનો મેળ કદાપિ પૂર્ણપણે

મળતો નથી, અને પછી જોરજુલમથી મેળવતાં તે દેખીતા એક છતાં વાસ્તવિક રીતે જુદા જ રહે છે, તેમ જ મનુષ્યને પણ જ્યારે તેની અપૂર્ણતાને પૂર્ણ કરનાર અંધ બેસતો ભાગ મળે છે ત્યારે જ તે પૂર્ણ થાય છે, અને નહિ તો તેની દેખીતી પૂર્ણતા પણ અપૂર્ણતા જ છે ! મારા ઉપર પરમાત્માનો મહાન્ અનુગ્રહ હું સ્વીકારું છું, કારણ કે મને પૂર્ણ કરનાર ભાગ મને અંધ બેસતો જ મળી રહ્યો છે ! મને કદાચ આખી પૃથ્વીના દ્રવ્યકરતાં વિશેષ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાત, મને કદાચ સિદ્ધ-મંદિરનું સંપૂર્ણ સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાત, પરંતુ જે મારું પૂર્ણપણું કરનાર યોગ્ય કન્યાની પ્રાપ્તિ ન થાત, તો તે મને કદી સુખમય કરત નહિ ! તેથી મારી વૃત્તિ કદી સંતુષ્ટ રહેત નહિ. ”

તરત જ તે સ્ત્રીએ પેલું રૂપાનું પાત્ર કાઢીને કીર્તિસિંહના હાથમાં આપ્યું, અને પેલા ઝરણુતરફ આંગળી કરીને બતાવ્યું. કીર્તિસિંહ તેનો મર્મ સમજી ગયો. તેણે તરત જ તેમાંથી તે પાત્રને ભર્યું, અને રમાદેવીને આપ્યું. રમા દેવીએ તે અમૃતતુલ્ય જલનું પાન કર્યું. તેને પણ અદ્ભુત અસર જણાવા માંડી. તેણે પુનઃ તે જલનું પાન કર્યું. પછી પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું તે ભવિષ્ય વાણીમાનો ફેટલોક ભાગ મેં તમને વાંચી બતાવવાનો બાકી રાખ્યો છે તે હું તમને વાંચી સંભળાવું. આમ કહી તે લેખપાસે એ ત્રણે જણ ગયાં અને તે સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે વાંચી સંભળાવવા માંડયું :

‘ આ જ પ્રમાણે તે સ્ત્રીના જન્મદિવસને દિવસે જ તે દંપતી આ સ્થળે આવશે. અને તે સ્ત્રી પણ આ નિર્મળ જળનું પાન કરશે. ત્યાર પછી તેમને મારી પુત્રી સિદ્ધમંદિરની પાસેના આશ્રમમાં આ પવિત્ર ઝરણુમાં સ્નાન કરાવ્યા પછી લઈ જશે અને ત્યાં તેમનો હસ્ત-મેળાપ કરશે. તે પછી તેમને સિદ્ધમંદિરના મધ્ય ભાગમાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવશે, અને ત્યાં તેમને સર્વ પદાર્થોનું સ્વામિત્વ હસ્તગત કરવામાં આવશે. ”

આ લેખ વંચાતો હશે ત્યારે આ યુગલ શા વિચારોને સેવું

હશે તેનું અનુમાન કરવું, તેમ જ તે સ્ત્રીના વિચારોનું અનુમાન કરવું કંઈક કઠિન છે. તેમ જ તદ્દથે પ્રયત્ન કરી તેનું વર્ણન કરવું નિરર્થક છે. આ ઉભય સ્ત્રીપુરુષને મન આ બધું બહુ જ આશ્ચર્યમય ભાસતું હતું એટલું જ કહેવું બસ છે. અવશ્ય અન્ય આવી બાબતમાં અશ્રદ્ધા ધરનાર અંતઃકરણમાં આ પ્રકારના વિચારોએ જૂદા જ પ્રકારની અસર કરી હોય. પ્રથમ તો તેઓએ આવી ભવિષ્યવાણીને જ ગપ ગણી કાઢી હોય, પરંતુ કીર્તિસિંહના હૃદયમાં શ્રદ્ધાની જ્યોતિ ચમકતી હતી, વળી તેને પૂર્વની ભવિષ્યવાણીનો અનુભવ થયો હતો, તેથી તેણે બધું જ યથાર્થ રૂપમાં સ્વીકાર્યું. આ દંપતીએ નિશ્ચય જ કર્યો હતો કે ગમે તે થાય તો પણ આ સ્ત્રીનાં વચનોઉપર વિશ્વાસ રાખી તે કહે તે જ પ્રમાણે કરવું એ તેમને માટે હિતાવહ હતું. કારણ કે તે જાણતાં હતાં કે પોતાની મરજીપ્રમાણે ગમે તેમ કરવાથી કોઈ અર્થની સિદ્ધિ થાય તેમ ન હતી. આની સાથે તેઓના અંતઃકરણમાં એ નિશ્ચય પણ એટલો જ અથવા એથી પણ વધારે દઢ હતો કે આ વૃદ્ધ સ્ત્રી કે જેને તેઓએ માતાતરીકે સ્વીકારી હતી તેને તેના જીવનના ઉત્તર ભાગમાં તેની જેટલી અને તેટલી સેવા કરી ઋણમુક્ત થવું.

તે સ્ત્રીએ નિર્ણય કરી રાખ્યા પ્રમાણે તરત જ એક પરિચારિકા (દાસી) આવી. તેની પાસે ઘણાં જ સુંદર વસ્ત્રો આ દંપતીને માટે આણેલાં હતાં. ઉભય સ્ત્રીપુરુષને તે ઝરણના પ્રવાહમાં સ્નાન કરવાનું સૂચવવામાં આવ્યું. બન્નેએ સ્નાન કરી નવીન આણેલાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યા. બન્નેને ચંદ્રક કરવામાં આવ્યા, અને બન્નેને તે સ્ત્રીએ તેની પાછળ પાછળ ચાલવાનું જણાવ્યું. તે સ્ત્રીને બધો જ માર્ગ પરિચિત હોવાથી તે માર્ગ ગમે તેટલો વિકટ અને ઝાડીઝાંખરાંથી પૂરાયેલો હતો છતાં તે ત્વરાથી ચાલી જતી હતી. કીર્તિસિંહ અને રમાદેવી પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યાં જતાં હતાં. કેટલેક દૂર ગયા પછી એક મહોટી મહાડની ભીંત આવી. એ ભીંતમાં એક દરવાજો હતો. તે વેલા વેલી-

ઓથી બધો જ આચ્છાદિત થઈ ગયો હતો. એમાં થઇને તેઓએ પ્રવેશ કર્યો અને જે આશ્રમમાં તેમનો લગ્નવિધિ થવાનો હતો તે આશ્રમમાં તેઓ આવી પહોંચ્યાં. આશ્રમનું સ્થાન અલૌકિક શૌભાવાળું હતું. ઘણી ભીતિઉપર સાંકેતિક ચિહ્નો જ જોવામાં આવતાં. તેમાંનાં કેટલાંક તે સ્ત્રીએ સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યાં.

સંધ્યાકાલનો સમય વ્યતીત થવા આવ્યો. તેઓ એકેલાં હતાં તે ઓરડામાં સૌમ્ય પ્રકાશ ધીરે ધીરે આવવા લાગ્યો. તેઓએ પ્રકાશ ક્યાંથી આવે છે તે જોવામાટે ચારે તરફ દષ્ટિ ફેરવવા માંડી. પ્રકાશ આપનાર કોઈ પણ દીપક વગેરે જણાતું નહિ છતાં શાંત પ્રકાશવડે ઓરડો પ્રકાશિત થઈ રહ્યો હતો. આ ઓરડામાં નિર્ણૂતિ સમયે તેમનો હસ્તમેળાપ કરી લગ્નવિધિ સંપૂર્ણ કરવામાં આવ્યો. આ વિધિ થયા પછી તે સ્ત્રીએ કહ્યું: ‘બાલકો ! હવે હું તમને સિદ્ધમંદિરના મધ્યભાગના ઓરડામાં લઈ જઈશિ. આ ઓરડામાં આજ પચીસ વર્ષ થયાં મારા વિના કોઈ પણ ગયું નથી. પરંતુ ત્યાં જતાં પહેલાં મારે તમને એક થોડી સરખી વાત કહેવાની છે. સાંભળો: ’

“ મારે જે વાત તમને કહેવાની છે તે તમારા પોતાના જ સંબંધની છે. મારા વંશમાં હું છેલ્લી સ્ત્રી છું, એ વાર્તા મેં તમને જણાવી હતી તે તમને રમરણમાં જ હશે. મારા પૂર્વજો આ મંદિરના સ્વામીઓ હતા. અમારા સંબંધી તમારે વિશેષ જાણવું હોય તો પૂર્વના કેટલાક ઇતિહાસોમાં અમારા સંબંધી કેટલાંક સૂચનો છે તે ઉપરથી તમને વિશેષ હકીકત જાણવામાં આવશે.

મારા પિતા યોગવિદ્યા તથા રસવિદ્યાના સંપૂર્ણ જ્ઞાતા હતા. પોતાની જ ઇચ્છાનુસાર અન્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના લોકોમાં ગમન કરવાના હેતુથી તેમણે આ મંદિર મારા સ્વાધીનમાં સોંપી, મને અનેક પ્રકારનાં નિર્ભયતાનાં સાધનો આપી, મને મૂકીને એકલા, આ ભૂમંડળના અનેક રમણીય અને દિવ્ય સ્થાનોમાં વિચરવાનો નિશ્ચય તેમણે મને દર્શાવ્યો. તેમનાથી બની શકે તેટલી સંપત્તિ વગેરે મને તેમણે સોંપી.

હું પૂર્વે તેમની સાથે અનેક દેશદેશાંતરોમાં ફરી છું અને તેમની પાસે રહી વિદ્યાના અનેક રહસ્યોનું જ્ઞાન તેમની પાસેથી મેળવ્યું છે. અનેક ભાષાઓ હું સારી રીતે બોલી તથા સમજી શકું છું.

મારી સંતતિ જે આ કાળસુધી જીવનના સુખનો અનુભવ લેતી હોત તો મારો અને તમારો યોગ ભાગ્યે જ થાત. પરંતુ દૈવની પ્રવળ ઇચ્છાથી તમારો અને મારો યોગ થવાનો સંભવ આવ્યો છે. આ યોગથી હું ઉલટી વધારે પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરું છું.

મારા પિતાએ મૂકેલી સંપત્તિ લગભગ તેમણે મૂકેલી હતી તે જ સ્થિતિમાં સુરક્ષિત રીતે રહેલી છે. મંદિરના આ ભાગને અન્ય દુષ્ટ મનુષ્યોની જાણમાં ન આવે તેવી રીતે રાખવાને ઉપાયો યોજાયા છે. તમારે તે સંબંધમાં અધિક ભય કે ચિંતા ધરવાનું રાખેલું નથી.

મારા પૂર્વજોએ આ અનર્ગળ દ્રવ્યસંપત્તિવડે અનેક પરોપકારનાં મોટાં મોટાં કાર્યો ગુપ્તપણે કરેલાં છે. તેઓને આ ભૂમિઉપરથી જવાની ઇચ્છા થતાં આ ભૂમિને છોડીને ચાલ્યા ગયા છે. તેઓનો ઉદ્દેશ ગુપ્તપણે રહી જનસમુદાયમાં ઉત્તમ હિત સાધવાના અનેક ઉપાયો પ્રકટ કરવાનો હતો. તેઓએ આ ઉદ્દેશની સિદ્ધિમાટે જ આ મંદિરનું સ્વામિત્વ આપવા, તમને દર્શાવેલો શિલાલેખ કરેલો છે. આજથી સેંકડો વર્ષ પૂર્વનો આ શિલાલેખ મારા પૂર્વજોએ દિવ્ય દષ્ટિવડે ભવિષ્યને જોઈને જ લખેલો હતો. આજે તમે તે લેખની શરતો પૂરી પાડી તે મહાત્માની દિવ્ય દષ્ટિમાં સ્પષ્ટ થયેલી તમારી યોગ્યતા આજે મને અનુભવગમ્ય કરાવી છે. આ મંદિરની સઘળી સંપત્તિ કે જે કરોડો સંપત્તિમાનુષ્ટપતિઓની સંપત્તિકરતાં પણ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની છે તે તમને હું સ્વાધીન કરું છું. પરંતુ તમારે નીચેની શરતો પ્રમાણે વર્તવાનું છે એ તમારે ખાસ સ્મરણમાં રાખવાની અગત્ય છે.

ભવિષ્યનાં પચાસ વર્ષસુધી આ સ્થળ કેવળ ગુપ્ત રહેવાદેવાની જરૂર છે. આ પચાસ વર્ષ પછી આ ભૂમિમાં અનેક સત્પુરુષોનો ઉદય થશે અને તેઓ પૂર્વે જણાવેલી દૈવી વિદ્યાઓના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત

કરી અનેક રીતે મનુષ્યોને તે વિદ્યાઓનો બોધ કરશે. આ સમયે આ મંદિરની ગુપ્ત અને અદ્ભુત અનેક વાર્તાઓને તેઓ સ્વીકારશે અને તેના પ્રતિ બહુ જ માનની દૃષ્ટિથી જોશે. તે સમયે આ પ્રદેશની આબુઆબુના પ્રદેશમાં ઘણા મહાપુરુષો આવીને નિવાસ કરશે, તેમ જ જે નરેશના તાબામાં આ જમીનનો લાગ છે તે નરેશના વંશજો પણ આ વિદ્યાઓપ્રતિ બહુમાનની દૃષ્ટિથી જોશે, તેમ તેની સત્તાવાળો સર્વ પ્રદેશ સુખ, શાંતિ, આનંદ વૈભવ વગેરેને સારી રીતે ભોગવશે. તે સમયે આ મંદિરને પ્રકટ કરવામાં કાંઈ પણ હાનિ કે પ્રતિબંધ તમને નહિ આવે. ભવિષ્યમાં તમારે કેવી રીતે વર્તવું તે સંબંધમાં વિશેષ ખુલાસો તમને આ મંદિરના છેક અંદરના ગુપ્ત ભાગમાંથી મળી આવશે. પચાસ વર્ષ પછી જે સમયે તમને આ પ્રમાણેની સ્થિતિ જણાય તે સમયે તમારા આ મંદિરનું સ્વામિત્વ તમારા સઉથી નાના પુત્રને સોંપવું. પચાસ વર્ષપર્યંત તમે આ મંદિરમાં રહેલા ગુપ્ત વિદ્યાઓનાં પુસ્તકોનું અધ્યયન કરશો તેમાં તમને અનેક દૈવી સત્તાઓ સાહાય્ય અર્પશે અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ તમારા હૃદયમાં અધિક અધિક તેજસ્વી થતો જશે. પચાસ વર્ષને અંતે તમે જ્ઞાનના અત્યંત ઉચ્ચ શિખરઉપર વિરાજતા હશે અને તમારી ઇચ્છા એમ જ થશે કે આ મંદિરનું સ્વામિત્વ તમારા સર્વથી નાના પુત્રને સોંપવું. ’

તે સ્ત્રીએ આટલી વાર્તા કહી, અને કીર્તિસિંહ તથા રમાદેવી પૂર્ણ આશ્ચર્યસાથે તે સાંભળી રહ્યાં. તેઓના અંતઃકરણમાં એવો સવાલ ઉઠ્યો જ કે પચાસ વર્ષપર્યંત આ મંદિરને ગુપ્ત કેવી રીતે રાખી રહેવું, તેમ જ જો પચાસ વર્ષ સુધી તેમનાં આયુષ્ જ ટકે નહિ તો પછી કેમ થાય. આવા અનેક વિચારો તેમના હૃદયમાં સ્ફુરવા લાગ્યા. પરંતુ તેઓ ઉપર નદુષ્ઠ અસર થયેલી હોય તેવી રીતે તેઓ એક પણ શંકાનો ઉચ્ચાર મુખથી કરી શક્યાં નહિ. તેઓ માત્ર એકાગ્રતાથી આ સાંભળી રહ્યાં અને એકી નજરે આશ્ચર્યથી સર્વ જોઈ રહ્યાં.

પેલી અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રતીત કરાવનારી સ્ત્રી બોલી, ‘ચાલો

હવે આપણે આ મંદિરના મધ્ય ભાગના વિશાળ ઓરડામાં જઈએ. તમારે માટે ભોજનસામગ્રી ત્યાં તૈયાર રાખવામાં આવેલી છે. વળી આ મંદિરની બીજી કેટલીએક વસ્તુઓ તમને સ્વાધીન કરવાની છે તે પણ ત્યાં જ છે. ’

તેઓ હવે મંદિરતરફ જવા લાગ્યાં. થોડાંક ડગલાં ચાલ્યા પછી તેઓ મંદિરપાસે આવી પહોંચ્યાં. મંદિરનો આગળનો ભાગ અત્યંત શોભિતો હતો. તેના મોટા મોટા દરવાજાઉપર ઉત્તમ પ્રકારનું કોતરકામ દૃષ્ટિગોચર થતું હતું. એ દરવાજાથી થોડે જ છેટે એક જગાઉપર તે સ્ત્રી ઉભી રહી. એક પગ આગળ અને એક પગ પાછળ એ પ્રમાણે પગ રાખી તે સ્થળે સહજ દબાવવાથી મંદિરના દરવાજા ઉઘડી ગયા. તેઓ અંદર ગયા પછી તે દ્વાર એકદમ અંધ થઈ ગયાં. અંદર ગયા પછી એક વિશાળ ઓરડાવિના બીજું કશું જ આ દંપતીની દૃષ્ટિએ પડ્યું નહિ. અંદર બીજો ઓરડો અથવા તો બીજો કોઈ માર્ગ પણ તેમને જણાયો નહિ. તેઓ થોડે દૂર ગયાં ત્યાં એક યજ્ઞકુંડજેવું જણાયું. તે યજ્ઞકુંડને પેલી સ્ત્રીએ સ્પર્શ કર્યો કે તત્કાળ તેમાં જીવન આવ્યું હોય તે પ્રમાણે તેના બે વિભાગ છુટા પડ્યા અને મધ્યમાં એક નિસરણી જોવામાં આવી. એ નિસરણી થોડીક નીચેના ભાગમાં જતી હતી. ત્યાંથી પછી સીધા પહાડની અંદરના ભાગમાં જવાનો રસ્તો હતો. અંદર ઉતરી એ ત્રણે જવા લાગ્યાં. મધ્ય રાત્રિના અંધકારથી પણ વિશેષ અંધકાર અંદર જણાયો. કીર્તિસિંહ અને રમદેવીને આ સ્ત્રીમાં એટલી બધી શ્રદ્ધા હવે પ્રકટેલી હતી કે તેઓએ આવા અંધકારમય પ્રદેશમાં આગળ ચાલવાને જરા પણ વિલંબ કર્યો નહિ. પોતાના ઉપર અત્યંત મહદ્ ઉપકાર જોણે કરેલો હતો તે સ્ત્રીની પાછળ તેઓ ચાલવા લાગ્યાં. આશરે વિશેષ પુટજેટલું અંતર કાપ્યા પછી એક નિસરણી આવી. આ નિસરણીનો માર્ગ ઉપર જતો હતો. આ નિસરણીઉપર ચઢ્યા કે તરત જ એક વિશાળ ઓરડો આવ્યો. ઓરડાના મધ્ય ભાગમાં જ બે અત્યંત

તેજસ્વી મણિ સુશોભિત રીતે ગોઠવેલા હતા. તેના સુંદર પ્રકાશ અંતઃકરણમાં વિલક્ષણ આનંદને ઉત્પન્ન કરતો હતો.

આ ઓરડો પેલા ઓરડાના જેવો સદો નહોતો. ધણી જ અદ્ભુત રચનાવડે તેને શણગારવામાં આવેલો હતો. કીર્તિસિંહે પોતાના હૃદયમાં કલ્પનાના ઉચ્ચતમ પ્રદેશમાં વિહાર કરતી વખતે પણ આવા અદ્ભુત ઓરડાની કદી પણ કલ્પના ભાગ્યે જ કરી હશે. તે ઓરડામાં રહેલાં અનેક શસ્ત્રો, અનેક અલંકારો, અનેક ચિત્રો એવાં તો સુંદર અને અદ્ભુત હતાં કે તેનું વર્ણન કવિની ઉંચામાં ઉંચી કલ્પના પણ પૂરેપૂરું કરવાને અસમર્થ છે. જે વસ્તુઓ જગતમાં કદી જોવામાં પણ ન આવે તેવી અલૌકિક વસ્તુઓ આ ઓરડામાં સુંદર રીતે ગોઠવવામાં આવેલી હતી. ત્યાં સુવર્ણનો ઉપયોગ પૂર્ણ છુટથી કરવામાં આવેલો દષ્ટિગોચર થતો હતો. હીરા, રત્ન, મૌકિક જે ચક્રવર્તી નૃપતિઓના કોશાગારમાં પણ કદી જોવામાં ન આવે તેના કરતાં પણ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં ત્યાં ત્યાં જડેલાં જોવામાં આવતાં હતાં. સાક્ષાત્ ઈંદ્ર, કે વિષ્ણુને ત્યાં પણ જે વસ્તુઓ જાણે કે નહિ હોય તેવા પ્રકારનું ભાન કરાવે તેવી હતી. આ ઓરડાની આવી અદ્ભુત વસ્તુઓ, સુવર્ણ, રત્નાદિ એ સર્વ પોતાની અલૌકિક પ્રભાને વિસ્તારતાં હતાં તે છતાં તે જોનારના અંતઃકરણમાં કોઈ અગમ્ય હેતુને લીધે મોહનો એક અંકુર પણ પ્રકટાવતાં નહોતાં એ અધિક આશ્ચર્યકારક હતું. આ રચના જોનાર કીર્તિસિંહ અને રમણેશ્વરી ઓરડામાં આવ્યા પછી એવી ઉચ્ચ સાત્ત્વિક વૃત્તિનો ઉદય પોતાનામાં અનુભવતાં કે તેમને આ જગતમાં ક્ષણિક ગણાતા પદાર્થો પોતાના સ્વામિત્વના છે એ વિચારસરખો પણ સ્પૃયો નહિ કે તેના હર્ષથી તેઓ ગાંડાં ઘેલાં થઈ ગયાં નહિ.

આ ઓરડામાં ગયા પછી આ દંપતીના અંતઃકરણઉપર કેવા પ્રકારની અસર થાય છે તે પેલી સ્ત્રીએ ચપળ દષ્ટિથી જોઈ લીધું

અને તત્કાળ તે બોલી ‘ જહાલાં બાળકો ! જેણે તમને આ સંપત્તિ આપવાને માટે લાયક ગણેલાં છે તેણે બહુજ દીર્ઘ દષ્ટિથી યોગ્ય ગણેલાં જણાય છે. જેમનું અંતઃકરણ આવું ઉચ્ચ છે, જેમનું હૃદય અત્યંત વિશાળ છે, તેઓ એનાં યથાર્થ અધિકારી જ છે !’

આ દંપતીને ત્યાર પછી ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજનપાત્રમાં વિવિધ રસનાં ભોજન તથા અલૌકિક સ્વાદવાળાં ફળ વગેરે આપવામાં આવ્યાં, તે તેઓએ ગ્રહણ કર્યાં. પછી તે સ્ત્રી બોલી ‘ આ ઓરડામાં જે જે વસ્તુઓ તમે જુઓ છો, તે સર્વ વસ્તુઓને તેઓ હાલ જે પ્રકારે રહેલી છે તે પ્રકારે જ તમારે રહેવા દેવાની છે. માત્ર અંદરના ઓરડામાં જે કંઈ છે તેમાંથી જ તમારે ઉપયોગ કરવાનો છે. તેમ જ પચાસ વર્ષ પછી પણ તમારે તે ઓરડાઓમાંની વસ્તુઓ જ તમારા સર્વથી નાના પુત્રને સોંપવાની છે. આ સંબંધમાં હવે મારે કંઈ વિશેષ કહેવાનું નથી. તમારે જે કંઈ મને પૂછવું હોય તે તમે ખુશીથી પૂછો. ’

‘ વળી આ જગાના સંબંધે રાજ્યસત્તાતરફથી કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ ન થાય તેને માટે પણ આગળથી રાજ્યસત્તાસાથે પાકો બંદોબસ્ત કરવામાં આવેલો છે. આ જગાનું સ્વામિત્વ તમારા પછી તમારા વંશજનેના હાથમાં જશે પરંતુ તેઓ પણ આ જગાને કોઈ રીતે વેચી શકશે નહિ. જ્યાં સુધી આ મંદિર હાલની જ સ્થિતિમાં રહેશે ત્યાં સુધી તેનું સ્વામિત્વ તમારા સ્વાધીનમાં છે. ’

આટલું કહ્યા પછી તે સ્ત્રી એમને એક ખીજા ઓરડામાં લઈ ગઈ. એ ઓરડામાં બે મોટી ત્રીજ્ઞેરીજેવી પેટીઓ હતી. પેટી કે ત્રીજ્ઞેરીને સંપૂર્ણ રીતે તે મળતી નહોતી. ઉપરનો દેખાવ આરસપાણના ટેબલજેવો હતો. તેને ઉઘાડવાની યુક્તિ પણ જુદા જ પ્રકારની હતી. તે તેણે આ સ્ત્રીપુરુષને બતાવી. તે ઉઘાડતાં તેની અંદર સુવર્ણની મોટી પુષ્કળ પાટો પડેલી હતી. તે બતાવીને કહ્યું: ‘ આ

દ્રવ્યનો અનેક પારમાર્થિક કાર્યોમાં તમારી ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરવાને તમને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. તેમ જ મહાન્ વૈભવી પુરુષોની માફક રહેવાને માટે તમારે માટે ઉપયોગ કરવાને પણ તમને સ્વતંત્રતા જ છે. કેવળ કુંગાલ અવસ્થામાં રહેવાની તમારે કશી જ અગત્ય નથી.’ આટલું કહી વળી એક બીજી બે કોઠીજેવી સુંદર ધાતુની બરણીઓ હતી તે તમને બતાવી. તેની અંદર અસંખ્ય હીરા મૌક્ટિકાદિ રત્નો ભરેલાં હતાં. આ રત્નાદિની કિંમત આંકી અંકાય તેવી નહોતી. આ બરણીઓ બતાવીને તે સ્ત્રીએ કહ્યું ‘તમને તથા તમારા વંશજોને આ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ અર્પવામાં આવેલી છે. તમારી સ્વેચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરતાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી, પરંતુ મને ખાત્રી જ છે કે તમે કે જેનું અંતઃકરણ આટલું બધું ઉચ્ચ છે તે કોઈ દિવસ તેનો ગેરઉપયોગ કરે તેમ નથી. જનસમૂહના હિતના અર્થે અનેક વિદ્યાલયો કાઢવામાં, અનેક કૃષિઆદિ દેશની ઉન્નતિ કરનાર વ્યાપારોમાં, ગરીબોને અન્નવસ્ત્રથી પોષવામાં, આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ તમે કરશો એવી મને પૂર્ણ ખાત્રી છે. ક્રમે ક્રમે આ ભૂમિમાં તમારાં પરોપકારી કાર્યોથી એવી ખ્યાતિને પામશો કે જેથી સર્વત્ર તમારા પ્રતિ સહના અંતઃકરણમાં પ્રેમભાવ પ્રકટાવિના રહેશે નહિ. સર્વ તમારા પ્રતિ પૂજ્યદષ્ટિથી જોશે અને તમે પણ સર્વના અંતઃકરણમાં સુખશાંતિની ધારાઓ વર્ષાવશો. આટલું કહી તે સ્ત્રી થોડીવાર મૌન રહી. પછી તેઓ મધ્ય ઓરડામાં આવ્યાં, અને વળી પાછી તે બોલી:—

‘છેક અંદરના ગુપ્ત ઓરડામાં શું શું છે તે આ સમયે તમને જણાશે જ નહિ. તેમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય થતાંપર્યંત તમે બંને સુખપૂર્વક આયુષ્યને નિર્ગમન કરશો અને પૌત્રની સાથે તમે એ ગુપ્ત ઓરડામાં પહેલી જ વાર પ્રવેશ કરશો એવું તમને હું જણાવું છું. તમે અવિચલ સુખશાંતિને ભોગવો તથા અન્યને સુખશાંતિ અર્પો!’

કીર્તિસિંહ અને રમા દેવીએ પોતાના જ નગરમાં આવીને એક ઘણું નાનું નહિ અને ઘણું મોટું નહિ એવું એક સુંદર અને લવ્ય મંદિર પોતાના નિવાસમાટે બંધાવ્યું છે. તેઓ ઉભય નિરંતર જ્ઞાનની વૃદ્ધિગત પામતી કળાનો અનુભવ કરતાં કાળને વ્યતીત કરે છે. કેટલાંક પરોપકારનાં કાર્યો ગુપ્તપણે તેઓ કરે છે. કેટલાંક પ્રકટપણે પણ કરે છે. તેમની આજીવનના સર્વ પ્રદેશોમાં તેમની પરોપકારી વૃત્તિની તેમ જ તેમનાં ઉચ્ચ દૈવી અંતઃકરણ વગેરેની સ્તુતિ થાય છે. તેઓ થોડે થોડે કાળે નિયમિત રીતે સિદ્ધમંદિરમાં જાય છે. તેમનાં પુત્રપુત્રી આદિને તેમની સાથે ત્યાં લઈ જાય છે અને જે મધ્ય ઓરડામાં તેઓએ ભોજન કર્યું હતું ત્યાં જઈ તેમનાં રૂપલાવણ્ય તથા અનેક સદ્-ગુણોથી વિભૂષિત થયેલાં બાળકોસાથે ત્યાં ભોજન કરે છે. પૂર્વનાં સાતવર્ષ સુધી તો ત્યાં તેમને પેલી સ્ત્રી જ ભોજનના પદાર્થો પીરસતી હતી. પરંતુ ત્યાર પછીથી છેલ્લી વખતે તે સ્ત્રીએ જણાવ્યું હતું કે હવે તમે મારાં દર્શન કરવાની ફરીથી આવો ત્યારે આશા રાખશો નહિ. આ ઉપરથી તે દંપતીનાં અંતઃકરણ પ્રેમથી દ્રવીભૂત થયા વિના રહ્યાં નહિ. તેઓએ તે સ્ત્રીને પોતાના સુંદર નિવાસસ્થાનમાં આવવા ધણો આગ્રહ કર્યો. પરંતુ તેણે જણાવ્યું: ‘ઈશ્વરની જ ઇચ્છા એ પ્રકારની નથી. મારે માટે જે ઉચ્ચ સુખો નિર્માણ થયેલાં છે તેનું તમને જ્ઞાન નથી માટે જ તમે મને આ પ્રકારે આગ્રહ કરો છો, પરંતુ હવે હું તમને તે જણાવું છું માટે તમે તે સંબંધમાં નિશ્ચિત રહો. હવે હું થોડાં જ સમયમાં આ સ્થળનો ત્યાગ કરીને જ્યાં અનંત સુખનો સમુદ્ર રેલી રહ્યો છે એવા અહ્લુત સુખમય પ્રદેશમાં જઈશ!’

આ પ્રકારની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરનાર સ્ત્રીને છોડીને જવામાં કીર્તિસિંહ તથા રમાદેવીને વિશેષ શોકવશ થવાનું કારણ નહોતું. પ્રેમનાં અશ્રુથી ભીંજતાં તેઓ તે સમયે તેને છોડીને પોતાને મંદિરે

પાછા આવ્યાં. પુનઃ નિયમિત સમયે જ્યારે તેઓ ત્યાં ગયાં ત્યારે મંદિરમાં કોઈ જ નહોતું. મધ્ય ઓરડાની વચમાં પડેલા એક રત્નાદિથી જડેલા સુંદર સુવર્ણના બાજદુપર કેટલાંક પુસ્તકો, કેટલાંક પત્રો, તથા કેટલાંક ખત વગેરે પડેલાં હતાં. એ બધાંના ઉપર એક પત્ર આ બે સ્ત્રી પુરુષને પોતાનાં બાળકોતરીકે સંબોધીને લખેલો હતો. તેમાં તેમનાં પુત્રપુત્રી વગેરેને કેવા પ્રકારે શિક્ષણ આપવું એ વગેરે સંબંધમાં ઉપયોગી હકીકત દર્શાવી હતી. તેમાં જણાવ્યું હતું કે પૂર્વે જણાવેલી પચાસ વર્ષની મુદત પૂરી થતાં પહેલાં દશ વર્ષ અગાઉથી તેમના પ્રથમ પુત્રે એક—ની સુવર્ણની ખાણ ઉઘડાવી, તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી આવકમાંથી એક મોટું વિદ્યામંદિર બંધાવવું. તેમાં અનેક સાધન રહિત ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ પ્રકારની રહેવાની સવડ આપી તેમને ઉત્તમ વિદ્યાઓનું જ્ઞાન આપવું. તથા તે મુદતની એક વર્ષ આગળથી તેમના બીજા પુત્રે અનેક સત્પુરુષોને આવી નિવાસ કરવાને માટે એક પાંચશાળા તૈયાર કરાવવી, અને તેમાં પોતે જ તેમની ઉત્તમ પ્રકારે વ્યવસ્થા રાખવી. તેમની સહથી નાની પુત્રીને તેમણે—નગરના રાજના પુત્રની સાથે પરણાવવી. એનો પુત્ર પૂર્વનો કોઈ શાપિત સિદ્ધપુરુષ અવતરશે.

આ પ્રમાણેના પત્રને તેઓએ વાંચ્યો. તે પત્રમાં જણાવેલી ઘણી બાબતો તેમને સમય જતાં ખરી પડતી જણાવા લાગી. તેમને પાંચ પુત્ર તથા ત્રણ પુત્રીઓ થઈ છે. એ દંપતી પૂર્ણ આનંદસાથે લવિષ્યના સમયની રાહ જોતાં કાળને વ્યતીત કરે છે. નિરંતર ઉચ્ચ લક્ષ્યોમાં વિહાર કરે છે અને કોઈ અવર્ણનીય સુખના વિશાળ પ્રદેશમાં આગળ ને આગળ તેઓ વધે જાય છે.

આ વિનાની બીજી લવિષ્યવાણી સફળ થવાને હજી વાર છે. સિદ્ધમંદિરના છેક અંદરના ગુપ્ત ઓડરામાં શું રહ્યું છે તે હજી તેમના પૌત્રસાથે તેઓ જ્યારે ત્યાં જશે ત્યારે તેમને જણાશે. પ્રિય વાચક ! તેને હજી બીજાં પચીસ વર્ષની વાર છે. આપણે પણ તે ગુપ્ત ઓર-

ડાની અઘૌઠિક વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવવા પચીસ વર્ષ ધૈર્યથી વીતાવવાની જરૂર છે. હાલ તો આપણે અત્યાર સુધીમાં જે જ્ઞેયું છે તેથી જ સંતોષ માનવાનો છે. પચીસ વર્ષને અંતે કીર્તિસિંહ પોતાના પૌત્ર-સાથે તે ગુપ્ત ઓરડામાં પ્રવેશી આપણને તે ઓરડાનું વર્ણન કરી બતાવશે ત્યારે જ આપણે તે જાણવા સમર્થ થઈશું. પરમાત્મા પચીસ વર્ષના અંતે આપણને તે ગુપ્ત ભેદને જાણવાનો સમય અર્પો એ જ તેમની પાસે યાચના છે. તથાસ્તુ !

ચમત્કારિક પેટી

શું હું ધારું તો એ કન્યા પ્રાપ્ત કરી ન શકું ? શું મનુષ્ય પોતાનું પ્રિયતમ મેળવવા સમર્થ નથી ? કાળા માથાનો માનવી જે ધારે તે કરે એ વાક્યમાં શું કંઈ પણ સત્ય રહેલું નથી ? શું જગતમાં પોતાનું જ ધાર્યું કોઈ પણ કરી શકતું નહિ હોય ? શું પોતે ધારેલું સિદ્ધ કરનાર પુરુષોનાં ઇતિહાસ તથા વાર્તાનાં ચિત્રો કેવળ કલ્પિત-કલ્પનામય અને ખીન્નથી કદી જ ન સિદ્ધ કરી શકાય તેવાં લક્ષ્યનો ચિતાર આપવાને જ અનેક વિદ્વાનોએ પ્રયત્ન કર્યો છે ? નહિ, નહિ. એ પ્રમાણે કદી હોઈ શકે જ નહિ. અનેક પુરુષોએ **કાર્ય સાધયામિ વા દેહં પાતયામિ**એ નિશ્ચયને વળગી રહીને પોતાનું જ ધાર્યું કર્યું છે એ કેવળ સત્ય છે. એ સત્ય હોવું જ જોઈએ. ત્યારે મારે શું કરવું ? મારે મારા કૃત નિશ્ચયથી ભ્રષ્ટ ન જ થવું. જે રાજકન્યાએ પોતાની પાસેના અમૂલ્ય રત્નના જેવું જ ખીન્નું રત્ન લાવી આપનાર પુરુષસાથે જ પોતાનાં લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે કન્યાના નિશ્ચયને હું પૂર્ણ કરીશ જ. મારી નસોમાં યુવાવસ્થાના જોરથી ઉછળતું લોહી તે કાર્ય સિદ્ધ કરવાના મારા

સામર્થ્યને સૂચવે છે. મારા નિશ્ચયો માફ ધારેલું કરવામાં સફલતા અર્પવાના સુચિહ્નને પ્રકટ કરે છે. મારા અંતરાત્માનો મને વિજ્ય અપાવનાર દિવ્ય સ્વર મારા વિજ્યનાં ગાન મને આગળથી જ સંભળાવે છે ! બસ, હું માફ ધારેલું કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ કરીશ, કરીશ અને કરીશ જ, એ પ્રકારના નિશ્ચયને કરતો કરતો હું તે રાત્રિએ એટલે આજથી લગલગ સવાસો વર્ષ પૂર્વે સૂઈ રહ્યો. તે રાત્રિએ મને એક સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં મને કોઈએ એવું કહ્યું કે ‘ ઈષ્તિસતાર્થને અપાવનાર કારણ નિકટમાં જ છે. ’ પ્રાતઃકાલે જાગ્રત્ થતાં એ વાક્ય પુનઃ મને કોઈ કહેતું હોય તેમ લાગ્યું, પરંતુ એ વાક્યનો પૂરેપૂરો અર્થ મારા સમજવામાં આવ્યો નહિ. તેમ જ સ્વપ્નમાં જણાયેલી અથવા સાંભળવામાં આવેલી બધી જ વાતો સાચી હોય છે એમ પણ ન લાગવાથી મને એ વાક્યમાં વિશેષ મહત્તા જણાઈ નહિ. મારા વિચારોની ભ્રમણાને લીધે જ એ પ્રકારનું સ્ફુરણ મને થયું હશે એટલું જ અનુમાન મેં તે ઉપરથી કર્યું. તો પણ એ વાક્ય મારા હૃદયપટઉપરથી દૂર થયું નહિ. તેનું સ્મરણ મને વારંવાર થવા લાગ્યું, તે ઉપરથી હું વિશેષ વિચાર કરવા લાગ્યો. મારો ઈષ્તિસતાર્થ રાજકન્યા જ હતી. તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર કારણ જે રત્ન હતું તે મારી નિકટમાં શી રીતે હોવું સંભવે એ પ્રમાણે તર્ક કરતાં હું પુનઃ તેને ભ્રમણા માની બીજા વિચારમાં જોડાતો. પ્રાતઃકાલે ઉઠ્યા પછી અન્ય કર્તવ્યો કરવાનાં પણ હું વિસરી ગયો. મારા ગૃહમાં માત્ર હું એકલો જ હતો. માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની, કોઈ જ નહોતું. તેથી કરીને ગૃહકાર્ય સધળું જ મારે કરવાનું હતું. પરંતુ મારા તરંગોના પ્રવાહમાં હું એટલો દૂર તણાઈ ગયો હતો, કે ત્યાંથી ગૃહપ્રતિ વૃત્તિ ખેંચાઈ આવવી કેવળ અસંભવિત જેવી જ હતી. આવી ને આવી જ અવસ્થામાં લગલગ બપોરના બાર વાગતાનો શુભાર થવા આવ્યો. હું જાણતો નહોતો કે કાલ એ શું છે. મને તો પ્રાતઃકાલ પણ નહોતો જણાતો અને મધ્યાહ્ન કાળ પણ જણાતો નહોતો. એટલામાં જ

બહારથી કોઈએ મારા ઘરનું બારણું જોરથી ખખડાવ્યું. જેમ અર્ધ નિદ્રામાંથી જાગૃત થયેલો મનુષ્ય બેબાકજો બની જઈ આમતેમ જોયા કરે તેવી રીતે મેં થોડી વાર જોયા કર્યું, ત્યારે જ મને જણાયું કે આ તો મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો છે.

બહારથી જોરથી અવાજ આવ્યો: રામસિંગ ઠાકોર છો કે? મેં તરત જ તે અવાજ ઓળખ્યો. મારા ઘરથી થોડે દૂર રહેનાર વિમળશાહ નામના વણિકનો તે સ્વર હતો.

વિમળશાહ બોળો અને કપટરહિત અંતઃકરણનો હતો. તેનામાં ભુદ્ધિ જરા ઓછી હતી; પરંતુ જેને ઓલોદોલો કહે છે. તેવા સ્વભાવનો તે હતો. માઈ નામ ચંદ્રસિંહ છતાં તે મને રામસિંગ કહીને જ બોલાવતો. ઘણી વાર તે મારી પાસે આવતો જતો. હું તેને કોઈ કોઈ વાર ખીસવતો ત્યારે તે ગમે તેવા ગાંડાથેત્રા શબ્દો બોલતો તેથી પાસેનાં મનુષ્યો રાહ થતાં. તેના પિતાનું પણ અંતઃકરણ સાઈ હતું. મારા ઉપર તેમનો પ્રેમ હતો અને મને પ્રસંગોપાત્ત મદદ કરવામાં પણ તે ચૂકતા નહિ. મેં જઈ બારણું ઉઘાડ્યું એટલે વિમળશાહ અંદર આવ્યો. પથારીમાંથી ઉડ્યા પછી દાતણ પણ મેં કરેલું ન હોવાથી હું ઘરમાં જ દાતણ કરવા બેઠો, કારણ કે બીજાઓ મને તે સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે તેનાં સમાધાન આપવા કરતાં એ લોકોની દૃષ્ટિએ જ ન ચઢવું એ મને વધારે યોગ્ય જણાયું. આટલો મોડો હું દાતણ કરવા બેઠો તેથી વિમળશાહે તેનું કારણ તો પૂછ્યું. પરંતુ તે ભત્રા માણસને કહ્યું કે જરા વિચારમાં ને વિચારમાં ભૂલી ગયો, એટલે પત્યું. તેને કંઈ લાંબી ટેવ કરવાની ટેવ નહોતી. હું દાતણ કરતો હતો એટલે વિમળશાહે ઘરમાં આમતેમ કરવા માંડ્યું. ઘરની કેટલીક અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ જોઈને વિમળશાહે કહ્યું ‘ ઠાકોર ! તમારાં લગ્ન થાય તો સાઈ હોં. આ બધી માથાકુટ તમારે કરવાની મટી જાય. તમે તો ઠાકોર છો ને જે કોઈ કુંવરી મળી જાય તો તમારે લીલા-

હોર હોં દોકાર ! પણ પછી દોકાર તમે તો અમને ભૂલી જાઓ, નહિ દોકાર' !

વિમળશાહના ભોળા અંતઃકરણમાં પ્રકટેલો વિચાર સત્ય હરે તો કેવું સાઈ ! મેં તેનો વિચાર તત્કાળ જ મનમાં વધાવી લીધો. એ વિચાર સ્ફુરતાં જ હું મારા નિશ્ચયને બળથી ધારણ કરવા લાગ્યો. અવશ્ય એમ થવું જ જોઈએ. માઈ ધારેલું કાર્ય સફળ થવું જ જોઈએ. તે રાજકન્યાનો ઈષ્ઠિસતાર્થ સિદ્ધ કરવો એ મારી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા છે, અને તેને માટે દશે દિશાએ ભટકી રઝળીને પણ હું તેને પૂર્ણ કરીશ. આકાશ અને પાતાળ બોળી વળીશ. ગિરિગણ્ધર્વોમાં જઈ અનેક સિદ્ધો, યોગીઓ વગેરેને શોધી કાઢીશ. તેમને પ્રસન્ન કરી તેમની પાસેથી મારી ધારેલી વસ્તુ મેળવવાના વરદાનને મેળવીશ. તેમની પાસેથી તે રત્ન તેઓ આપશે, તો તે રીતે મેળવીશ. પરંતુ જે ધાર્યું છે, તે હું મેળવ્યાવિના કદી રહેવાનો નથી, એ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. તેમ કરતાં છેવટે મૃત્યુ આવે તો ભલે, હું મારા નિશ્ચયથી ચળવાનો નથી. અને નિશ્ચયથી નહિ ચળનારાઓને મૃત્યુ પણ આવતું નથી ! તેઓ મૃત્યુને પણ પોતાનો ઈષ્ઠિસતાર્થ સિદ્ધ થતાં સુધી દૂર રાખવા સમર્થ છે ! આ પ્રકારે નિશ્ચયને કરતાં હું દાતાણ વગેરેથી પરવાર્યો. ગૃહનું સામાન્ય કામકાજ કર્યું. વયમાં વિમળશાહની સાથે આડીઅવળી વાર્તા કરતો, પરંતુ તે નહિ જોવી જ. માઈ ચિત્ત મારા ઈષ્ઠિસત વિષયમાં કેવળ એકાગ્ર થઈ ગયું હતું. કયે માર્ગે તે વિષય સિદ્ધ કરવો એના જ વિચારો એક પછી એક સ્ફુરતા. આમ કરતાં હું સ્નાનાદિક કાર્યથી પરવારવાને માટે નદીઉપર જવાને માટે તૈયાર થયો. ઘેરબધી જ વ્યવસ્થા બનતે કરવાની હોવાથી નદીઉપર જવાનો રીવાજ મેં રાખ્યો હતો. વિમળશાહને રજા આપી મારા પ્રાપ્ત વિચારોની ધૂનમાં ને ધૂનમાં હું એકાએક નદીના તટઉપર આવી પહોંચ્યો.

ખરો મધ્યાહ્નનો સમય હોવાથી નદીઉપર કોઈ મનુષ્ય હતું નહિ. હું એકલો જ તે સ્થળે હતો. આવા નિર્જન શાંત સ્થળમાં મારા

વિચારની ધારા એક સરખી વહેવા લાગી. મારી ભવિષ્યમાં થનારી સ્થિતિનું આબેહુબ ચિત્ર હું દૃષ્ટિસમીપ તાદ્દશ નેવા લાગ્યો. કેટલોક સમય તો હું તે જ સ્થિતિમાં ખરેખર છું એવા જ ભાનમાં વહી જતો. વળી હું આબુઆબુના કોઈ કારણથી મારી સ્વપ્નસૃષ્ટિમાંથી નનગૃત થઈ જતો. આવી વખતે, અહા ! આ એકાંત સ્થળમાં મારા હૃદયની સાચી લાગણીથી દ્યાર્દ થઈ કોઈ દેવતા ઉતરી આવી મારો ઈપ્સિતાર્થ આપે તો કેવું સારું ! કોઈ સિદ્ધ પુરુષ આ અરણ્યમાંથી એકાએક દર્શન દઈ મારો ઈપ્સિતાર્થ સફલ થાઓ, એવું વરદાન આપે તો કેવું સારું ! આવા આવા વિચારો આવતા. આવા અનેક તરંગોને વશ થતો હું નદીતટે શા માટે આવ્યો છું તે પણ વિસરી જઈ ત્યાં જ બેસી રહ્યો હતો. એવામાં એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો. મારા ચિત્તને એક જ વિષયમાં લાગેલું નેઈ તે મારી પાસે આવી થોડી વાર ઉભો રહ્યો. કેટલીક વાર ઉભા રહ્યા પછી તેને જણાયું કે હું કોઈ વિષયમાં તક્ષીન થઈ ગયો છું, અને તેથી કરીને તેની પાસે કોણુ ઉભું છે, એ પણ હું જાણતો નથી એમ જાણીને તેણે મને બોલાવ્યો અને મને કહ્યું કે હું કેટલોક વખત થયાં તમારી પાસે ઉભો છું, છતાં તમે મને નેઈ શક્યા નહિ, એ ઉપરથી જણાય છે કે તમારું ચિત્ત કોઈ વિષયમાં બહુ જ ઉકે ઉતરી ગયેલું છે. હું બોલ્યો: ‘હા, તેમ જ છે.’ તેની સાથે વાર્તા કરવાથી શો અર્થ સરે તેમ છે, એમ સમજી હું આગળ કશું જ બોલ્યા વિના મૌન ધરી પુનઃ મારા ઈપ્સિતાર્થમાં વૃત્તિને તક્ષીન કરી સ્થિર થયો.

મને આ પ્રમાણે પુનઃ મૌન ધરી રહેલો નેવા છતાં તે વૃદ્ધ પુરુષ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો નહિ. તેણે થોડી એક ક્ષણો મારા મુખ સામું તાકીને નેયું અવે પુનઃ મને કહ્યું “ભાઈ ! તમારું ચિત્ત આટલું બધું શામાં ગુંથાઈ ગયું છે. તે મને કહેશો ?” હું સમજ્યો, વગર કારણનો આ બ્રાહ્મણ મારો જીવ લેવા અત્યારે આવ્યો છે માટે

જરાક ચીડાઈને હું બોલ્યો: ‘તેનું તમારે શું કામ છે? તમે તમારે માર્ગે ચાલ્યા બન્યો.’ પરિપક્વ મતિના વૃદ્ધને જણાયું કે પોતાના ઇર્ષિસિત વિષયમાં વ્યવધાન પડતું જણાવાથી આ તરુણ આ પ્રમાણે બોલે છે, તેથી તેની અવસ્થાતરફ દૃષ્ટિ કરતાં મારે તેના પ્રતિ ક્રોધ કરવાની અગત્ય નથી. શાંતિથી તે બ્રાહ્મણે કહ્યું: ‘હીક ભાઈ, તમારી ઇચ્છા હોય તો હું ચાલ્યો બનઉં છું; પરંતુ તમે મારી સાથે થોડી વાર વાત કરી હોત તો તમને જણાત કે જે કન્યામાટે તમારું ચિત્ત તલસી રહ્યું છે, તે કન્યાને પ્રાપ્ત કરાવવામાં હું તમને કંઈક મદદગમ થાત, પણ તમારી એવી જ ઇચ્છા છે તો હું હવે બનઉં છું!’

કન્યામાટે મારું ચિત્ત તલસે છે, એ વાર્તા આ વૃદ્ધ શી રીતે બોલે? મને એકએક આશ્ચર્ય થયું. મેં મારો વિચાર હજી સુધી કોઈના આગળ પ્રકટ કર્યો નથી તો પછી આ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે તે કેવી રીતે બોલ્યું? પરંતુ વૃદ્ધે તો હવે ચાલવા માંડ્યું હતું. મારે હવે તેમને કરગરી કરીને પણ તેમની સાદાગ્ય યાચવાની જરૂર હતી. મારા અંતઃકરણની વાર્તા બાળુનાર પુરુષ મને માર્ગ બતાવવા સમર્થ હોવા જ જોઈએ, એ સ્વ નાણી હું તત્કાળ ઉઠીને તેમની પાસે ગયો. તેમના સન્મુખ જઈ એ હાથ જોડી તેમની ક્ષમા યાચી. પછી તેમને પૂછ્યું: “આપે મારા મનની વાર્તા કેવી રીતે બાળી તે કહેવા કૃપા કરશો? જે વાર્તા મેં અદ્યાપિપર્યંત કોઈના આગળ પ્રકટ કરી નથી, તે વાર્તા આપના બાળુવામાં આવી એ જોઈ મને મદદ આશ્ચર્યનું ભાન થયું છે. આપના પ્રતિ મેં જે અવિનય બતાવ્યો છે તે માત્ર પ્રેમના આવેશમાં જ દર્શાવ્યો છે. આપ તે પ્રતિ અલક્ષ કરી મારા ઉપર અનુગ્રહ દર્શાવશો.” આ પ્રમાણે કહેતાં જ તે વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું: ‘હું ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનને બાળું છું. ન્યોતિ:શાસ્ત્રનો અભ્યાસ મેં એક સમર્થ પુરુષપાસે કરેલો છે. બીજાઓના મનની વાર્તા બાળવાની વિદ્યા પણ મારા ગુરુશ્રીએ મને બતાવી છે. હું ત્યાં ત્યાં ફરતો નથી. કવચિત્ આ નદીતટે એકાંત સમયે આવું છું. આજે આ

સ્થળે આવતાં તમને જોતાં તમારી તરફ વૃત્તિનું સ્વાભાવિક આકર્ષણ થવાથી હું તમારી પાસે આવ્યો. સાર પછી શું થયું તે તમે જાણો છો.

આટલું બોલી રહ્યા પછી તે વૃદ્ધ પુરુષને મેં કહ્યું કે હવે આપ કૃપા કરીને કહેશો કે આપ મને મારા ઈષ્ટિસતાર્થની સિદ્ધિમાં કેવી રીતે સહાયભૂત થઈ શકશો? વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું ‘ઈષ્ટિસતાર્થને સિદ્ધ કરાવનાર કારણ તમારી નિકટમાં જ છે.’ હું માત્ર તે કારણને પ્રકાશમાં લાવવામાં કિંચિત્ સહાયભૂત થઈશ. પુનઃ સ્વપ્નમાં શ્રવણ-ગોચર થયેલા શબ્દો કંઈક ફેરફારસાથે શ્રવણે પડતાં જ સ્વપ્નની વાર્તા-સાથે આ સંબંધ મળતો આવતો જણાયો. તે નિકટવર્તી કારણ કયું હશે એ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન અંતઃકરણમાં ઉઠ્યો. તે કારણ જાણવા માટે પુનઃ પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થતાં જ તે પુરુષને પૂછવા જતો હતો એટલામાં જ તેમણે કહ્યું, ‘આજે તો મારે અવકાશનો સમય નથી. આવતી કાલે આ સમયે આ સ્થળેજ મને મળજી,’ આમ બોલી તેમણે ચાલવા માંડ્યું. તે એવા પ્રતાપમય શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે આગળ બોલવાને મારી જીભ ઉપડી જ નહિ. પરંતુ હવે મારા ઈષ્ટિસતાર્થને સિદ્ધ થવાનાં ચિહ્નનો પ્રકટતાં અનુભવવા લાગ્યો. માંડે કલ્પનામય જીવન પ્રત્યક્ષ અનુભવવાનાં સુચિહ્નથી હું વધારે આનંદથી તથા ઉત્સાહથી મારી મનોરથસૃષ્ટિને પ્રત્યક્ષવત્ જોવા લાગ્યો. તે સૃષ્ટિ સાચી દરવા વિષેનો પૂર્ણ સંભવ મને જણાવા લાગ્યો. શ્રદ્ધાની જ્યોતિર્વડે માંડે અંતઃકરણ પ્રકાશવા લાગ્યું. પરંતુ કાલ ક્યારે પડે એ પ્રકારનું અર્ધેય પ્રસંગોપાત્ત પ્રકટતું. છતાં ઈષ્ટિસત વસ્તુની પ્રાપ્તિના આનંદમય વિચારોમાં રમણ કરતાં કાળ લાંબો જણાયો નહિ.

બીજે દિવસે હું મધ્યાહ્નપહેલાં જ નદીતટ ઉપર ગયો. વહેલો વહેલો સ્નાનાદિકથી પરવારી તે પુરુષની રાહ જોતો હું તટ ઉપર જ બેઠો. ચાતક વર્ષાની રાહ જોતું ઉંચું ડોકું કરીને બેસી રહે તે પ્રમાણે હું ઘણીવાર બેઠો. ઘડીમાં આ દિશામાંથી આવતાં પગલાંના ભણકાર

વાગતા તો ઘડીમાં બીજી દિશામાંથી પગલાંના લાણુકારા વાગતા. વારંવાર આમ તેમ આતુરતાથી જોયા કરતાં છતાં કોઈજ જણાતું નહિ. નિરાશ થઈ વળી હું મારા ઇષ્તિસતાર્થમાં જોડાઈ જતો. પરંતુ વારંવાર તેમાંથી પાછો વળી તે પુરુષની આતુરતાથી આવવાની રાહ જોતો. શું એ પુરુષ મને છેતરી ગયા હશે? શું મારા વિચારોની ધૂનમાં હું તે કન્યાને પ્રાપ્ત કરવાના નિશ્ચયને બડબડી ગયો હોઉં અને તે સાંભળીને પછીથી તે પુરુષે મારા મનની વાત જાણી લેવાના સામર્થ્યનો ડોળમાત્ર તો નહિ કર્યો હોય? પણ તેવો ડોળ કરવાથી મારી પાસેથી તેમને શો લાલ મેળવવાનો હતો તે આવું ડોળ કરે? તે કેવળ નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિવાળા જણાય છે. આ પ્રકારના પ્રસંગે વિચારો સ્ફુરતા હતા. એટલામાંજ થોડે દૂરથી આવતા તે પુરુષને મેં જોયા. હું તત્કાળ ઉભો થયો, અને વિનયથી તેમને નમન કર્યું. પ્રસન્ન મુખથી તેમણે તરતજ મારા સામું જોઈને કહ્યું. ‘ચાલો, સામે કિનારે દૂરના વૃક્ષની છાયામાં આપણે બેસીએ.’ પછી અમે બન્ને નદી ઉતરીને સામે કિનારે ગયા. ત્યાં એક એકાંત વૃક્ષનીચે અમે બેઠા. પછી તે વૃક્ષ પુરુષે મને આ પ્રમાણે કહેવા માંડ્યું.

‘તમારી માતાના પિતા અને તેમના દાદા રાજ્યગાદીઉપર હતા. માહોમાંહેના કલ્લડમાં તેમને તે ગાદી છોડવાનો વખત આવ્યો. તે ગાદી છોડીને નાશી ગયા પછી કેટલેક વર્ષે તેઓ એકાએક આ સ્થાનમાં આવ્યા. તે વખતે તેમની સાથે માત્ર એક ત્રણ વર્ષના બાળકને સાથે લેતા આવ્યા, અને તમે હાલમાં રહો છો, તે ધર બંધાવી ત્યાં રહ્યા. તે છોકરો તેમનો પોતાનો જ છે, એમ તેમણે લોકોમાં જાહેર કર્યું હતું, અને તેની માતા મરી ગઈ છે એવું સર્વને તે કહેતા. પાછા આવીને આ સ્થળમાં નિવાસ કર્યા પછી તેઓ જનસમાજમાં વિશેષ લગતા નહિ, પરંતુ એકાંતમાંજ પોતાનું જીવન ગાળતા અને તે બાળકને અતિ પ્રેમથી ઉછેરતા હતા. તેઓ પોતાનો નિર્વાહ વગેરે કેવી રીતે ચલાવતા તે કોઈના જાણવામાં આવતું નહિ.

તેઓ પોતાની પાસે એક નાની સરખી લોખંડની પેટી રાખતા હતા. આ પેટી તે પોતાના પદબ્રષ્ટ થયા પછીના પ્રવાસમાંથી લેઈ આવ્યા હતા, અને તેને બહુ જ સંભાળથી પાસે ને પાસે જ રાખતા હતા. તે પેટીની તે એટલી બધી સંભાળ અને ચોકસી રાખતા કે કોઈ પણ માણસને તે પેટીમાં શું ભર્યું હશે, તે જાણવાની આતુરતા પ્રકટયા વિના રહેતી નહિ. ઘણી વાર પ્રવાસમાં પણ તે પેટી પોતાની પાસે જીવની માફક જાળવીને રાખતા. આ પેટીને માટે લોકોમાં ઘણા તર્કો ફેલાયા હતા. કેટલાએક તેમાં લોહાનું સુવર્ણ બનાવવાની ઔષધિઓ હશે, એમ અનુમાન કરતા, તો કેટલાક તેમાં હીરારત્નાદિક હશે એમ પણ અનુમાન કરતા. કેટલાક એમ પણ અનુમાન કરતા કે પોતાની પ્રિયતમાના અવયવો સુરક્ષિત રીતે તેમણે રાખી મૂક્યા હશે, કારણ કે તેમનો પ્રેમ તેના પ્રતિ અથાગ હતો. તેમ જ તેમનાં સ્ત્રીનો પણ શુદ્ધ નિર્મળ પ્રેમ તેમના પ્રતિનો અપ્રતિમ હતો. આ પ્રકારની અનેક અફવાઓમાંથી કોઈ, કવચિત્ જ્યારે તેઓ કોઈ મનુષ્યને મળતા ત્યારે તેમના સાંભળવામાં આવતી. તેઓ માત્ર કંઈક પ્રસન્નતાથી તથા કંઈક ખેદથી આ વાતોને સાંભળી રહેતા અને કંઈ પણ ઉત્તર આપતા ન હતા. આ પેટી હજી તમારા જ ઘરમાં સુરક્ષિત રીતે રહેલી છે. તમારા ઈષ્ટિતાર્થને કદાચ તે અપાવનાર હશે. આ સંબંધમાં હું તમને વિશેષ કહીશ નહિ. તમે અહિંથી ઘેર જાઓ. તમારા પાછલા માળથી જે ભોંયરાનો માર્ગ છે તે માર્ગથી ઉતરતાં ઈશાન ખુણામાં તમને એક પોટલી બાંધેલી મળશે. તે છોડી તેમાંના કાગળો વગેરે લેજો. તમારો માર્ગ તેમાંથી વધારે સ્પષ્ટ થશે.

તે પુરુષને નમન કરી તેમનું આશિર્વાદન લઈને હું ઉતાવળો ઉતાવળો ઘેર આવ્યો. ઘેર આવ્યા પછી બીજાં કામેને છોડીને હું પાછલા માળઉપર એકદમ ગયો. ઘરનાં બારણાં વગેરે બંધ કરી ત્વરાથી મારી જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવાને હું ઉપર ગયો અને તે ઉપરના ઓરડામાં જ્યાં ભોંયરાનો માર્ગ હતો તે મેં ઉઘાડવા માટે તપાસ

કરી તો તેના ઉપર મોટું મજબૂત તાણુ મારેલું મારા જોવામાં આવ્યું. હવે ધૈર્યથી તે તાણુ ઉઘાડવા કુંચીને શોધવા વિના બીજો ઉપાય જ રહ્યો નહોતો. હું ઘેર આવ્યો ત્યારે ધારતો હતો કે જે હશે તે હવે એક કલાકમાં સ્પષ્ટ થશે. ભોંયરામાંની છાજલી ઉપરની પોટલીમાંથી કાગળો નીકળે છે કે કેમ, નીકળે છે તો તેમાં શું લખ્યું હશે, લોખંડની ચમત્કારિક પેટીમાં જેવું રત્ન તે રાજકન્યાપાસે હતું તેવું જ બીજું રત્ન સાચવી રાખેલું હશે કે શું, એ બધા વિચારો ઘેર આવતા સુધીમાં મને સ્ફુરી ગયા હતા. ઘેર આવ્યા પછી તો હવે થોડાજ સમયમાં સર્વ વાર્તા સ્પષ્ટ થશેજ, એવા વિચારમાં ઘેર આવી ભોંયરામાં પ્રવેશવાનો પ્રયત્ન કરતાં સુધી મારો સમય ત્વરાથી વહી ગયો, પરંતુ જ્યારે ભોંયરામાં પ્રવેશવાનો આરંભ કરતાં તેના ઉપર તાણુ મારેલું જોવામાં આવ્યું, ત્યારે તો મારી ગભરામણનો પાર રહ્યો નહિ. અધૈર્યનો ખરેખરો અનુભવ તે કાળે મને થવા લાગ્યો. કુંચી ક્યાં શોધવી એ જ થોડીવાર સુધી તો મને સમજાયું નહિ. થોડી વારે મને જણાયું કે આવા ઉંચા જીવે કુંચીને શોધવાથી બમણી વાર લાગશે, તેથી જરા શાંત રહી કુંચી કયે સ્થળે હશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. કોઈ વખત પણ ભોંયરે ઉઘાડવાનો પ્રસંગ ન આવવાથી તેમ જ લોકોમાં ઉડતી વાર્તા એવી સાંભળવામાં આવેલી કે ભોંયરામાં તો કાળા નાગ રહે છે અને ભોંયરામાં પ્રવેશ કરનારને તે ડસ્યાવિના રહેતા જ નથી, તેથી કરીને તે ઉઘાડવાની પણ વૃત્તિ કદી ન થવાથી, તે ભોંયરાને તાણું છે તો તેની કુંચી ક્યાં પડી હશે, તેનો આજ સુધી કદી વિચાર પણ કર્યો નહોતો. પરંતુ હવે તે કુંચી આજ ને આ જ શોધી કાઢવા માટે મેં નિશ્ચય કર્યો અને કદાચ કુંચી ન મળે તો તાણું તોડીને પણ ભોંયરામાં ઉતરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. તાણું તોડવાનો પ્રયત્ન કરવાથી ધબકારાના અવાજથી આજુબાજુનાં પાડોશીઓ કદાચ પૂછવા આવે એમ જાણી અનતાં સુધી કુંચી ખોળી કાઢવાનો જ મેં પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

લગભગ સંખ્યા કાળનો સમય થવા આવ્યો તોપણ કુંચીનો પત્તો લાગ્યો નહિ. હવે શું કરવું તે સંબંધમાં મને બહુ જ મુંઝવણ થવા માંડી. તાળું પણ એવું વિલક્ષણ પ્રકારનું હતું કે બીજા કોઈની કુંચી માગી લાવવાથી પણ તે ઉઘડે તેમ નહોતું. કારીગરને બોલાવરાવી ભોંયડે ઉઘડાવી શકાય તેમ નહોતું. લોકમાં પ્રચલિત અફવાને લીધે ભોંયરાને ઉઘાડવા કોઈ પણ જાણીતો માણસ તો લાગ્યો જ આવે તેમ લાગ્યું. આખું ઘર શોધી વળ્યો હતો. કોઈ પણ જગા શોધવાની બાકી નહોતી. જે ઝોરડામાં તે ભોંયડે હતું તે ઝોરડામાં એક સંચ હતો તે માત્ર જોવાનો બાકી રહી ગયો હતો એમ મને યાદ આવ્યું. હવે માત્ર આ સ્થાન જ જોવાનું બાકી રહ્યું છે અને એ કુંચી ત્યાં અવશ્ય હશે એમ અનુમાન થવાથી મારા અંતઃકરણમાં આનંદ પ્રકટવા લાગ્યો. હું વહેલો વહેલો ત્યાં ગયો. બહુ જ બારીકાથી તે સંચ તપાસ્યો, પરંતુ મારી આશાનો છેલ્લો તંતુ પણ તુટી ગયો. તેમાંથી પણ કુંચી ન નીકળવાથી હું નિરાશ થઈને બેઠો.

પરંતુ આમ નિરાશ થઈ બેસી રહેવાથી મારો મનોરથ સિદ્ધ કોઈ કાળે પણ થવાનો નથી એમ હું સારી રીતે સમજતો હતો તેથી પુનઃ વધારે સાવધાનતાથી બધી જ જગાએ શોધ કરવા માટે ઉઠ્યો. પરમાત્માની અંતઃકરણપૂર્વક સ્તુતિ કરી તેમની સાહાય્ય યાચી હું પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. નીચેના એક ઝોરડામાં એક જૂની મોટી તરવાર ટાંગેલી હતી, તે પ્રતિ મારી દષ્ટિ ગઈ. તે તરવારને ત્યાંથી ઉપાડી અને તેની મૂઠ તેના મ્યાનમાંથી ખેંચી, તે તરવાર કેવી રહી છે તે જોવા સ્વભાવિક વૃત્તિ થઈ આવી. જેથી મેં તરવારની મૂઠ ખેંચી કે તરત જ મ્યાનમાંથી તરવાર નીકળવાને બદલે એક લાંબી લોખંડની કુંચી નીકળી. તેનો આગસો ભાગ તરવારની મૂઠનો હતો. પાછલો ભાગ મ્યાનમાં બેસે તેવો બનાવી કુંચીઉપર અમસ્તો જ ચઢાવી રાખેલો હતો. વચમાંથી ઉપરના ભોંયરાને બેસતી આવે તેવા પ્રકારની કુંચીનો તેનો આકાર હતો. મારા આનંદનો હવે પાર રહ્યો નહિ.

રાત્રિનો આરંભ થઈ ચુક્યો હતો. દીપક પ્રકટાવી તેને સાથે રાખી હું ભોંયડે ઉઘાડવા પાછો ઉપર ગયો. તે તાળામાં પેલી ચાવી બરોબર બંધ બેસતી આવી ગઈ. ભોંયડે ઉઘાડતાં હૃદય ભયથી ધડકવા લાગ્યું. કાળા નાગની વિપત્તિ જવાળાઓ મારા પ્રાણને એકદમ તો હરી નહિ લે, એવો ભય હૃદયને કંપાવી નાંખવા લાગ્યો. રાત્રિના અંધકારવાળા સમયે એકલો હું આવા પ્રસંગમાં શું કરી શકીશ એવો વિચાર સ્ફુરતાં મારાં ગાત્રો ઢીલાં થઈ જવા લાગ્યાં. તોપણ મારા કરેલા નિશ્ચયથી કોઈ પણ રીતે મારે ડગવું નથી એ મારો દૃઢ નિશ્ચય હોવાથી તેમ જ પેલા પુરુષના વચનોમાં મને વિશ્વાસ હોવાથી હું માંડે કામ આગળ ચલાવવા લાગ્યો. આખરે મેં ભોંયડે ઉઘાડ્યું. ઘણા સમયના બંધ ભોંયરામાં મેં એકાએક પ્રવેશ કરવો ઉચિત ધાર્યો નહિ. થોડી વાર તેનું દાર ઉઘાડું રહેવા દઈ હું બહાર જ બેઠો. આવા રાત્રિના શાંત સમયે એકલા આ ભોંયરામાં ઉતરવું એ સામાન્ય વાર્તા ન હતી. અને તોપણ જે મહાન ક્ષણની આશાએ મારા અંતરમાં વાસ કર્યો હતો, તે આશા મારી પાસે એ સમયે ગમે તેવું ભયંકર કામ કરાવતાં અટકે તેમ જરા પણ હતું નહિ. હું કેટલીક વાર ચારે તરફ સાવધાનતાથી દૃષ્ટિને ફેંકતો, ફાણમાં ભય પામતો અને ફાણમાં નિશ્ચયવટે નિર્ભયતાને ધારણ કરતો, અંદર ઉતરવા લાગ્યો. ભયંકર કાળા સર્પોમાંનું કંઈ જ ન્યારે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યું નહિ ત્યારે માંડે મન કંઈક સ્વસ્થતાને પામ્યું. ભોંયરામાં ઉતરી તત્કાળ કોઈ પણ ભયનું કારણ નથી એમ ખાત્રી કર્યા પછી મેં ધિશાન ખુણામાં દૃષ્ટિ કરી તો એક નાની સરખી કાગળોની પેટી પડેલી હતી. સાવધાનતાથી તેને છોડી તો ઉપર જ એક મોટો કાગળ મારા જોવામાં આવ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું.

“ આ લેખથી હું—જણાવું છું કે મેં અત્યંત સંભાળથી જાળવી રાખેલી લોખંડી પેટી મારા વારસોએ મારી પ્રપૌત્રી (પૌત્રની પુત્રી)ના પુત્રવિના કોઈએ ઉઘાડવા કદી પણ પ્રયત્ન કરવો નહિ. આ ભોંય-

રામાં તે જેમ છે તેમની તેમ જ તેને રાખી મૂકવી. જે કોઈ ઉધાડવા પ્રયત્ન કરશે તેને મહાન વિપત્તિઓ આવી પડશે, અનેક હૃદયને ભેદી નાંખનાર કષ્ટકારક પ્રસંગોમાંથી તેને પસાર થવું પડશે, અને છેવટે તે પેટીમાંથી કોઈપણ પ્રકારે પોતાનો અર્થ સિદ્ધ કર્યા વિના પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડશે. કદાચ આવા ભયંકર પ્રસંગો અને હૃદયને ભેદી નાંખનાર પ્રસંગોનો અનુભવ કરવો પડે તો ભલે, પરંતુ તેમાં શો એવો શુભ મર્મ રહેલો છે એ જાણવું જ જોઈએ, એમ આગ્રહ ધરી તેને ઉધાડવાનો પ્રયત્ન આરંભે તેને હું આણુ દઉં છું. તેવો પ્રયત્ન આરંભનારને અનેક અલ્પલ્પ તથા ગોઠવાનું પાતક છે એમ હું જણાવું છું. આવો પ્રયત્ન કરનાર મારા વંશજો નથી એમ હું માનીશ. માટે મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેના વિના કોઈએ કદી પણ આ પેટી ઉધાડવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ. આ પેટી આ ભોંયરાના મધ્ય ભાગમાં પાટડીની નીચેના ચોરસ ખાડા ઉપરની ઈંટો કાઢી ત્યાં ગોઠવી રાખી છે. મારા જે વારસોને તે પેટી ઉધાડવાનો મેં હક આપ્યો છે તે વારસને ત્યારે પેટી ઉધાડવાનો સમય આવે સારે તેણે ત્યાંથી એ પેટીને પ્રથમ કાઢવી. તે પેટીને બે કુંચીઓ લગાડવાની છે. પેટી ઉપર એક (૧) અને શત્રૂ (૦) એ પ્રકારનાં બે ચિહ્નો છે. પ્રથમ શત્રૂવાળા ચિહ્નના સ્થાનને ઉધાડવું. સાર પડી એકવાળું દ્વાર ઉધાડવું. આ પ્રમાણે ઉધાડવામાં જરા પણ ભૂલ કરવી નહિ. ત્યાં સુધી શત્રૂના ચિહ્નવાળું દ્વાર ઉધાડવું નથી ત્યાં સુધી બીજા દ્વારમાં કુંચી પણ ભૂલે ચૂકે બેસાડવી નહિ. બંને સ્થાનની કુંચીઓ પેટીના ઉપર જ ગોઠવીને મૂકવામાં આવેલી છે. આ પેટી ઉધાડનાર મારા કુટુંબનો વારસ રાખ થશે. તેને ક્યારે ઉધાડવાનો સમય આવે છે તે તેને પોતાને જ સમજાશે. આ પેટીમાંથી શું નીકળશે તે હું જણાવતો નથી. પરંતુ તેમાં જે વસ્તુ રહેલી છે તેનો ઉપયોગ કરતા પહેલાં એ પેટીમાં જ એક પરખીડીયું ખીડેલું છે તે ઉધાડી વાંચી જોવું. તેમાં જે વિધિ જણાવવામાં આવ્યો હોય તે

વિધિને અનુસરીને જ તેમાંની વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો. આ પર-
ખીડીયું પણ પેટીના ઢાંકણની તળે જ સઠથી ઉપર જ ગોઠવેલુ છે.
પરમાત્માની કૃપાથી મારા સવ વંશજો આ પેટીને ભૂલે ચુકે પણ
અડવાથી જે મહાન્ વિપત્તિમાં આવી પડે તે વિપત્તિમાંથી તેમનું
રક્ષણ થાઓ એ જ હું તે પરમાત્માપાસે યાચું છું તથા મારા તે
વારસને ઈશ્વર નિર્ભયતાથી તેનું ઈષ્ટિત અપાવી ગાદીનશીન કરે
તથા તે ગાદીનશીન પોતાની સાતે પેઢીનો અંતમાં ઉદ્ધાર કરે એવું
તે જ પરમાત્માપાસે અતિ દીનપણે યાચું છું. ”

કંઈક લયથી, કંઈક આનંદથી આ પ્રમાણેની હકીકત વાંચી,
થોડીવાર હું સ્તબ્ધસરખો થઈ રહ્યો. પેટીમાં રત્ન જ છે કે કેમ એ
મારી ખાતરી થઈ નહિ. આટલે સુધી મારો પ્રયત્ન સફળ થતો આવ્યો
છે, લવિષ્યમાં તે સંપૂર્ણ સફળ થવાનાં સર્વ ચિહ્નનો પ્રતીત થાય છે,
માટે હવે મારે આ કાર્યમાં વિલંબ કરવો ઉચિત નથી. એમ સમજી
હું તરત જ પાટડીની નીચેના ભાગઆગળ ગયો. વચમાંના ચોરસ
ભાગની ઈંટો કાઢી નાંખી અને અંદર જોતાં તે પેટી જણાઈ. પેટી
ઉપર બે કુંચીઓ હતી. મારી પાસે દીપકનો પ્રકાશ રાખેલો હતો તે
દીપકવડે અંદરના ભાગમાં જોઈ કોઈ જીવજંતુ નથી એમ ખાતરી
કર્યા પછી તે પેટી મેં ખદાર કાઢી. પરમાત્માના મંગલ નામના
ઉચ્ચારપૂર્વક પણ ધડકતા હૃદયે હવે તે પેટી ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન
મેં કર્યો. શૂન્યની નિશાનીવાળા સ્થાનને કુંચી બેસાડી ધીમે રહીને
મેં ફેરવી કે તરત જ એક જીવતા પ્રાણિએ ઉડી નિઃશ્વાસ મૂક્યો
હોય તેવો સ્વર મારા કાને પડ્યો. આ સ્વર પેટીમાંથી જ આવતો
હોય એમ જણાયું અને તેથી કરીને મને અહુજ આશ્ચર્યનું તથા કંઈક
લયનું ભાન થયું. હું થોડી વાર આમ તેમ જોવા લાગ્યો. આસપાસ
કોઈપણ વ્યક્તિ ન છતાં આ પ્રકારનો મનુષ્યનો નિઃશ્વાસ આવા
અંધારા ભોંયરામાં એકલા જ સાંભળતાં મને લય થવાથી
મને થોડીવાર તો એમ જ થયું કે આ કાર્ય હાલ રહેવા દઈ

કાલે દિવસે કરીશ. પરંતુ મેં વિચાર કર્યો કે આ લેખમાં મને કંઈ પણ હાનિ થાય તેવું જણાવેલું નથી તો પછી મારે ભય ધરવાનું શું પ્રયોજન છે? એમ કરી પુનઃ હું સ્વસ્થ થયો. વળી મને એમ પણ લાગ્યું કે આ તાળા કુંચીની રચના જ એવી હશે કે જેથી ઉઘાડતાં આવો અવાજ થાય, તોપણ શી ખચર પડે? આવા તર્કો કરી મારા નિશ્ચયને વળગી રહીને પછી તે દ્વાર તો મેં ઉઘાડ્યું. એ દ્વાર ઉઘડતાંની સાથે તેમાંથી થોડીક સફેદ રાખોડી નીકળીને બહાર પડી. બારીકાથી તપાસ કરતાં મને જણાયું કે જે જગાએ તે ચાવી લગાડવાનું દ્વાર હતું તે દ્વારસાથે એક લોખંડના તારનો સંગંધ હતો અને તે તાર માંદિની સફેદ રાખોડીસાથે જોડાયેલો હતો. આથી કરીને મેં બીજું દ્વાર બહુ જ સાવધાનતાથી ઉઘાડ્યું પરંતુ સરળતાથી તે ઉઘડી ગયું. તોપણ તે ઉઘડ્યા પછી ન્યારે મેં ઝીણી દૃષ્ટિથી જોયું ત્યારે મને જણાયું કે તે તારનો બીજો છેડો અંદરના ભાગના મૂકેલા બારીક સાંચા કામની સાથે જોડેલો હતો. આ યુક્તિ જો કે બહુ જ સાદી હતી તોપણ જો કોઈ ભૂલથી પહેલા દ્વારને ઉઘાડવાને બદલે બીજું દ્વાર ઉઘાડે તો અંદરનો તાર ઘોળી રાખોડીજેવા ભૂકાને એકદમ સળગાવે તેવું હતું. અને આ પ્રમાણે આ ભૂકો સળગવાથી મોટો અકસ્માત બને તેવું હતું. કારણ કે ભૂકો મોટી મેઘની ગર્જનાથી સળગી ઉડીને અવાજ કરે તેવો હતો. આવો અકસ્માત થયો હોય તો શું થાય એવો એક ક્ષણવાર વિચાર સ્ફુરતાં હું કમકમી ગયો. હવે પછી શું બન્યું તે હું ન્યારે જણાવીશ ત્યારે એટલું બધું આશ્ચર્યમય લાગશે કે તેને લાગ્યે જ કોઈ ખરું માનશે, તોપણ ખરેખર તે તેમ જ હતું.

મેં ધીરે રહીને પેટીનું ઢાંકણું ઉઘાડ્યું; ઉઘાડતાંની સાથે જ તેમાંથી અદ્ભુત સુવાસ પ્રકટ્યો. પરંતુ આ સુવાસ મને કંઈક તીક્ષ્ણ જણાયો, તેથી કરીને હું તે પેટીથી દૂર જઈને ઉભો રહ્યો. થોડી વારમાં આ સુગંધ ઉડી જશે એમ ધારી હું દૂર ઉભો રહી તે પેટી-

તરફ જોયા કરતો હતો, એટલામાં તો તે પેટીમાંથી એક આછું વાદળું નીકળતું હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. ક્રમે ક્રમે આ વાદળું વધારે ઘટ થતું ગયું. છેવટે ધનરૂપમાં મારા આછા દીપકના પ્રકાશમાં પણ તે જણાવા લાગ્યું.

એકએક તેમાંથી હાથ પગ નીકળતા જણાયા, અને મનુષ્યા-કૃતિનાં સર્વ ચિહ્નો એટલી તો ત્વરાથી તેમાં પ્રકટતાં જણાવા લાગ્યાં કે હું આ શું થાય છે તેના વિચાર કરું તે પહેલાં તો તેમાંથી એક અદ્ભુત રૂપલાવણ્યમયી સ્ત્રીની આકૃતિ મારી સન્મુખ અદ્ધર આકાશમાં ઉભી રહેલી મને જણાઈ. પુનઃ આ શાંત અને અંધારા ઓરડામાં તે સ્ત્રીનો ઉડો નિઃશ્વાસ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી તેનો વિવ્રક્ષણ ખડખડાટવાળો હસવાનો અવાજ તથા ગાંડાં માણસના જેવા ચાળા કરીને હસવાનો અવાજ એમ જૂદા જૂદા હસવાના અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યા. આ પ્રકારનો પ્રસંગ પ્રથમ જ અવલોકનાર કયા પુરુષને જરા પણ ભય થયા વિના રહ્યો હશે ? હું થોડી વાર તો ગભરાઈ જઈને દૂર જઈ આંખો મીચીને ઉભો રહ્યો. પુનઃ આંખો ઉઘાડીને જોતાં તે આકૃતિ અદશ્ય થઈ ગયેલી જણાઈ.

આંખ ઉઘાડીને જોતાં તે આકૃતિ ત્યારે અદશ્ય થયેલી જણાઈ ત્યારે મને શાંતિનું ભાન થયું, પરંતુ મારા હાથમાં એક પરખીડીયું આવીને પડેલું મને જણાયું. આ પરખીડીયું મારા હાથમાં શી રીતે આવ્યું તે મને સ્પષ્ટ થયું નહિ. મને લાગ્યું કે પેટીનું અંદરનું પરખીડીયું તે આ જ હશે. મેં તે ધીરે રહીને ફેડયું અને વાંચી જોયું. તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું:-

‘ મારા વ્હાલામાં વ્હાલા પુત્ર ! જે સુદિને તારા લાગ્યોનો ઉદય થવાનો હશે તે દિવસે આ પત્ર તારા વાંચવામાં આવશે. માફ રાખ્ય ગયા પછી મેં અનેક કષ્ટો વેડીને તે રાખ્યની પુનઃ પ્રાપ્તિ થાય તે અર્થે અનેક સ્થળોએ ભ્રમણ કર્યું હતું. મારા પ્રારબ્ધમાંથી રાખ્યનું

સુખ ઉતરેલું હતું અને તેથી મને તે પ્રાપ્ત થાય તેમ નહોતું. પરંતુ મેં અનેક કષ્ટો વેડીને એક ચમત્કારિક દંડ મેળવ્યો છે. તેના વડે તું રાજ્યને પ્રાપ્ત કરીશ. તે દંડ આ પેટીમાં સાચવીને રાખેલો છે. તેનો પ્રસંગ આવ્યે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવાનો છે તે વિષે સદ્ગુણી સૂચનાઓ આ સાથેના પત્રમાં લખી છે. તે સૂચનાઓને બહુ જ કાળજીથી અમલમાં મૂકવાની છે. કારણ કે એમાં અત્યંત ચમત્કારિક સામર્થ્ય રહેલું છે અને તે એવા પ્રકારનું છે કે તેમાં જરા પણ ભૂલ થતાં અત્યંત ભયંકર પરિણામ તેમાંથી પ્રકટચાવિના રહે તેમ નથી.

આ ચમત્કારિક લાકડી મેં કેવી રીતે મેળવી તે વિષે હું થોડી વાર્તા સ્પષ્ટ કરું છું. રાજ્ય ગયા પછી હું મારી સ્ત્રીસાથે ઘણાં સ્થળોમાં અનેક પુરુષોના સમાગમને સેવતો વિચરતો હતો. અનેક તત્વજ્ઞ પુરુષોએ મને બોધ આપી મારા મનને શાંત કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. તોપણ જ્યાં સુધી રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી મને શાંતિનું ભાન જરા પણ થવાનો સંભવ નહોતો. અને તેથી હું એક સ્થાનમાં સ્થિરતા ધરીને ન રહેતાં અનેક સ્થળોએ ભ્રમ્યા કરતો હતો. કદી ઉપવાસ ખેંચી કાઢતો તો કદી વનદ્વજ આદિને જ ચલાવતો. આમાં અનેક કષ્ટો સહન કરવા છતાં પણ મારી સ્ત્રી મારી સાથે જ હતી. અનેક સ્થળોએ ભ્રમતાં એક પ્રસંગે કોઈ મંત્રશાસ્ત્રના જાણનાર પુરુષની પાસે જઈ કોઈ ચમત્કારિક યુક્તિવડે રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવું એમ મેં નિશ્ચય કર્યો. એક નિર્ભય સ્થાનમાં મારી સ્ત્રીને રાખીને હું મૃત્યુ આવે તો ભલે આવે એમ નિશ્ચય કરી તેવા સિદ્ધ માંત્રિકને બોળવા નીકળી પડ્યો. મારી વાર્તાને ન લંબાવતાં હું દુકામાં એટલું જ જણાવું છું કે અનેક કષ્ટોને અંતે તેવા એક પુરુષનાં દર્શનનો મને યોગ પ્રાપ્ત થયો. તેમની અનેક પ્રકારે પરિચર્યા કર્યા પછી મેં તેમને મારી ઇચ્છા દર્શાવી. તે ઉપરથી તેમણે મને એક ચમત્કારિક દંડ આ લોખંડની પેટીમાં પૂરીને આપ્યો અને કહ્યું કે તમારા પૌત્રની પુત્રીને એક પુત્ર થશે. તે તમારા વંશમાં દત્તક આવશે અને તેને રાજ્ય મળવાનો યોગ

આવશે, ત્યારે આ દંડની તેને જરૂર પડશે. ત્યાં સુધી આ દંડ આ જ પેટીમાં રહેશે. આ પેટી તમે બહુ જ સંભાળથી તમારા ઘરનાં ભોયરાંમાં દાટી મૂકજો. આ પેટીમાં રહેલા દંડનું રક્ષણ એક ભૂત યોનિમાંની સત્તા કર્યા કરશે અને તે ઉઘાડનારના હાથમાં દંડનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે સંબંધીનો આ પત્ર જે હું લખી મૂકું છું તે તેના હાથમાં મૂકી અદશ્ય થઈ જશે. આ પ્રમાણે તે સિદ્ધ આપેલી પેટી લઈ હું પાછો આવ્યો. મારા પ્રવાસમાં મને એક પુત્ર થયો હતો. તે ત્રણ વર્ષનો હતો ત્યારે તેને લેઈને હું આ સ્થળે આવી ઘર બંધાવીને રહ્યો. વચમાં જંગલમાં સર્પદંશવડે મારી સ્ત્રી મૃત્યુને પામી હતી તેથી હું એકલો જ આ સ્થળે મારા પુત્રસાથે આવ્યો. અમુક સમયપર્યંત તે સિદ્ધની આજ્ઞાનુસાર હું આ પેટીને સાચવી રાખતો હતો. પછી મેં આ સ્થળે ગોઠવી તે સંબંધીનો લેખ કરી રાખ્યો છે. આ ચમત્કારિક દંડનો ઉપયોગ કરનાં પૂર્વે તે સિદ્ધ પુરુષ જાણાવેલા વિધિને સંપૂર્ણ અનુસરવું, કારણ કે તેમ નહિ કરવાથી પ્રાણને ખોવાનો પ્રસંગ આવ્યાવિના રહેશે નહિ’...

તે પત્રમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું. જોડે જ તે સિદ્ધ પુરુષે જાણાવેલા વિધિનું પત્ર હતું. તે આ પ્રમાણે હતું:

‘આ દંડમાં એક અતિ અદ્ભુત રત્ન રહેલું છે. પૂર્વે આ રત્નના જોટાનું એક નંગ એક ગરીબ બ્રાહ્મણને આપવામાં આવેલું છે. તે રત્ન-રાગની કન્યાના ઉપયોગ માટે તે રાગ ખરીદશે. બ્યારે તે કન્યા આ રત્ન જોશે ત્યારે તેને તેના જેવું જ બીજું રત્ન પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રકટ થશે. એ રત્નનો જોટો આ પૃથ્વીઉપર કોઈ સ્થળે મળવાનો અસંભવ છે. આ દંડ જેની પાસે હશે તે પુરુષને તે પ્રાપ્ત થશે. આ દંડના અગ્ર ભાગઉપર જે ચંત્ર લખવામાં આવેલું છે તે ભાગને કદી કોઈએ જરા પણ સ્પર્શ કરવો નહિ. તેને સ્પર્શ કરનાર કોઈ મનુષ્ય ઘાતકી રીતે મરણને પ્રાપ્ત થયાવિના રહેશે નહિ.

એમાંથી રત્ન પ્રાપ્ત કરનાર પુરુષ ! આ અગ્ર ભાગને કોઈ એકાંત સ્થળમાં જઈ પૃથ્વીમાં ઊંડો દાટી દે. તેને દાટી તેનાથી પચીસ કદમ દૂર જઈ ઉભો રહે. તેની પાસે ઉભા રહેવામાં કાંઈ હાનિ નથી કારણ એ તે! સુવર્ણ જ છે એમ માની તારા પ્રાણને ખોવાનો ઉપાય કરીશ નહિ. આ દંડની પાસે જે પાત્ર પડેલું છે, તેને ગ્રહણ કરજે અને પચીસ કદમ દૂરથી એ પાત્રના મંત્રયુક્ત જલને ત્યાંથી તે દંડઉપર છાંટજે. પછી તે પાત્રને તે દંડપાસે જ નાંખજે. એ પાત્ર તેની પાસે જઈ તેનો દંડને સ્પર્શ થતાં અને તેમાંના જલનું સિંચન થતાં તું તારી આંખે એક અત્યંત અદ્ભુત ચમત્કારને જોઈશ.

તું જે સ્થળે ઉભો હોય તે સ્થાનની નજીક કોઈને પણ રહેવા દઈશ નહિ. અને જ્યારે તે દંડ આકાશમાં થતી મેઘની ભારે ગર્જનાના જેવા અવાજથી ફાટે અને તેના ચૂરેચૂરા થઈ જાય, ત્યારે પણ તું ત્યાં જ ઉભો રહેજે. તેમાંથી એક નિર્મળ વાદળ નીકળશે. તે નીકળી અદૃશ્ય થયા પછી તું પાસે જઈ તેમાં રહેલા રત્નને તથા પાસેના પાત્રને ગ્રહણ કરજે. અને જેમાંથી તને તે રત્ન મળે તેને તું ત્યાં પ્રકટેલા પ્રગ્વક્તિ અગ્નિમાં નાંખી દેજે. સંભાળજે ! મારા એક પણ વાક્યમાં અશ્રદ્ધા ધરીશ નહિ. મારી આજ્ઞાનો લેશ પણ ભંગ તારા મૃત્યુનું કારણ થઈ પડશે. ’

આ સિદ્ધના પત્રમાં જણાવેલો વિધિ જો કે સરળ હતો તોપણ તેમાં જરા પણ ભૂલ થતાં અનિષ્ટ પરિણામ આવે તેમ હતું એ વાર્તા જાણતાં અંતઃકરણમાં કંઈક ભયની પ્રતીતિ થયા વિના રહે તેમ નહોતી. પત્રમાં જણાવેલો વિધિ જાણ્યા પછી તેને ખરોખર પાલન કરવો એ મારા સ્વાધીનમાં જ હતું અને તેથી મેં કોઈ રીતે તે કાર્યથી અટકવાનો વિચારસરખો પણ કર્યો નહિ. જે સાવધાનતા રાખવાની છે તે હું અવશ્ય રાખીશ અને જે પરમાત્મસત્તાએ મારું આ ક્ષણપર્યંત રક્ષણ કર્યું છે તે જ પરમાત્મસત્તા ભવિષ્યમાં પણ

મારું રક્ષણ કરશે એમ દઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક માની હું નિર્ઘ્રાત અને નિર્ભય થયો. તે દિવસે રાત્રિ ઘણી વ્યતીત થઈ ગઈ હતી અને ઉતાવળમાં બધું કાર્ય કરવા જતાં કંઈક ભૂલ થાય તો હાનિ થઈ એસે એમ વિચારી રાત્રિએ તે પેટી જેમ હતી તેમની તેમ ગોઠવી હું નિદ્રાવશ થયો.

રાત્રિએ મોડો સુવા છતાં ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે હું વહેલો જાગૃત થયો. નદીતટે જઈ સ્નાનાદિથી પરવારીને ઘેર આવ્યો. ભોજન વગેરેથી સત્વર પરવારી ઘરનાં બારણાં બંધ કરી હું પુનઃ ઉપરના ભોંયરામાં ગયો. આજે મારો વિચાર એમ થયો કે હવે એ અંધારા ભોંયરામાં પેટીને રહેવા ન દેતાં તેને બહાર લાવવી. આ વિચારથી તે પેટી ન્યાં ગોઠવીને મૂકેલી હતી ત્યાંથી ઉપાડવાને પ્રયત્ન મેં કર્યો, પરંતુ મને આશ્ચર્યસાથે જણાયું કે પેટી દેખીતી વજનદાર નહિ હોવા છતાં મારાથી તે ઉચકી શકાય તેમ મને લાગ્યું નહિ. મારું શરીર મજબૂત અને કદાવર હતું અને સાધારણ રીતે ત્રણ ચાર મણુ વજન પણ હું સારી રીતે ઉઠાવી શકું એમ હોવા છતાં ન્યારે આ પેટી મારાથી હાલી નહિ ત્યારે તેનું કેટલું વજન હશે અને મારા વડુવા તેને શી રીતે સાથે ફેરવતા હશે એ વિચારથી મને આશ્ચર્ય થયા વિના રહ્યું નહિ. આખરે તે પેટીમાંના પદાર્થો ત્યાં જ કાઢવા સિવાય ખીજે ઉપાય રહ્યો નહિ. પેટી ઉઘાડી તેના ઉપર એક વસ્ત્ર આચ્છાદન કરેલું હતું તે કાઢ્યું. તેની નીચે એક ભરગચ્છીનો બહુ જ પ્રકાશને આપતો ચોરસ કકડો નીકળ્યો. આ કકડામાં કંઈ વિચિત્ર પ્રકારના અક્ષરો વગેરે ભરેલા હતા. તે એટલા બધા પ્રકાશને આપતો હતો કે અંધારા ભોંયરામાં દીપકની પણ જરૂર ન પડે એમ લાગતું હતું. આને મેં સાચવીને એક સ્થળે મૂક્યો. આ કકડાની નીચે પેલું સુવર્ણનું પાત્ર હતું. તે પાત્રની રચના પણ બહુ જ મનોહર હતી. તેના ઉપર સુંદર મજબૂત ઢાંકણું હતું. તપાસીને તે ઢાંકણું ઉઘાડીનેયું તો તેમાં જળ ભરેલું હતું. પેલા દંડઉપર છાંટવાનું મંત્રયુક્ત જળ આ જ પાત્રમાં હતું. તે પાત્રને પણ મેં સાચવીને પાસે મૂક્યું. તે પાત્રતળે પુનઃ ખીજે

પ્રથમના જેવો જ ભરેલો ચોરસ વસ્ત્રનો કકડો નીકળ્યો. તે કાઢીને પ્રથમના કકડાની સાથે તેને મૂક્યો. આ કકડાનીચે અદ્ભુત સામર્થ્યને ધારણ કરનાર તે દંડ હતો. દંડને જોતાં જ મારા હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. તેના અગ્ર ભાગને ખીલકુલ સ્પર્શ પણ કરવાનો નહોતો એ મને સારી રીતે સ્મરણમાં હતું અને તેથી કરીને સાવધાનતાથી તેને જોયા પછી જ મેં તેને અંદરથી બહાર કાઢ્યો.

આ દંડ બહાર કાઢ્યા પછી મારી પાસે બહુ જ થોડો સમય રહ્યો હતો, કારણ કે તત્કાળ તેના વિધિપૂર્વક ઉપયોગ કરતાં તેના નાશ થયો હતો, અને તેથી કરીને તે એટલો તો થોડો સમય મારી પાસે રહ્યો અને તેમાં પણ મારે તેને એટલો સંભાળથી તપાસવો પડ્યો હતો કે હું તેનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરવા અસમર્થ છું. તોપણ હું કંઈક અંશે તેના સ્વરૂપનો ચિતાર આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

આ દંડ આશરે એએક હાથ લાંબો હતો. તે કાષ્ઠનો જ હતો, પરંતુ તેનું લાકડું કયા પ્રકારનું હતું તે લેશ પણ સમજાય તેમ નહોતું. તેનો વર્ણ તદ્દન કાળો હતો. વચમાં વચમાં ઝિદ્રો હતાં, એટલે લાકડું જાળીવાળું હોય તેવું જણાતું હતું. તેના દેખીતા વજનકરતાં ઘણો જ હલકો હતો. તેના ઉપરની છાત્ર જ એવી ચળકતી હતી કે જાણે તેને ઘસીને ચળકાટવાળી કરી હોય તેવી તે દેખાતી હતી. તેના અગ્ર ભાગઉપર એક મનુષ્યની આકૃતિ કોતરેલી હતી. આ આકૃતિ દેખાવમાં અત્યંત ઉગ્ર અને ભયંકર ભાસતી હતી. તેને એક સર્પ વિંટળાઈ રહેલો હોય તેવી રીતે કોતરી કાઢવામાં આવેલો હતો. આ ભયંકર આકૃતિનો વેશ, તેનાં નેત્રો, તેના વિવિધ અવયવો, જોતાં જ ભય ઉત્પન્ન કરે તેવા ભાસતા હતા. આથી પણ જે સર્પ તેને વિંટળાઈ રહેલો કોતરી કાઢવામાં આવ્યો હતો તે વધારે ભયંકર હતો. તેનું વર્ણન કરતાં ત્રાસ ઉત્પન્ન થયાવિના રહે તેમ નથી. તેના નેત્રનું વિલક્ષણ આકર્ષક બળ, તેની ભયંકર મુખ વિકાસેલી અવસ્થા, એ સર્વ અંતરમાં સ્ફુરી આવતાં શરીરમાં કંપ ઉત્પન્ન થયાવિના રહે તેમ નથી. તેનાં

અતિતિજ્ઞ નેત્રામાંથી અગ્નિના જેવો પ્રકાશ નીકળતો દર્શાવવાને તે સ્થાનમાં લાલચોળ એ માણેક જડેલાં હતાં. તેનાં વિકરાળ મુખમાંથી જીભો લપકારા મારી રહી હોય તેમ દેખાતું હતું અને આ ક્ષણે જ જાણે કે તે કોઈનો ગ્રાસ કરી જશે એવો લાવ તેમાંથી દેખાતો હતો. વિનાશક સામર્થ્ય જેના અણુઅણુમાં વ્યાપી રહેલું હતું એવું તેનું શરીર અત્યંત લયને પમાડતું હતું. તેના દરેક વળમાં, તેના દરેક અંગમાં, ધાતકીપણું સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવતું હતું. અદ્ભુત કારી-ગરીના નમુનારૂપ આ ક્રાંતરકામ જણાતું હતું. ખરા સ્વરૂપને પણ એક ક્ષણ ભૂલાવી દે એવું તે નૈસર્ગિક ભાસતું હતું. પેલા મનુષ્યના મસ્તકઉપર એક યંત્ર કંઈક વિચિત્ર પ્રકારના અક્ષરોથી લખેલો હતો.

આવા પ્રકારના આ દંડને જોઈને થોડી વાર તો હું દિડ્-મૂઠસરખો બની ગયો. પણ હવે મારે મારું કર્તવ્ય સત્વર સમાપ્ત કરવાની જરૂર હતી, તેથી હું સાવધાન થયો. દંડ તથા સુવર્ણના પાત્રને લઈને એકાંત સ્થળે જવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. આ પાત્ર તથા દંડને એક બાજુએ મૂકી પેલા કટકા પેલી પેટીમાં જ પાછા મૂકી તે પેટી બંધ કરી. બંધ કરી હલાવી જેતાં પૂર્વે જે તે જરા પણ ખસતી નહોતી તે એકદમ ખસી. તેનામાંથી વજન જાણે ઝોણું થઈ ગયું હોય એમ જણાયું. પછી મેં તે પેટીને બહાર કાઢી. તે દંડ કાઢતાંપૂર્વે તેનામાં જે વજન હતું તેના કરતાં અર્ધું પણ વજન તેમાં ન જણાવાથી મને મહદ આશ્ચર્યનું લાન થયું.

પણ ખરા આશ્ચર્યકારક અદ્ભુત પ્રસંગ હજી બાકી જ છે. તે દંડ તથા સુવર્ણપાત્રને લઈને હું ગામથી થોડે દૂર એક આંબાવાડીયું હતું ત્યાં ગયો. ત્યાં આગળ ખરેખરી એકાંત હતી. કોઈ પણ મનુષ્યની અવરજવર તે સ્થળે જોવામાં આવી નહિ. આસપાસ કોઈ ગામ પણ એકાદ ગાઉ દૂરતું હતું નહિ. આ સ્થળે હું આવ્યો. પરંતુ મારી પાછળ પાછળ અમારા મોહોલાનું એક કૂતરું જેને હું વારંવાર

ખાવાનું નાંખતો, તથા ઘણી વાર કાળજીથી સંભાળ લેતો, તે ત્યાં આવી પહોંચ્યું. રસ્તામાં તેને પાછું વાળવાને ઘણીવાર પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ તે પાછું ફર્યું નહિ.

ઘેરથી નીકળતી વખતે મેં મારા હાથમાં દંડને ધારણ કર્યો કે તરત જ મારા આખા શરીરમાં એક પ્રકારનો ઝલુઝણાટ વ્યાપી રહ્યો હોય એવું મને લાન થવા માંડ્યું હતું. આ એકાંત સ્થાનમાં આવતા પર્યંત આખે રસ્તે આ ઝલુઝણાટ કાયમ રહ્યો હતો. તે દંડને જમીનમાં ઉડા દાટવા પછી પણ કેટલોક સમય સુધી એ ઝલુઝણાટજરા પણ ઓછો થયો નહોતો.

હું જે એકાંત સ્થળે ગયો તે સ્થળે આસપાસ આંખાઓનાં વૃક્ષોની ઘટા આવી રહેલી હતી, અને મધ્યમાં વિશાળ ચોકજેવો ખુલ્લી જગા હતી. આ ચોકમાં વચ્ચે ઉંડો ખાડો ખોદી તેમાં પેલા દંડના અગ્ર લાગને દાટી દીધો. પછી તેનાથી સીધી લીટીમાં હું પચીસ ડગલાં માપીને દૂર જઈને ઉભો રહ્યો, અને મારા હાથમાં પેલું સુવર્ણનું પાત્ર ધરી રાખ્યું. પેલા દંડઉપર એક આછું આશમાની રંગનું વાદળું જવાઈ રહ્યું હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. પચીસ કદમ છેટે ઉભા રહી માંડે રક્ષણ કરવા પરમાત્માપ્રતિ વૃત્તિને અભિમુખ કરી તેમનું સ્તવન કરી પેલા પાત્રના મંત્રયુક્ત જલને તે દંડઉપર છાંટ્યું અને પછી તે પાત્રને તે દંડઉપર ફેંકી દીધું. દંડઉપર મંત્રયુક્ત જલનું સિંચન થતાં અને પેલા પાત્રનો તેને સ્પર્શ થતાં એક અત્યંત અદ્ભુત પરંતુ અતિ લય ઉપજવનાર અમત્કાર મારી દષ્ટિએ પડ્યો.

તે સુવર્ણના પાત્રનો દંડને સ્પર્શ થતાં એક કારમી ચીસ મારા સાંભળવામાં આવી, અને એક અવાજસાથે તે પાત્રના અસંખ્ય ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. જે વખતે ગર્જનાજેવો અવાજ થયો ત્યારે જાણે કે ભારે ધરતીકંપ થયો ન હોય તેવું મને જણાવા લાગ્યું. મારા પગ સ્થિર રહી શકતા નહિ. હું ધૈર્ય ધરી સાવધાન થયો. આસપાસ બેવા

લાગ્યો તો આખું નભોમંડળ અસંખ્ય જીણું જીણું વિસ્ફુલ્લિગો (ચિણુ-ગારીઓ)થી ઢાંચાઈ રહ્યું હોય તેવું જણાયું. એટલામાં તો પૂર્વકરતાં અત્યંત મોટી ભયંકર મેઘની ગર્જનાજેવો અવાજ થયો અને તે દંડના અસંખ્ય ચૂરા થઈ ગયેલા જણાયા. તે દંડના ચૂરા થઈ ગયા પછી જે જગાએ તે દંડને દાટવામાં આવ્યો હતો તે જગાઉપર એક શ્વેત ધનરૂપતાને ધારણ કરેલું વાદળું હવામાં તરતું જણાવા માંડ્યું. ધીરે ધીરે તે આકાશતરફ ઉંચે ચઢવા લાગ્યું. જેમ જેમ તે ઉંચે ચઢતું ગયું, તેમ તેમ તેમાંથી એક વિકરાળ રાક્ષસી આકૃતિ રચાતી જણાવા લાગી. આસપાસનાં ઝાડનાં પત્રોતરફ નજર કરતાં તેઓ કોઈ અગ્નિની નવાળાથી દગ્ધ થઈ ગયાં હોય તેવાં જણાવા લાગ્યાં. તથા તે દંડની જગાથી થોડે જ દૂર જે કુતરૂં મારી પાછળ પાછળ આવ્યું હતું અને જેને મેં પાછું વાળવા ધણો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે શબ્દતઃ થઈને જમીનઉપર પડ્યું હતું.

ધીરે ધીરે કરતું સફેદ વાદળું અદશ્ય થઈ ગયું. તે વાદળું અદશ્ય થયા પછી જે જગાએ દંડને દાટ્યો હતો ત્યાં હું પાસે ગયો. એક મોટી ગુહા મુખ વિકાસીને પડી હોય એવું ત્યાં જણાયું. તેની અંદર મહા તેજસ્વી અગ્નિની નવાળાઓ લપકારા મારી રહી હતી. તેની ઉપરની એક કોરઉપર જ એક ભૂર્જપત્ર તથા એક ત્રિકોણાકાર આકૃતિ મળી આવ્યાં. આ આકૃતિ મેં ઉપાડીને જોઈ તો તેના ઉપર વિલક્ષણ પ્રકારનાં ચિહ્નો કાઢેલાં હતાં. તેના મધ્યમાં એક મોટા બિંદુજેવું હતું. તેની અંદર એક અત્યંત તેજસ્વી રત્ન હતું. તેનો અદ્ભુત પ્રકાશ જોતાં જ અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવું હતું.

આ ત્રિકોણાકાર આકૃતિને મારા હાથમાં લીધી કે તરત જ મારા હાથમાં તે અદ્ભુત રત્ન એકદમ છુટું થઈને પડ્યું, અને પછી મારા સ્નાયુઓ વગેરે એવા વિલક્ષણ રીતે કંપવા લાગ્યા કે મારાથી જાણે કે અજ્ઞાણતાં જ તે મોટી ગુહાના પ્રગ્વલિત અગ્નિમાં તે ત્રિકોણાકાર આકૃતિ પડી ગઈ.

ખીજ જ ક્ષણે ત્યાં જોતાં તે અગ્નિની જ્વાલાઓ શાંત થઈ ગઈ હતી. તે ગુહા આપોઆપ જ બંધ થઈ ગઈ હતી. તે જમીન પૂર્વવત્ સપાટ બની ગઈ હતી. અને આખું સ્થાન પૂર્વે જે સ્થિતિમાં હતું તે જ સ્થિતિમાં પવનની લહરીઓથી દોલાયમાન થતી શાખાઓના વિસ્તારથી શોભી રહેલાં વૃક્ષોની ઘટાથી વિભૂષિત હતું.

*

*

*

*

તે રત્ન રાજકન્યા રત્નાવલિને તેની ઇચ્છાનુસાર પ્રાપ્ત થતાં તેના પિતાએ અમારા ઉભયનાં લગ્ન કર્યાં. તેને કોઈ અન્ય સંતાન હતું નહિ તેથી કરીને તે રાજ્યની ગાદી મને જ પ્રાપ્ત થઈ. ધણાં વર્ષપર્યંત તે રાજ્યને ભોગવતાં સંસારનાં અનેક સુખદુઃખનો અનુભવ લીધો. પરિણામે રત્નાવલિએ દેહનો ત્યાગ કર્યો. તેના મૃત્યુ પછી મને સંસારમાં રહેવાની લેશ પણ ઇચ્છા રહી નહિ તેથી કરીને મારા વડુવાનું વચન સત્ય કરવા અર્થાત્ તેમની સાતે પેદીનો ઉદ્ધાર કરવાનો ઉપાય શોધવા નીકળવા નિશ્ચય કર્યો. રાજ્યગાદી મારા જ્યેષ્ઠ પુત્રને સોંપી તેમ જ અન્ય ઘટતી વ્યવસ્થા રાજ્યસંબંધીની કરી હું પ્રવાસે નીકળ્યો. અનેક તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરુષોના સમાગમમાં આવી તેમના બોધવડે મારા જીવનને ઉત્કૃષ્ટ કરતાં પરિણામે એક એકાંત સ્થાનમાં નિવાસ કરી નિવિર્ણય સુખનો સાચો આનંદ લેવા રાત્રિદિન પ્રયત્નને હું સેવવા લાગ્યો. અનેક પ્રયત્નોના અંતે તે સુખને પ્રાપ્ત કરી હું હવે ઇચ્છાનુસાર અનેક સ્થળોમાં ગુપ્તપણે અથવા પ્રકટપણે ફરું છું. રાજ્યકન્યાઓએ રત્ન પ્રાપ્ત કરવામાં જે ઇચ્છા, આગ્રહ, અને પ્રયત્ન મને સહાયભૂત થયાં હતાં તે જ આ નિરુપમ આત્મરત્નને પ્રાપ્ત કરવા મને સહાયભૂત થયાં હતાં એ મારો અનુભવ દર્શાવી હું પુનઃ સર્વસુખનિધિ પરમાત્માના મંગલમય સ્વરૂપમાં જ મંતિવાણીને લીન કરતો સ્થિર થાઉં છું !

મારો કાળો કેટ

કાળું તે કાળું જ. કાળી સ્ત્રી જોઈને મારા જેવા સૌંદર્યાનુરાગી મનુષ્યો મોં મચકોડે છે. કાળા કેલસાને સ્પર્શ કરતાં પણ સુધડ મનુષ્યોને વિચાર થાય છે. કાળી સાહીથી લખેલી ચીટી કાળોતરી ગણાય છે. કંકાતરી લખવી હોય તો લાલ કંકના છેવટ છાંટા પણ નાંખવા પડે. નકારાં કૃત્ય કરનારને લોકો કાળાં કામોનો કરનાર કહે છે. કાળી નાગણુ ઝેરની ભરેલી હોય છે. કાળી તરવાર જ લોકોમાં લોહી પીનારી કહેવાય છે. કાળી બંદૂક જ પ્રાણને હરનાર હોય છે. કાળી ટીલી અપયશની નિશાની છે. સાક્ષાત્ કાલિ પણ દેવી છતાં મહાભયંકર મનાય છે. કાળી લીંટી શોકના લેખ કે કાગળ ઉપર દોરાય છે. કાળી પાઘડી કે કાળો પટો સંબંધીના મરણનું સૂચન કરે છે. કાળો કાગડો અપશુકનિયો થઈ પડ્યો છે. કાળું વાદળું પ્રકાશને ઢાંકી દે છે. કાળી રાત્રિ ભયાનક દેખાય છે. કાળાશ જ્યાં ત્યાં મનુષ્યોને ભય, દુઃખ અને મૃત્યુનું સૂચન કરતી જણાય છે. મનુષ્યોને આથી જ દુઃખના દિવસ કાળા દહાડા ગણાય છે. આ પ્રકારની વિચારમાળા મારા મનમાં ચાલી રહી હતી. આ વિચારોને જન્મ આપનારી મારી

કૃષ્ણા હતી. કૃષ્ણાના મુખનો ઘાટ એવો તો સુંદર હતો કે તેને હું ધણીવાર નિર્નિમેષ જોયા કરતો, છતાં મારા નેત્રને તૃપ્તિ થતી નહોતી. તેનું મૃદુ હાસ્ય એવું તો ચિત્તાકર્ષક લાગતું કે હું ત્રિભુવનનું સામ્રાજ્ય એના ઉપરથી એવારી દઉં એમ થતું. કાળી છતાં હંસજેવી તેની ગતિથી દોલાયમાન થતાં તેનાં નિતંબ મારા હૃદયનું અન્નણુતાં હરણુ કરી લેતા. તેની રમણીય એષ્ટાંગો સંસારાનલને ક્ષણમાં શાંત કરી નાંખતી. આવી રીતે તેના પ્રત્યેક અંગ-ઉપાંગોમાં અદ્ભુત લાવણ્યની છટા ભરેલી હતી. છતાં કૃષ્ણા યથાર્થ કૃષ્ણા હતી. કોમળતા, સ્નિગ્ધતા અને સ્વચ્છતાની પ્રતિમારૂપ તેની ત્વચા હતી છતાં તે જરા વિશેષ શ્યામરંગી હતી, એ જ મારા મનને દુઃસહ હતું. ગુલાબના પુષ્પનો એ જ એક તીક્ષ્ણ કાંટો હતો. મધુર વેલીમાં એ જ દંશકારિણી મક્ષિકા હતી. અને તેથી મારું મગજ જ્યારે કોઈ વાર સમુદ્રતટે હવા ખાવા સ્વનંત્ર વિચરતું, ત્યારે હું તેની આ ખામીઉપર અનેક તર્કવિતર્ક કરતો.

કૃષ્ણા કોઈ વાર રમુજમાં મને ચીડવતી. ધણીવાર પાછળથી એ હાસ્યનો પરિણામ આનંદજનક લાગતો પરંતુ પ્રથમ ક્ષણે, તેની ચીડવવાની યુક્તિને હું સમજતો છતાં ચીડાયાવિના રહેતો નહિ. આજે પણ મારી રસિક કૃષ્ણાએ મને ચીડવ્યો હતો. હું બહારથી આવ્યો ત્યારે ઝોરડાનાં બધાં દ્વાર ઉઘાડાં હતાં. મારા પલંગસામે કાચના તકતાવાળું ટેબલ હતું. તેના ઉપર હીરાનાં ઝેરીંગ, હીરાની બંગડીઓ, પાંચસાત ગીનીઓ વગેરે પડેલાં હતાં. હું આમ તેમ ફરી વળ્યો પણ કૃષ્ણા ક્યાંકિ જણાઈ નહિ. ખૂંસ મારી જોઈ પણ કૃષ્ણા કાંઈ બોલી નહિ. આડોશી પાડોશીને પૂછતાં પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. હવે મારા મગજનો પારો ઉંચે ચઢવા લાગ્યો. હું રાતો પીળો થઈ ગયો. કૃષ્ણાને મનમાં પાંચસાત ચોપડાવી દીધી. વળી, કૃષ્ણા-મારી વહાલી કૃષ્ણા-મારી પ્રિયતમા કૃષ્ણાપ્રતિ આવું વર્તન! એમ વિચારતાં હું શાંત થઈ જતો. પરંતુ હૃદયજ્વાળામુખીમાં અગ્નિએ તોફાન ભયંકર જગાવ્યું હતું. આવી મૂલ્યવાન વસ્તુઓ આમ વીલી મૂકવામાટે મને

બહુ જ ક્રોધ વ્યાપી ગયો હતો, અને તેથી વિચાર કર્યો, બસ આજે કૃષ્ણાને પૂરેપૂરી શિખામણ આપું. આજ તેને પોસ પોસ આંસુએ રોવડાવું. ભલે તેનાં નેત્રોમાંથી મોતી ખરતાં ! તે વળી વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે ! એમ વિચારી હીરાનું એક એરીંગ તેમાંથી લઈ લીધું, અને એ એરીંગ એવી જગાએ મેં ગોઠવી દીધું કે તે ક્યાં છે તેની કૃષ્ણાને કશી જ ખબર ન પડે. જે જગાએ મૂક્યું હતું તેની કલ્પના પણ ન પહોંચે એવી રીતે મેં તેને મૂકી દીધું અને હું મારા પલંગ-ઉપર આડો થયો, અને મારા મગજમાં ઉપર જણાવેલી વિચારોની પરંપરા ઉઠવા લાગી. મને લાગ્યું કે નક્કી આ મારી લાડીલી કેડીલી કૃષ્ણા એક દિવસ મને પૂરો નવરાવશે. મારી સાધારણ કમાણીમાંથી મારી કૃષ્ણાના સુખ અને આનંદમાટે જે કંઈ વસ્તુઓ વસાવી હતી તે એક દિવસ કોઈને હુંટાવી દેશે. નક્કી કાળું તે કાળું જ. મારી કાલુડી કૃષ્ણા પણ પરિણામે મારા જીવનને કાળાશ લગાડશે ! જગતમાં કાળી વસ્તુ જ નકામી છે. રાધિકાની માફક હું ગણગણી ઉઠ્યો :

“શ્યામરંગસમીપે ન જીવું, મારે આજ પછી શ્યામરંગસમીપે ન જીવું.”

કાળા રંગમાં જેટલી જોવાય તેટલી કાળાશ જોતો હું તે જ વિચારમાં તક્લીન થઈ ગયો હતો. હવે કૃષ્ણા પણ મારા મનમાંથી ખસી ગઈ હતી. કૃષ્ણવર્ણની હલકામાં હલકી દલ્પનાઓથી મારું મગજ ભરાઈ ગયું હતું અને કાળાશને અને તો દેશનિકાલ નહિ પણ વિશ્વ-નિકાલની શિક્ષા કરવી એવા જ નિર્ણયઉપર હું આવી ગયો.

આસપાસ સઘળું શાન્ત હતું. મારા પલંગપાસેની બારીમાંથી વાયુની શીતલ લહરી ધારે ધારે મારા તપ મગજને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી. કાળું એટલું બધું જ ખરાબ-ખોટું-અશુભ, એ વિચારોના તરંગમાં હું ઉડો હુબી ગયો હતો, અને અર્ધી ઘેનવાળી અવસ્થામાં હું આવી પહોંચ્યો હતો. એટલામાં જ દૂરના એક વૃક્ષ-ઉપરથી એક મધુર પ્વનિ ઉપ્પન્ન થયો. કુહ ! પુનઃ ઉંચેના સપ્તકથી તે જ પ્વનિ ઉઠ્યો : કુહઉ ! મારા કર્ણપટઉપર એ મધુર પ્વનિ અથડાયો

અને હું મારા ઘેનમાંથી જગત થયો. વાહ ! વાસંતી કોકિલા ! વાહ ! હું એ મધુર ધ્વનિની મીઠાશ હૃદયમાં અનુભવવા લાગ્યો...

મારી વિચારમાળા બદલાઈ. ઓટનું મોજું પાછું ફર્યું ! કાળી કોકિલા ! તેં મારા વિચારમાં અજબ પરિવર્તન કર્યું ! કાળાશના ગર્ભભાગમાં રહેલો તારો અજબ મીઠાશવાળો સ્વર કયા રસિક હૃદયને દોલાયમાન નથી કરતો—કયા સહૃદયને આનંદ નથી આપતો ! કાળી કાયલડી ! તારા વિના નિર્જન અરણ્યમાં મધુરતાનો ભાસ ક્યાંથી થાત ! તારા કૂંજનવિના રનેલી હૃદયોને કાણુ વિધી શકત ! તારા વિનાની સૃષ્ટિમાં કવિની કલ્પના અપૂર્ણ રહી જત ! તારી લુચ્ચાઈને પણ શુદ્ધિવિશેષતાએ જોનાર શુદ્ધ જનો તારા કાળા વેશની અંદરના રહસ્યને સમજ્યાં ન હોત તો કદી તને વખાણત નહિ ! કાયલડી ! તેં પણ મારા શ્રુત્ય હૃદયમાં અત્યારે મધુરો ટહુકાર કર્યો છે અને તેના પરિણામે હું હવે શું જોઉં છું ! કાળાશની કુરૂપતા જોઈ હતી ત્યાં હવે કાળાશ સૌંદર્યને પણ શોભાવતી મને જણાય છે ! અહા ! ચંદ્રની ન્યોત્સનાસમાન રમ્ય ઉજ્જવલ મુખવાળી મનોહારી યુવતીનો કાળો કેશકલાપ તેના સૌંદર્યમાં કેવી આશ્ચર્યકારક વૃદ્ધિ કરે છે ! કાળી કુટિલ બ્રૂકુટી કંદર્પના દર્પને પણ ઉતારે છે ! શ્વેત નેત્રપટલની મધ્યમાં કનીનિકામાં રહેલી કાળી કીકી કેટલાનાં મનને હરે છે ! હાફિઝ કવિ સુન્દરીના કપોલઉપરના કાળા તલઉપર સમરકન્દ અને જીખારાનાં નગરો કુર્બાન કરી દે છે ! તેવી જ રીતે અન્ય કોઈ કવિ કાચની પુત્તલીજેવી લલિત લલનાના ગાલઉપર આવી રહેલી વાળની લટને ‘કાફ’ અક્ષરની ઉપમા આપી તેના સૌંદર્યનો વિજય સૂચવે છે ! કાળું અંજન નેત્રના પ્રકાશમાત્રને વધારે છે એટલું જ નહિ પરંતુ અંજનયુક્ત અંજનસમ નયનયુગલનું મનોહારિત્વ અપૂર્વ જ હોય છે ! અહા ! ત્રિભુવનમોહન કૃષ્ણ પણ કાળા જ છે !

હું થોડી વાર સ્તબ્ધ થઈ રહ્યો. હું સમજી શકતો નથી કે કાળું તે સાફ કે નહાઈ ! કાળામાં જ કુરૂપતા જણાય છે ! કાળામાં જ સૌંદર્ય જણાય છે !

મારી વિચારમાળા અટકી. હું શાંત, નિશ્ચેષ્ટજેવો થઇને પડ્યો હતો. નૂપુરનો ઝણકાર થયો. મારી વિચારસમાધિ છુટી ગઈ. ઘોડાની માફક કાન ઉંચા કરી સામી નજર કરી. નજરસામે નજર દરી. કાળી કીકીઓએ સંવાદ કર્યો. સંવાદને ગતિ આપનાર હૃદયમાં આનંદતરંગો ઉછળ્યાં. મુખઉપર એ લહરીઓ છવાઇ ગઈ. કૃષ્ણા મને ભેટી પડી. તેના મધુર કપોલઉપર ચુંપન લેવા જતાં જ તેના કાન-ઉપર હીરાનાં એરીંગ ઝળકી ઉડતાં જણાયાં ! મને આશ્ચર્ય થયું ! કૃષ્ણા હસી પડી. માત્ર એટલું જ બોલી : “ જરા પલંગનીચે નજર તો કરવી’તી ! ” હું ભેદ સમજી ગયો. કૃષ્ણાની કાળાશના ગર્ભભાગમાં પણ પ્રેમની ઉજ્જવલ જ્યોતિનો ચમકારો મને જણાયો ! પ્રેમસાગરમાં અમે અપૂર્વ આનંદ અનુભવ્યો !

હા, પણ હજી મારા ચિત્તની પૂર્ણ સ્વસ્થતા નહોતી. તે વિચારમાંથી તત્ત્વને તારવી કાઢવાનું બાકી હતું. મારી કૃષ્ણાસાથે વાર્તાલાલ આરંભ્યો. ઘરમાં પ્રવેશ્યા પછી આ ક્ષણ સુધીની વાર્તા કહી સંભળાવી. કૃષ્ણાએ કહ્યું : “હું હમણાં જ તમને તત્ત્વ સ્પષ્ટ કરવામાં સહાય કરું છું, ” એમ કહી તે તરત જ બીજા ઓરડામાં ચાલી ગઈ. ત્યાંથી એક પોટલીમાં થોડાં વસ્ત્રો બાંધી લાવી હોય તેમ લાગ્યું. પછી મને કાચના તકતાસામે ઉભો કર્યો. મને કહે છે : “ આંખો બંધ કરો. ” મેં તેની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો. તેણે કહ્યું : ‘હવે જે થાય તે આંખો બંધ રાખી જોયા કરવું.’ ‘પણ આંખો બંધ રાખી શી રીતે જોયા કરવું?’ મેં ઉત્તર આપ્યું. તેણે કહ્યું : “ હવે થોડીવાર હાથને જવા દો. જે થાય તે શાંતિથી જુઓ. ” હું તેની રસ-આસાને અધીન થયો.

મારાં નેત્ર બંધાયાં; પણ તે મારાં બ્રાન્તિપડળ ખેલવાને માટે. હવે કૃષ્ણાએ મને વસ્ત્રો પહેરાવવા માંડ્યાં. પ્રથમ મારા વાળ સુંદર રીતે ઝોળ્યા. પછી તદ્દન નવું સફેદ ખમીસ તેણે મને પહેરાવ્યું.

તે ઉપર કેટ પહેરાવ્યો. પછી કૃષ્ણા કહે: ‘જેજે, હવે હું એક, જે, ને ત્રણ કહું એટલે આંખો ઉઘાડજો.’ એમ કહી તેણે ધીરે ધીરે એક, જે...ગણ્યા. ત્રણ બોલીને તાળી પાડે એટલામાં જ મારા મિત્ર શશિકાન્ત આવ્યા. ઝોરડામાં પ્રવેશતાં જ તેમણે ત્રણ કરીને ખૂમ પાડી. અમે ત્રણ હસી પડ્યાં. મારાં નેત્ર ઉઘડી ગયાં અને અમે પુનઃ પુષ્કળ હસ્યાં ! કૃષ્ણા શું કરી રહી છે અને મારા પ્રશ્નનો ખુલાસો તે કેમ મેળવી આપે છે એ વિચારમાં હું હતો એટલામાં જ મારી દષ્ટિ સામેના તકતાઉપર પડી. આજે જ નવો આવેલો કાળો કેટ કૃષ્ણાએ મને પહેરાવ્યો હતો. મને તે કેટ ઘણો જ સુંદર જણાયો. મારા મિત્ર શશિકાન્તે તરત જ પૂછ્યું: ‘એ કેટ ક્યારે કરાવ્યો ?’ મેં કહ્યું: ‘તે આજે જ આવ્યો છે. કૃષ્ણા મારા એક પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા ધારે છે અને તેણે તેથી જ આ રમત માંડી છે !’ એટલામાં શશિકાન્તે કહ્યું: ‘જ્યોતિકાન્ત ! તમારા જેવા ગૌર વર્ણવાળાને આ કાળો ડગલો ઘણો જ સુંદર લાગે છે ! અને એ ડગલો તમને શોભાવતો હોય તેના કરતાં મને તો એમ લાગે છે કે તમે એ ડગલાને વધારે શોભાવો છો !’

આ ક્ષણે જ મારાં હૃદયન્યત્ર ઉઘડી ગયાં. મારી અજ્ઞાનાવૃત્તિમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝળકી ઉઠ્યો. કૃષ્ણાને હું અત્યંત ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. તેણે મારા પ્રશ્નનો ખુલાસો આશ્ચર્યકારક રીતે કરી દીધો હતો ! મને સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે ધોળાની સાથે કાળુ ભળતાં સૌંદર્યમાં અવનવો ફેરફાર થાય છે ! જ્ઞાનીના સંબંધમાં દુઃખ, અજ્ઞાન અંધકાર, મૃત્યુ વગેરે કંઈ વિલક્ષણ સ્વરૂપને ધારણ કરે છે—કહો કે તેના સૌંદર્યની—તેના સ્વરૂપસૌંદર્યની આશ્ચર્યકારક વૃદ્ધિ કરે છે, એ પણ મને સાથે સાથે જ સમજાઈ ગયું.

એ તો હું

આકાશ વાદળથી છવાયેલું હતું. છતાં તે ઘનપટને બેદી ચંદ્ર પોતાનું સૌમ્ય તેજ અંતરે અંતરે વર્ષાવતો હતો. ભૂતકાળ પર તેથી કંઈ અવનવો રંગ નમતો હતો. મધ્યરાત્રિના શાંત સમયે અંધકાર-ચન્દ્રિકાના યોગે ક્ષણ ક્ષણ પલટાતા રંગોને દર્શાવતું મનોહર ઉપવન મારી દષ્ટિએ આવ્યું. નૈસર્ગિક રમણીય સ્થળ, મનોહર વૃક્ષો, સુંદર તરુલતાઓ, રમણીય કુંજો, દષ્ટિઉપર પડતાં જ વૃત્તિ મોહવશ થઈ જતી હતી. છતાં હંડાણમાં જે આનંદનું લાન થતું તે કોઈ વિલક્ષણ પ્રકારનો આનંદ જણાતો હતો. મધ્યે મધ્યે છવાતો અંધકાર વૃત્તિમાં વિલક્ષણ લાવો સ્ફુરાવી રહેતો હતો. ક્ષણે ભય, ક્ષણે આનંદ, ક્ષણે સુખ, ક્ષણે દુઃખ એ દંડ લાવોને વશ વર્તતો હું થોડી ક્ષણ સ્તબ્ધ સરખો, તે ઉપવનની મધ્યમાં ઉભો રહ્યો, એટલામાં જ ધીમે મધુર સ્વર મારા શ્રવણે પડ્યો. આનંદની કોમળ લહરીઓ મારા શરીરમાં ઝળુઝળી ઉડી. બીજી પળે તે આનંદ વીલાઈ ગયો. આશ્ચર્ય !... ..ભય !.....તટસ્થતા !.....સ્વસ્થતા !.....શાંતિ ! એમ વિવિધ લાવો હું અનુભવી રહ્યો. સ્વર અંધ જ હતો. ક્યી દિશામાંથી એ સ્વર

આવ્યો તેનો નિર્ણય કરવા મારી વૃત્તિ વિચારતી હતી એટલામાં પુનઃ જરા મોટેથી તે જ મધુર ,અતિ મધુર સ્વર, તે નિઃશબ્દ સ્થળમાં રેલાવા લાગ્યો. હું પુનઃ આનંદના તરંગોમાં ઉછળવા લાગ્યો. સ્વર લંબાયો. હું પણ ડોલવા લાગ્યો. સ્વરની દિશા સાધી તે તરફ પ્રયાણ કરવા વૃત્તિમાં નિશ્ચય સ્પુર્યો. નિશ્ચય દૃઢ થયો. પ્રયત્ન આરંભ્યો. પુનઃ સ્વર શાંત થયો. હું વિચારમાં પડ્યો—શું મને કોઈ જોતું હશે ? મારા પગરવને કોઈ સાંભળતું હશે ? એ સ્વર કોના મધુર કંઠમાંથી તરંગ-માળાની માફક વહેતો મારા હૃદયને સ્પર્શી આવા કોમળ ભાવો જગાવી રહ્યો છે, તે જોવાની ઉત્સુકતા વધતી જતી હતી. છતાં સ્વર શાથી બંધ રહે છે, શાથી પુનઃ આરંભાય છે, એ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિપૂર્વક નિર્ણય કરવા હું વિચારલીન થતો, ત્યાં પુનઃ તે હૃદય ડોલાવનારો મોહક મધુર આલાપ શરૂ થતો. મેં હવે તે દિશાતરફ જવાનો વેગ ધર્યો. થોડે દૂર ન ગયો એટલામાં ઘોર અંધકાર છવાઈ રહ્યો. સ્વર પણ બંધ પડી ગયો ! હું અકળાયો. છતાં ધૈર્ય સેવ્યું. થોડી વાર શાંતિ મેળવવા બેઠો. અંધકાર લંબાયો, પણ હું વિકળ ન થયો. જે ચમત્કારની ભૂમિમાં અત્યારે મેં પ્રવેશ કર્યો છે, તેનું હવે પૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યા વિના પાછા ન ફરવું એવો અડગ નિશ્ચય મારી મતિએ ધારણ કર્યો. નિશ્ચયના અંતે થોડી જ ક્ષણો વીતી નહિ એટલામાં ચંદ્રિકા પથરાઈ રહી. સ્વર તો બંધ જ હતો છતાં કૃત નિશ્ચયથી ભ્રષ્ટ ન થતાં મેં મારી ગતિ આગળ વધારી. એટલામાં મારી પાછળ એવો જ શબ્દ સંભળાયો. હું સ્તંભ્યો; વિચારમાં પડ્યો. શું પાછા જવું ? મુંઝાયો. હૃદય ! હવે શું કરવું ? હૃદયે ઉત્તર આપ્યું ? એ ખોટો ભણકાર છે ! આગળ જા. હું આગળ ચાલ્યો. છતાં ઘડી ઘડી શંકાશીલ થતાં ઉભો રહેતો. છતાં આગળ વધ્યો. હવે તે સ્વર વધારે મ્હોટા રૂપમાં સંભળાવા લાગ્યો. તે સ્વરપ્રેરકની નિકટ હું આવી પહોંચ્યો હોઉં તેમ જણાવા લાગ્યું. માફે ચિત્ત હર્ષધેલું થવા લાગ્યું. એટલામાં જ સ્વર બંધ થયો. હું વિમાસણમાં પડ્યો ! શું તેણે મને જોયો ! ફરીથી હું તેની દૃષ્ટિમર્યાદામાં

આવી જતો હોયશ ? શું કાંઈ એથે લપાઈ રહીને આવી એણે કરે છે ! મને જોઈને તે નાસી તો નહિ જાય ! કંઈ નહિ. જે થવાનું હો તે થાઓ. હું ચાલ્યો. થોડે જ દૂર જતામાં તો અહો ! શું વર્ણવું ? શું કહું ? હું સ્તબ્ધ બની ગયો. મારા અંગે નિશ્ચેષ્ટ થતાં લાગ્યાં. એ મોહકતા ! એ લાવણ્ય ! ન દીકું, ન સાંભળ્યું ! એક અપ્રતિમ લાવણ્યમયી મૂર્તિ મારી દષ્ટિએ પડી. હું વિશેષ સાવધ થયો. મારે સાવધ થવાની જરૂર જ હતી. એના અંગે અંગમાં મનોહરતા છવાઈ રહી હતી. ત્યાં દષ્ટિ પડે ત્યાં જ તે ચકચૂર બની જતી. માંડે હૃદય મદ્યથી ડોકી જતું. માંડે મગજ મારા સ્વાધીનમાં રહેતું ન હોય તેમ જણાતું હતું. છતાં એ અવસ્થામાં મારી શી દશા થાય એ જ વિચારે હું સાવધ થઈ મારા મનઉપર વાધારે કાશુ રાખવા લાગ્યો. નિકટતર જતાં તે સુંદરી ઉડીને ઉભી થઈ. મારી ગતિ અટકી ગઈ. જીભ તાળવે ચોટી ગઈ. બોલવા વૃત્તિ છતાં બંદુને વશ થઈ ગયેલો હું પ્રયત્ન કરતો ત્યાં તો ત ત ત ત ત મ મ મ મ જ થઈ જતું ! હવે શું કરવું ? મારી દષ્ટિ પણ તે મૂર્તિસામે સ્થિર કરી શકતો નહોતો. તેનું તેજ, તેનું ગૌરવ, તેનું ગાંભીર્ય એટલાં તો પ્રભાવવાળાં હતાં કે હું તેથી દયાઈ જ જતો.

આરસની શ્વેત શિલાઉપર તે બેઠેલી હતી સાંધી ઉભી થઈ. તે આગળ ચાલી. હું હવે વધારે હિંમત કરી શકું તેમ નહોતું. મારી ગતિ લંબાવવી એ મોટું વિચારભરેલું કાર્ય મને જણાયું. હું તો ઉભો જ રહ્યો. તે તરુણીએ પાછું વાળીને જોયું ! તેના નયનમાં હાસ્યની છટા હતી. તેના મુખઉપર મનોરમ સ્મિત હતું. કાલુભર જોઈ, તે ઉભી રહી. હું લોભાયો. ગયેલી હિંમત પાછી આવી. મેં ગતિ લંબાવી. તે આગળ અને હું પાછળ. થોડેક દૂર આ પ્રમાણે અમે આગળ વધ્યાં. મારા હૃદયમાં ઉપરાઉપરી એટલા ભાવો તરવરતા હતા કે હું તેનું પૃથક્કરણ કરવા અશક્ત હતો. વિવિધ પ્રકારના તરંગો જોરથી ઉછાળા મારી રહ્યા હતા. પુનઃ શંકા પ્રકટી. હું ક્યાં ગતિ કરું છું ? કાની

પાછળ ? એ કાણ છે ? મને ક્યાં દોરી નય છે ? મોહપાશથી બંધાયેલો હું કાની પાછળ તણાયો જાઉં છું ? હું ફસાતો તો નથી ? એવા વિચારો સ્ફુરતાં વળી હું અટક્યો. વળી તે જ મોહક સ્મિત-તે જ નયનભાવ ! એ નેત્ર જ મને બંધનમાં નાંખતાં. હું તે સાંકળે જકડાઈ જતો. તેની પાછળ પાછળ ધસડાઈ જતો. તે ચાલી. હું પણ ચાલ્યો-ધસડાયો !

વાદળાંએ અત્યારે પૂર્ણ કૃપા કરી. આકાશ નિરબ્ર થઈ ગયું. શીતલ પ્રકાશ છવાઈ રહ્યો. દશ્ય અપૂર્વ હતું, પણ તે જોવા મને અવકાશ નહોતો. મન દષ્ટિસાથે મળે નહિ ત્યાં સુધી જોવાની ક્રિયા શી રીતે બને ? મન તો લાવણ્યભૂતિના ચિંતનમાં જકડાઈ રહ્યું હતું. તેમાંથી છુટી બહારના અપૂર્વ દશ્યને નિહાળવા સ્ફુરણ પણ થાય તેમ નહોતું. છતાં બગલકારે વારંવાર હું ક્યાં જાઉં છું તે જોવા વૃત્તિને વેગ આપવો પડતો હતો. એકાએક એક વિશાળ પ્રદેશ થોડે દૂર દષ્ટિએ આવ્યો. આસપાસ વૃક્ષોની ઘટા છવાઈ રહી હતી. મધ્યે ખાલી જગા જણાતી હતી. ઘોળા પ્રકાશમાં તે સ્થળે બધું ઘોળું બરફજેતું જણાતું હતું. એ પ્રદેશની નવીનતા, તેની રમણીયતાનો સંસ્કાર હંડાણમાં પડ્યો. ચિંતન બદલાયું. પણ આશ્ચર્ય ! વિચાર બદલાતાં તે યુવતીતરફ દષ્ટિ કરી તો તે ક્યાંહિ દષ્ટિએ આવી નહિ ! હંચે, નીચે, આસપાસ બ્યાં બ્યાં દષ્ટિ નય ત્યાં ત્યાં જોઈ વળ્યો, પણ હતભાગ્ય !

નિઃશ્વાસ નાંખતો નાંખતો પેલા રમણીય વિશાળ મેદાનતરફ ચાલ્યો. થોડે દૂર જતામાં તો તે ભૂમિઉપર ચંદ્રિકાનાં કિરણો નર્તન કરતાં જણાતાં હતાં-પરાવર્તન પામી કંઈ અજબ તેજ ફેલાવતાં હતાં. બધું શ્વેત, સ્ફટિકમય ! તેજસ્વી સ્ફટિકિઉપર પડતાં ધવલ કિરણોની બહાર નિરખતાં હૃદયની ગ્લાનિ ક્ષણભર દૂર થઈ ગઈ. પ્રસન્નતા જણાવા લાગી. મહારી ગતિમાં વેગ આવ્યો. હું ઝડપથી આગળ વધ્યો ! અહા ! અપ્રતિમ સુંદરતા ! સ્ફટિકનાં પગથીયાં, સ્ફટિકના

કઠેરા, સ્ફટિકમાં જ બધી કારીગિરી. સુંદરતા, શ્વેતતા, ઉજ્જવલતાની અપૂર્વ છાપ વૃત્તિને આહ્વાદિત કરી રહેતી હતી. મધ્યમાં દૂધજેવું—અરે દૂધથી પણ ઉજળું નિર્મળ જળ ! હું કેાની પાછળ, કેમ આવ્યો છું, એ સર્વ વિસરી ગયો. એ અપૂર્વ સ્થળના દર્શનમાં જ કૃતાર્થતાની ક્ષણો અનુભવાવા લાગી !

ક્ષણભર તે સરોવરના કાંઠે ઉભો રહ્યો. પેલી મોહક મૂર્તિના દર્શનમાટે એક ચપળ દષ્ટિ ફેંકી પણ તે તો—અદશ્ય !

આ મનોહર સ્થળમાં છલોછલ ભરેલાં નિર્મળ જળ જોતાં તૃપ્તા જાણે નહોતી ત્યાંથી જણાવા લાગી. ક્ષણમાત્રમાં તો જાણે મારો કંઠ સૂકાઈ જતો હોય તેમ લાગ્યું. તે નિર્મલ જલનું પાન કરવા વેગથી હું નીચે ઉતર્યો ! સાથે સાથે સ્નાન કરી શ્રમજનિત ઉષ્ણતાને પણ નિવારે એમ લાગ્યું. હું ઉંડે ઉતર્યો. અરે ! હું ઉંડે ઉતર્યો પણ જળ પણ અદશ્ય ! તે મોહિનીની સાથે ! જળ જ ન મળે ! આ શું ? આ શો ચમત્કાર ! હું વિસ્મય પામી ત્યાં જ ઉભો રહ્યો ! કેટલો કાલ વ્યતીત થયો, તે તમે પાસે રહી કાલની ગણના કરતા હોત, તો જ જાણી શકત !.....

મારે હવે શું કરવું એનો નિર્ણય કરવાને વધારે વાર લાગે તેમ નહોતું. પુનઃ પૂર્વનું જ મોહપાશ મારા ઉપર ફેંકાયું. હું બંધાયો... ધસડાયો ! પણ હવે તેના સહવાસથી મારો ભય જરા ઓછો થયો હતો. તેને હું કંઈક પૂછી શકીશ એમ મને લાગ્યું હતું. તેથી ધૈર્ય-પૂર્વક હું તેને પૂછવા તત્પર થયો, પણ તે મારા સામું પણ જુએ ત્યારે ને ? તે તો વાયુના વેગે જાણે ઉડતી હતી ! તેની ગતિ હંસજેવી જણાતી હતી ! વળી જ્યાં તેના ચિંતનમાં પડતો, તેની અપૂર્વ સુકુ-માર દેહલતાઉપર દષ્ટિ નાંખતો, એટલે બધું ભૂલી જતો ! છતાં ક્ષણે ક્ષણે એમ થતું : એ કોણ ? મનુષ્ય, દેવ, યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચ—કોણ ?

અમે આગળ વધ્યાં. કંઈ કંઈ માર્ગ વટાવ્યા. કંઈ કંઈ વૃક્ષરાજિ

પસાર કરી. કંઈ કુંજ-નિકુંજે ચાલી ગઈ. જાણે વિમાનમાં જ ઉડતા હોય એ તેવું વચમાં વચમાં કોઈ કોઈ ક્ષણે ભાન થઈ જતું. થોડી જ વારમાં વાતાવરણ બદલાયું. સંગીતનો ધ્વનિ ચારે દિશામાં રેલાતો હોય તેમ જણાયું. વીણા, મૃદંગ વગેરેના મીઠા સ્વર દિશાઓને ભરી રહ્યા હતા. કોકિલને લગ્નવનાર અવર્ણનીય મધુર કંઠના આલાપ ચાલી રહ્યા હતા. એ સર્વ દૃષ્ટિએ પ્રત્યક્ષ થતાં વાર ન લાગી. એક મનોહર ઉપવાટિકાની મધ્યમાં તરુણ લલનાસમાજ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યો. ચારે દિશામાં નીલમણિના રચેલા સુંદર પુવારામાંથી જળશુંદ્ર ઉડી રહ્યાં હતાં. નૂપુરઝંકાર નૃત્યનો ખ્યાલ આપી રહ્યાં હતાં. શીતલ કામળ વાયુની લહરીઓ ચિત્તને વિલક્ષણ પ્રસન્નતા આપતી હતી. સંગીત તેના સંપૂર્ણ રૂપમાં રેલાઈ રહ્યું હતું. સાંભળનાર સ્વર્ગભૂમિમાં છે કે તેથી પણ કોઈ ઉત્કૃષ્ટ લોકમાં છે એ કહી શકવું મુશ્કેલ હતું. પાસે સુવર્ણની મોહક ખાલીઓ પડેલી હતી. મદિરાનો સુગંધ તેમાંથી ઉડતો હતો. શું જોડે? શું સાંભળું? મને કંઈ સમજ પડતી નહોતી! એકએકથી ચઢીયાતું રૂપ જોડે? એક એકથી ચઢતો શૃંગાર જોડે? એક એકથી ચઢતા મોહક મીઠા કંઠને સાંભળું? એકએકથી અપૂર્વ નૃસાકલાને નિરખું? એક એકના અભિનયને અવલોકું? શું કરું? આ સર્વ વસ્તુઓ મનુષ્યો ભૂતલઉપર જુએ છે તેથી વિશેષ રૂપમાં તેમની કલ્પનામાં મેં જે જોયું તે આવતું અસંભવિત છે. મનુષ્ય તો પોતે સારામાં સાફ જે જોયું હોય તેની જ કલ્પના કરી શકે. પણ એ સર્વ ન વર્ણવી શકાય તેવું, તે કહેવાના શબ્દો જ ન જડે એવું...અપૂર્વ !...હતું.

મધ્યમાં એક મણિજાતિ સુવર્ણનું સિંહાસન પડેલું હતું. તેનાં રત્નોની પ્રભા અલૌકિક હતી. પાસે સૌમ્ય તેજ પ્રજ્ઞાવતા રંગબેરંગી દીપકો પ્રકાશી રહ્યા હતા. પુષ્પમાળાઓથી તેને વિશેષ અલંકૃત કરેલું હતું. તે ખાલી હતું. તેના ઉપર કોઈ બેઠેલું નહોતું. શું કોઈ દિવ્ય દંપતીના આગમનની રાહ જોતી, તેમના આવવાનો સમય

સમીપ આવવાથી આ સર્વ તરુણીઓ આ અપૂર્વ રંગ જમાવી રહી હતી ? આ સિંહાસન કેને માટે ? શું પેલી મોહિનીમાટે ? શું તે સર્વની અધિષ્ઠાત્રી કોઈ દેવી હશે ? આ સર્વ દેવીઓનો સમાજ હશે ? આ સર્વ દેવાંગનાઓ હશે ? શું હશે ? કોણ હશે ? એ વિચાર સહજ જ મારા હૃદયમાં ઉદ્ભવતા હતા. ક્ષણભર એમ પણ થયું—શું તે રસભરી યુવતીએ પોતાના લગ્નનિમિત્ત આ તૈયારીઓ ગોઠવી હશે ? શું તે કોઈ દિવ્ય પ્રદેશવાસિની મનુષ્યલોકના સમાગમને ઇચ્છતી મને અહિં તેડી લાવી હશે ? શું તે શાપિત કોઈ અપ્સરા હશે ? એવા એવા અનેક વિચારો વિજળીના કરતાં પણ વધારે વેગથી મારા મગજમાં ઉભરાઈ જતા.

મધ્યસિંહાસનઉપર કોણ આવે છે, શું થાય છે, એ સર્વ જ્ઞેવાની મારી ઇચ્છા ક્યાંકી ચાલી ગઈ. કારણ સર્વાંગસુંદર સુંદરીઓનો સમૂહ, શૃંગાર અને અભિનયની પૂર્ણતા, શૃંગારને ઉદ્દીપન કરતું મનોહર, અતીવ મધુર સંગીત, રસમય વાતાવરણ, આ સર્વની મારા હૃદય-ઉપર પ્રળય અસર થવા લાગી. હું મદ્યથી મત્ત થવા લાગ્યો. થોડી-વારમાં તો હું ચકચૂર બની ગયો. મારાં ભાન સાન ચાલ્યાં ગયાં. હું નિશ્ચેષ્ટ થઈ જડવત્ પૃથ્વીઉપર પડ્યો !

*

*

*

તે સ્થિતિમાંથી રસિક બંધુ ! મને કોણે ઉઠાડ્યો ? તમારી રસ-વ્રત્તિના પ્રવાહમાં તણાઈ તમે ક્ષણભર અનુમાન કરવા પ્રેરાશો જ કે તે સુંદરીવૃંદમાંથી કોઈ કોમળ હૃદયનીએ આવી મને ઉઠાડ્યો હશે. તેના હસ્તની કોમળ અંગુલિનો સ્પર્શ પણ અનુભવવા મને લાલ થયો હશે. પરંતુ એવા ભ્રમને વશ થશો નહિ ! મારે સ્વતઃ જ બંધું કરવું પડ્યું ! તે નિશ્ચેષ્ટ અવસ્થાના કાળનું મને ભાન નથી. હું ક્યાં છું, કેવી સ્થિતિમાં છું, અરે કોણ છું એ પણ જાણું મને સ્પષ્ટ નહોતું. બંધું જ શ્વયંવત્ ! ધીરે ધીરે મેં સ્વસ્થતાને ધારણ કરી. મારી સ્મૃતિ જન્યત્ થવા માંડી. મેં પેલી મોહિની મૂર્તિમાટે તરસ્યાં નેત્રો ફટાર્યા,

પણ તે તો હોય જ શેની ? આસપાસના દશ્યપ્રતિ દષ્ટિ નાંખી. પણ ત્યાં તો ઓહો ! ભયંકર દશ્ય ! ભયંકરતા.....કુરૂપતા.....ખીભત્સતા ...જુગુપ્સાના ભાવો જગવનારૂં-વિલક્ષણ દશ્ય મારી દષ્ટિએ મેં અવલોક્યું. વર્ણન શું કરું ? એની સ્મૃતિ જ ભયંકર છે. સુંદરીઓ ક્યાંય ચાલી ગઇ હતી. તેમના સ્થાને જોયેલી વસ્તુનો ચિતાર વધારે ચીતરીશ નહિ. કેટલાંક ભયંકર હાડપિંજર જ હતાં. કેટલાંકની અંદર રુધિરનીગળતા ભાગો દેખાતા હતા. કેટલાક માંસલ ભાગો. કેટલાક સડેલા. કેટલાક દુર્ગંધ મારતા. કેટલાક ભયંકર ચાંદાં, વળુવાળા ! કેટલાક પરથી ભરેલા ! જવા દો. જવા દો. એ જુગુપ્સા, ખીભત્સતાના દશ્યને મારી દષ્ટિએથી જવા દો. હું વધારે વર્ણન નહિ કરું ! મને હવે ત્યાંથી એકદમ નાસવાનો જ વિચાર થયો. પાછો જાઉં એમ જ હવે તો થઇ ગયું હતું. કોઈ પિશાચિની, કોઈ ચૂડેલના પંઝામાં જરૂર સપડાયો છું એમ મને લાગ્યું. મારાં પણ હાડકાં ચામડાં તે જૂદાં કરી નાંખશે એવો ક્ષણભર વિચાર આવતાં હું કંપી ઉડ્યો. મેં તે સ્થળ છોડ્યું. વિચારવિના જ પગલાં ભરવા માંડ્યાં. ક્યાં, કયી દિશામાં જવું તેનો નિર્ણય થતો જ નહોતો, પરંતુ મારે નિર્ણય કરવાની જરૂર જ ક્યાં હતી ? મને દોરનારી તે અજ્ઞાત તરણી હાજર જ હતી ! કોણ જાણે ક્યાંથી મારી સમક્ષ, મારાથી થોડે દૂર તે મોહક સ્મિતભર્યું વદન મારી નજરે પડ્યું ! પણ હવે તેના સ્મિતથી, તેના નેત્રકટાક્ષથી ન લોભાવું એમ મને દૃઢ થયું હતું. તેથી તેનું સ્મિત જોતાં છતાં હું ઉભો જ રહ્યો. તે પણ સમક્ષ જ ઉભી હતી. મુખઉપર એ જ સ્મિત. છતાં નેત્રો નીચાં ઢળેલાં હતાં. આથી કરીને તેની મુખાકૃતિસામે નેત્ર ભરી જોવાનો મને લાભ મળ્યો ! ચમકદાર મોતીના પાણીજેવો તેની ત્વચાનો. અહ્ભુત મોહક રંગ, ઢળેલાં નેત્રો, મોહક સ્મિત, દેવ, ઋષિ કે યોગી પણ ચલિત થાય એ લાવણ્યપ્રભાવઆગળ મનુષ્ય ! તું શી વિસાતમાં ? તે કંઈ વિલક્ષણ ભાવ કરતી આગળ વધી. હવે હું કેમ ઉભો રહી શકું ? ક્ષણભર તેને ધારી ધારીને જોઈ તેમાં તો જાણે મારે તેની સાથે કેટલાંએ

વર્ષોનો સંબંધ હોય તેવો વિલક્ષણ સ્નેહભાવ મારા હૃદયમાં જગૃત થઈ ગયો હતો, એટલે જીવ ઝાલ્યો રહે તેમ નહોતું. વળી અમે ચાલ્યાં.

આ વખતે અમારો માર્ગ વિલક્ષણ હતો. માર્ગમાં ઘણાં મેદાનો આવ્યાં. ખીણો આવી. ટેકરીઓ વટાવી. આગળ ચાલ્યાં ત્યાં એક વિશાળ રેતીનો પુલિનપટ આવ્યો. ઉજળી રેતી, તેમાં પડેલી ચમકતી છીપો, ઉપરથી પડતો શ્વેત ચંદ્રપ્રકાશ, થોડે દૂર વહેતો નિર્મળ જળનો પ્રવાહ, શાંત સમીરલહરીઃ પુનઃ હૃદય ઉલ્લસિત કરવા લાગ્યાં. નવીન દશ્યો પૂર્વપ્રસંગોને સ્મૃતિમાંથી વિલાવવા લાગ્યાં. આગળ જતાં રેતી તો આરસની ભૂકીજેવી શ્વેત અને ચળકતી જણાવા લાગી. મધ્યે મધ્યે રંગબેરંગી પથ્થરની ઝીણી કરચો પથરાયેલી હતી. સફેદ પ્લશના ગાલીચામાં રંગબેરંગી પુષ્પો ઝીણાં ઝીણાં ભરેલાં હોય, ઉપર ચળકતી ટપકી ચોટેલી હોય, તેવો કાઈ મનોહર દેખાવ જણાતો હતો. નદીતટ સમીપ જણાવા લાગ્યો. જેમ જેમ સમીપ જતા ગયા તેમ તેમ પટ અતિ વિશાળ જણાયો. તટનિકટ આવી પહોંચ્યા. કિનારે સુંદર હોડી પડેલી હતી. તેમાં બેસવાને માટે ઉત્તમ વ્યવસ્થા જણાતી હતી. હોડી બેતાં જ મને એક પ્રસન્નતાજનક વિચારનું સ્ફુરણ થયું. હું મનમાં જ મક્કલાયો. નદીપાર જવાને માટે તે સુંદરીસાથે હોડીમાં સહેલ કરવાનો અત્યંત સુખદ પ્રસંગ મળશે એ તર્ક સાધારણ આનંદ ઉપજાવે તેવો નહોતો ! તે લલિત લલનાના લાવણ્યનું નિમેષમાત્રનું દર્શન પણ કંઈ કંઈ અહ્ભુત લાવો જગવતું, તો-આ તો હોડીમાં સાથે વિહાર ! મારો આનંદ કેટલી સીમાએ પહોંચ્યો હશે તે માપવાનું યંત્ર શોધાયું નથી !

આનંદમાં ને આનંદમાં તટે તો આવી પહોંચ્યો ! તે ભાગ્યશાલી ક્ષણની વાટ બેતો ઉભો રહ્યો. શું થાય છે તે મૌનપણે જ બેવા નિશ્ચય થયો હતો. તેથી કશું જ ન બોલતાં હું ઉભો જ રહ્યો. આ વખત તેણે એક વિશેષ ચિહ્ન દર્શાવ્યું. હાથની સાન કરી મને હોડીઆગળ

બોલાવ્યો. હવે માઈ હૃદય ઝાલ્યું રહેતું નહોતું. વેગથી તે ધડકવા લાગ્યું હતું ! હું જોમ તેમ હોડીપાસે ગયો. તે જરા દૂર ઉભી. હું હોડીઉપર ચઢ્યો. ચઢતામાં તો તેણે શું કર્યું અને કેવો ધક્કો માર્યો કે તે હોડી પવન-વેગે પાણીમાં તરવા લાગી. જોતજોતામાં તો તે નદીની મધ્યે આવી પહોંચતી જણાવા લાગી. હું...હું તો ફટારેલે ડોળે તેના સામું જ જોઈ રહ્યો હતોઃ ક્યાં ? મારી નિકટ ? હોડીમાં ? હું ભૂલ્યો તેવું તમે ભૂલશો નહિ ! તે મને સહવાસનો લાભ આપવા જરાએ આતુર નહોતી એમ જણાયું ! હોડીમાં હું એકલો જ ! આનંદને સ્થાને બમણી નિરાશા ! તે ! તે તો નદીમાં - નદીના જળપ્રવાહઉપર સરસરાટ કરતી હોડીથી પણ આગળ વેગથી ચાલી જતી જણાતી હતી ! મારી નિરાશાનાં દુઃખ ગાઉં કે તેની જળપરની ગતિના આશ્ચર્યને જણાવું ! મારા અંતઃકરણમાં કોઈ નિશ્ચિત ભાવ નહોતો. ક્ષણે આશા, ક્ષણે નિરાશા, ક્ષણે આનંદ, ક્ષણે વિમાસણ, ક્ષણે આશ્ચર્ય, ક્ષણે ભય ! આવી મારી અવસ્થા હતી. હજી તો મારી કહાણી ક્યાં ? મધ્યે હોડી તો આવી. આવીને અટકી. ન ચસે આમ, ન ચસે તેમ. એટલામાં તો મગરમચ્છજેવું કોઈ પ્રાણી વેગથી હોડીતરફ આવ્યું. જોતજોતામાં તો હોડીને જોરથી ઝપાટો લગાવ્યો ! મધ્ય સરિતાના પ્રવાહમાં, હવે શી દશા ! હોડી હુણું હુણું થઈ રહી. માઈ પણ આયુષ્ય ક્ષણ બે ક્ષણમાં જ પુરું થશે એમ લાગ્યું ! તરીને પણ ક્યાં જવાય ? પેલું વિકરાળ પ્રાણી ભયંકર મુખ વિકાસી પાસે જ તૈયાર હતું. પણ હજી અનુભવો બાકી હતા. હોડી થોડી વારમાં પાછી સ્થિર થઈ ગઈ. પેલું પ્રાણી કાણ જાણે ક્યાંયે ચાલ્યું ગયું !

શું કરવું તેનો વિચાર કરું ત્યાં તો હોડીમાં સુંદર હલેસાં પંડેલાં જણાયાં. પણ હવે ક્યાં તરફ હંકારવું ? તેનો નિર્ણય તો પેલી જાદુગરણીના જ હાથમાં હતો ! સામે કિનારે ઉભાં રહી મારા તરફ જોઈ તેણે એક અદ્ભુત કાર્ય કર્યું ! તેના હાસ્યનો ધ્વનિ, તેની મૌકિતકજેવી દંતપંક્તિ, તેના અંગની એષ્ટા, માઈ બધું દુઃખ વિસરાવવા, અરે આથી

પણ વધારે દુઃખ અનુભવ્યું હોત તો તે પણ વિસરાવવા, બસ હતા. મેં હોડી તે દિશાતરફ હંકારી !

મને સમજતું નથી કે હું હોડી કેવી રીતે ચલાવી શક્યો ! છતાં પૂર વેગથી તે કિનારે પહોંચી ગઈ. હોડીમાંથી ઉતરી હું ચાલવા લાગ્યો. તે મનોરમ મૂર્તિ પણ આગળ ગતિ કરવા લાગી. હવે તો મને એમ જ થયું કે તેની પાછળ ન જ જાઉં. ઉભો રહું. બેસી જ જાઉં. નદીની રમણીય રેતીમાં બેઠો ! હાલ્યો પણ નહિ. જોઉં છું હવે શું થાય છે; તે શું કરે છે ! સ્તબ્ધસરખો જાણે કંઈ પણ ભાવ વિનાનો હું બેસી જ રહ્યો. ત્યાં તો ચંદ્ર ધીમે ધીમે આછો થઈ ગયો. અંધકાર પ્રસરવા લાગ્યો. થોડી જ વારમાં ઘોર અંધકાર છવાઈ જશે એમ જણાયું. તોપણ ત્યાંથી ન જ ચળવું એમ મેં તો નિશ્ચય કર્યો હતો. પણ મારા નિશ્ચયને ડગાવનાર વિઘ્નો ક્યાં આછાં હતાં ! શું વળી તે રમણીએ આકર્ષણ કર્યું ? અરે દૈવ ! તેણે કર્યું હોત તો તેટલી ક્ષણ પણ ધન્ય ગણત ! પરંતુ અંધકારની મધ્યમાં એક ભયંકર પ્રાણી મારા તરફ દોડતું આવતું જણાયું ! હાથીજેવા તેના પગ હતા, પ્રાણુઘાતક તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળજેવાં તેનાં બંને બાજુનાં શીંગડાં હતાં, નાકઉપર તલવારજેવું વાંકું વળેલું શીંગડું હતું. તેના નાકમાંથી ઉડતા પવનના સુસવાટાથી જાણે અગ્નિની શિખાઓ ઉડતી હતી. તેના મોઢામાંનું શીણ ભયંકર દેખાવ આપતું હતું ! હવે ક્યાં જવું ? બેસી રહે વળે તેમ નહોતું. મૃત્યુ સમીપ છતાં જીવ બચાવવા પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેવાય તેમ નહોતું. નસાય તેમ હવે તો નાસ મારા આપ કરતો હું તો દોડ્યો ! પેલી મૂર્તિ ગઈ હતી તે જ દિશામાં. અંધારે કંઈ પથરમાં અડગાયો. કંઈ ઝાડને ભેટી પડ્યો. કંઈ ઝાંખરામાં ભરાઈ ગયો. છતાં આગળ વધ્યો.

અંધકાર હવે આછો થતો હતો. પેલું પ્રાણી ક્યાં, કયો દિશામાં ગયું તેની કોણ ખબર રાખે ? શી રીતે રાખે ? જીવસંટોસટની વાત હતી ! પણ હવે તો ઉપાનો રમ્ય પ્રકાશ પૂર્વમાં જણાવા લાગ્યો.

પક્ષીઓનો મધુર કોલાહલ કાને અથડાવા લાગ્યો. રાત્રિની ભયંકરતા નિવૃત્ત થઈ ગયેલી જણાવા લાગી, અને શાંત, ભયરહિત વાતાવરણની અસર વૃત્તિઉપર થવા લાગી. સામે જોઈ ત્યાં તો મનોહર વૃક્ષો ઝુકી રહેલાં જણાયાં. મંદ પવનમાં ડોલતી ડાળીઓ, ઝુલભારથી નમેલી શાખાપ્રશાખાઓ, વિવિધ રંગનાં મોહક સ્વાદુ ફળો વગેરેનું દર્શન પુનઃ ચિત્તને સ્વસ્થ અને શાંત કરવા લાગ્યું. અહા ! કેવાં રંગબેરંગી વૃક્ષો ! કેવાં સુંદર પક્ષવો ! કેવી કામલ ડાળીઓ ! પણ આશ્ચર્ય ! જ્યાં જોઈ ત્યાં આશ્ચર્ય ! ઉંચી ઉંચી કેળો ! તેને ગોળ ગોળ આમ્રજેવાં ફળો ! નીચા નીચા આંખા ! તેને સાલેભાઈની લાંબી કરતાં પણ લાંબી લાંબી કેરીઓ ! ગગનચુંબી દાડમીઓ ! તેને બોરજેવાં ફળ ! મોગરાજેવી નાની નાની બોરડીઓ ! તેને કોદાંજેવાં ફળ ! અરે આશ્ચર્યની તો સીમા જ નથી. આગળ જાઉં તેમાં તો કોઈ કોઈ ઝાડે સુવર્ણના પતરાંજેવા રંગની ઝમકવાળાં ફળ ! નીલમજેવાં ઘેરા લીલા રંગનાં જંબુ ! સુવર્ણનાં જ હોય તેવાં આંખળાં ! માણેકના જેવા ઘેરા રંગની નારંગી ! આસમાની રંગનાં સફરજન ! હું તે શું શું વર્ણવું ! અરે હજી તો આશ્ચર્ય વધારે છે પણ હવે હાલ તો આટલેથી જ પતાવીશ. આવાં કદી ન જોયેલાં તેવાં વિલક્ષણ, જોવામાં અત્યંત મોહક, અને અંદરના સ્વાદની ઉત્તમતાની ખાતરી આપનારાં ફળ જોઈ જીવડો લોભાયા વિનો રહે ! મેં એકાદ ફળ તોડ્યું ! દાંતથી જ કરડ્યું ! પણ જોઉં ત્યાં તો અંદર કંઈ વિલક્ષણ જંતુઓ ભરેલાં ! એકદમ ચીતરી ચઢતાં જ તેને ફેંકી દીધું. વળી બીજું તોડી જોયું ! તોડતામાં જ કોઈ એવી વિલક્ષણ વાસ નીકળી કે તેને પણ નમસ્કાર જ કરવા પડ્યા ! હવે તો ફળને અડવું નહિ એમ વળી નિશ્ચય કરી આગળ વધ્યો. ત્યાં તો એક રમણીય ક્યારો નજરે પડ્યો. તેની ચાર દિશામાં ચાર પ્રૌઢ વૃક્ષો જણાતાં હતાં ! તે ઘણાં જ ભરાવદાર અને ગંભીર જણાતાં હતાં. પણ શું ? આશ્ચર્યની સીમા ઓળંગી જાય છે ! ઝાડઉપર દષ્ટિ કરે ત્યાં તો વિલક્ષણતાનો પાર નથી ! ઝાડ ઉપર સુંદર જલેબી ! તાજામાં તાજી, સુંદરમાં સુંદર,

જલેખીને ટક્કર મારે તેવી મોહક જલેખીનાં કુંડાળાં લટકતાં હતાં !
 અરે પણ એકલી જ જલેખી નહિ ! ભાતભાતનાં પકવાન ! કહો !
 આશ્ચર્યનો પાર છે ? પણ હવે તેનાં વિવિધ પ્રકારનાં વર્ણનો કરી
 તમારી જીભમાંથી ખોટો રસ ઝરવવા માગતો નથી ! ભાઇ ઉત્તમોત્તમ
 જલેખીના કુંડાળાને જોઈને તો મારા હૃદયમાં કુંડાળાં ઉઠવા લાગ્યાં !
 મારા પેટમાં પણ કુંડાળાં જ-તરંગ જાગતુ થવા લાગ્યા. અને મેં તે
 ઝાડઉપરથી કુંડાળું ઉતાર્યું ! મોંમાં મૂક્યું ! હાશ કરી પ્રસન્નતાનો
 ઉદ્દગાર કાઢ્યો ! લોભવશ જીવે ખીજો પ્રયત્ન કરવા આરંભ કર્યો !
 ત્યાં તો બાપલીયા બાપ ! એ કુંડાળાએ તો મારાં આંતરડાંમાં એકદમ
 ગુંછળાં ગુંછળાં વાળ્યાં ! જોતજોતામાં તો જે ચુંક ઉપડી તે જાણે
 કે આંતરડાં હમણાં જ નીકળી પડશે. હા દૈવ ! હા કષ્ટ ! મને શી
 બુદ્ધિ સૂઝી ! હવે શું કરું ! તરફડીઆં મારતાંમાં ચુંક ઓછી થતી
 જણાઈ ! પણ શરીર જાણે ઢોલજેવું બની ગયું ! પગ જાણે
 ચાંભડા થઈ ગયા ! પેટ જાણે પખાલ જેવું મોડું થઈ ગયું ! હવે
 તો અહિંથી નાસ કરતો હું તો નાસવા જ માંડ્યો ! મુઠી વાળી
 મેં તો દોડવા જ માંડ્યું ! ચુંક ચાલી ગઈ ! શરીર સ્વચ્છ
 થયું જણાયું !

હું તો દોડતો જતો હતો. થોડી વાર તો પેલી મોહનમૂર્તિને પણ
 જાણે ભૂલી ગયો હતો. આંખ ઉઘાડી છતાં જાણે બહાર કશું જ જોતી
 નહોતી. આસપાસ શું છે તેનું જાણે મને ભાન પણ નહોતું. પરંતુ
 થોડી વારે જ્યાં દૃષ્ટિ કરું ત્યાં તો અવર્ણનીય સુંદરતા જવાઈ રહી
 હતી. મનોહર પુષ્પવૃક્ષોની લાંબી લાંબી હારો જ ચાલ્યા કરતી હતી.
 રંગબેરંગી કોમળ પુષ્પો, મધુરો સુવાસ, રમણીય આકાર, ઉપર ફરતાં
 ચિત્તરંજન પતંગીયાં, એક સુંદર છાપ વૃત્તિઉપર પાડી રહ્યાં હતાં.
 આગળ જતાં તો ગુલાબનાં પુષ્પોનું જ જાણે વિશાળ વન. દૂધજેવો
 ઉજળો ગુલાબ ! આજો આસમાની ગુલાબ ! સુવર્ણરંગી ગુલાબ !
 ગુલાબી ગુલાબ ! વિવિધ રંગના મિશ્રણવાળો ગુલાબ ! કોઈ અકથ્ય

શોભા વિસ્તરી રહી હતી ! એ જ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન પુષ્પો મોગરો, જીંઘ, નાંધ, અકુલ, ચંબેલીની બહાર ઉડી રહી હતી. થોડી વાર તે બહારનો આનંદ લેવા વૃત્તિ લલચાઈ જતી હતી ! પરંતુ પૂર્વના અનુભવો વૃત્તિને મોહવશ થવા દેતા નહોતા. હું ચાલ્યો જ જતો હતો. ત્યાં મધ્યમાં જ એક ગોળ ધુમટ જણાયો ! તેની આસપાસ અત્યંત મનોહર પુષ્પવૃક્ષો, પુષ્પલતાઓ, ઝુકી રહ્યાં હતાં. અહિં પણ એક નવાંબ જોવામાં આવી. મોટાં હંચાં હંચાં ચંદનનાં વૃક્ષો હતાં. તેનો મીઠો મોહક સુવાસ પ્રસરી રહ્યો હતો. તે તરફ દૃષ્ટિ કરી ત્યાં તો તેને વિલક્ષણ પુષ્પો ! ચંદનવૃક્ષનાં પુષ્પો જોતાં વૃત્તિ લોભાણી ! થોડાં તો જરૂર પાસે રાખી લઉં કરીને લેવા જાઉં ત્યાં તો ભયંકર વિપજવાલાને ફેંકતા જંગી નાગ ! મનથી જ વિચાર્યું કે આ તો અધે જ પ્રાણ જવાનાં સાધનો પણ જોડે જોડે જ દેખાય છે !

થયું. હતાશ થઈ આગળ જ પ્રયાણ કરવાનું હતું. થોડે દૂર પેલી ચિત્તાપહારિણી કોઈ પતંગીયાસાથે રમતી ઉભી હતી ! ધડીમાં કોઈ પુષ્પો ચુંટતી જણાતી હતી ! એક અતિ મનોહર પુષ્પવૃક્ષસમીપ તે ઉભી રહી ! તેની આસપાસ ભ્રમતાં પતંગોમાં તેનું ચિત્ત લાગી રહ્યું હતું. તેનો કેશકલાપ છુટો હતો. ગંભીર, હંડા વિચારમાં તે પડેલી હતી ! કાણે કંઈક આનંદ તેના મુખઉપર તરતો જણાતો હતો ! તેને જોઈ હવે તો એમ જ થયું કે પાછળથી જાનોમાનો જઈ તેને પકડું જ ! નાસે તો તેનો ચોટલો ઝાલી રાખું ! પૂછું કે મને શા માટે આમ ભ્રમાવે છે ? તું કાણ છે ? વળી ધડીમાં એમ થતું કે કોઈ દેવી, મારી પરીક્ષા કરી, તેમાં હું સફળ થાઉં તો કંઈ ઉત્તમ વર આપવા આ બધું કરતી હોય તો ! તો પછી શું કરવું ? તેના હૃદયને ખોદું તો નજ લગાડવું. વિનયથી પૂછું, આપ કાણ છો ? વિચારમાં ને વિચારમાં હું તેની સમીપ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તો તે ધ્યાનમાંથી જાણે જાગ્રત થઈ અને એકદમ આગળ ચાલી !

આગળ ચાલતાં ચાલતાં તો સુંદર નાનાં નાનાં તળાવો જળાવા લાગ્યાં. તેમાં રંગ રંગનાં કમળો ખીલી રહેલાં હતાં. આસપાસ ભ્રમરનાં ટોળાં ફર્યા કરતાં હતાં. ચારે દિશામાં કમળનો સુગંધ વ્યાપી રહ્યો હતો. વાતાવરણ આખું જાણે કમળના મોહક ગંધથી ભરેલું હોય તેવો લાસ થતો હતો. સુગંધના મહાસન્નિધિમાંથી ઉડતા તરંગો મગજને તૃપ્ત તૃપ્ત કરી એક પ્રકારના મદથી વૃત્તિને મસ્ત કરી નાંખતાં હતાં. ક્ષણભર તો એમાં એમ જ થઈ જતું કે વખતે મગજ ફરી જશે ! ચાલતાં ચાલતાંમાં તો ભ્રમરનાં ટોળેટોળાં આવવા લાગ્યાં. મધુમક્ષિકાઓ પણ તેવી જ રીતે ટોળાં વળીને આવવા લાગી. તેમની સંખ્યા તો એટલી હદસુધી વધતી ગઈ કે હવે રસ્તો પણ જાણે તેમનાથી છવાઈ ગયેલો જળાવા લાગ્યો ! ચાલવું મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ લાગ્યું. તેથી હવે વળી અકળામણ થવા લાગી, અને આ મુશીબતમાંથી છુટવા યત્ન કરવા માંડ્યો. ગમે તે રીતે તેનો અંત જલદી આવી ગયો, અને અમે એક ખુલ્લા મેદાનમાં આવી પહોંચ્યાં !

સીધા સીધા થોડે દૂર ગયાં. ત્યાં તો એક ફક્ત એક માળની અગાશી જળાવા લાગી. તેનાં પગથીયાંઉપર તે સુંદરીએ આસેડણ કર્યું. મારે પણ ઉપર ચઢવું કે કેમ તે વિચારવાનું હતું. ત્યાં તો તેનો સુંદર હાથ લંબાયો. તેની સુંદર, કામળ અંગુલિકા મારા તરફ રહી હાલવા લાગી. હું સમજી ગયો. હું ઉપર જાઉં ત્યાં તો મધ્યમાં એક ભોંયરાનો રસ્તો હોય તેવું જણાયું. તે સુંદરીએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. હું પણ પાછળ પાછળ ઉતરવા લાગ્યો. ઉંડાં ઉંડાં અમે ઉતરતાં જ ચાલ્યાં. થોડી વારપછી અંધકાર વધતો જતો હતો, છતાં મધ્યે મધ્યે પ્રકાશ ક્યાંદિથી આવતો જણાતો હતો. પ્રકાશ આવ્યા પછી થોડું સીધું સપાટ મેદાન જણાતું. તે ઓળંગી ગયા પછી પુનઃ નીચે ઉતરવાનું થતું. આમ કેટલાંએ મેદાનો વટાવ્યાં. કેટલીએ સીડીઓ અમે ઉતર્યાં ! હવે તો ભૂતલની નીચેના, અતિ નીચેના પ્રદેશમાં અમે આવ્યાં હોઈએ એમ મને જણાયું. કોઈ અવર્ણનીય શાંતિ અહિં જણાતી હતી. પણ હવે આ પ્રદેશમાં શું અને છે એ જોવા મારી વૃત્તિ વિશેષ આતુર

થઈ રહી હતી. ત્યાં તો એકાએક સુંદર દેખાવ દૂર દૂર જાણાવા લાગ્યો. શું હતું તે હજી સ્પષ્ટ નહોતું થતું. છતાં કોઈક વિશેષ અત્કારિક પ્રદેશનો આભાસ થતો હતો. તે પ્રદેશની ભવ્યતાની છાપ દૂરથી જ પડી રહેતી હતી. હું વેગથી આગળ વધવા લાગ્યો. તે.....ક્યાં ? તે પણ વેગથી જ આગળ ગતિ કરી રહી હતી. આગળ વધતાં એક-એક કોઈ તેજસ્વી પ્રકાશ મારી દષ્ટિપર પડ્યો. અત્યંત પ્રખર પ્રકાશ હતો. મારાં નેત્રો ઝંખવાઈ ગયાં. પ્રકાશ છતાં હું કશું જ જોઈ શકતો નહોતો, એટલો પ્રખર ક્રમે ક્રમે તે પ્રકાશ થઈ ગયો. હવે હું અટક્યો. મારાથી આગળ વધી શકાયું નહિ. થોડીવાર નેત્ર મીંચી ઉભો રહ્યો. પુનઃ નેત્ર ઉઘાડું ત્યાં તો અપૂર્વ રમણીય દશ્ય ! એક ચોકજેવો કેવલ નીલમણિનો ચોક હતો. તેની મધ્યમાં હીરાનું જ અનેકું હોય તેવું અપૂર્વ સિંહાસન હતું. ચાર દિશામાં માણેક, નીલમણિ વગેરે ઉંચામાં ઉંચા ઝવેરાતના સ્તંભો ઉભા કરેલા હતા. તે ઉપર છત્ર હતું. છત્ર તો ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા વિવિધ રંગીન જવાહીરનું જ અનેકું જણાતું હતું. ઉંચામાં ઉંચાં રત્ન, મણિ, મૌક્ટિકા, તે ઉપર પડતો સુંદર મોહક સૌમ્ય પ્રકાશ, ઝમકદાર આસપાસનું વૃત્તિને ચક્રિત કરે તેવું દશ્ય, અને મધ્યમાં હીરાજેવું તેજસ્વી સિંહાસન ! તે ઉપર પેલી અહ્ભુત મોહક તરુણી ! ક્ષણભર કદ્દપના કરો તોપણ તે દશ્ય તમારી દષ્ટિએથી ખસેડવું પ્રિય બંધુ ! તમને નહિ રુચે; 'તો મારાં ચક્રુથી હું તેને જોતો હોઉં તે વખતે મારા મનોભાવ કેવા પ્રકારના હશે તે સહજ કદ્દપી શકશો. તે લાવણ્યના ભંડારની પુત્તલિ, તેનું મોહક સ્મિત, ત્રિભુવનના ઐશ્વર્યનો ગર્વ, એ સર્વનું જેમ જેમ સૂક્ષ્મ અવલોકન થતું જતું તેમ તેમ હૃદય કોઈ અવર્ણનીય આનંદની અમકનો અનુભવ કરતું. પરંતુ હતાશ ! એ કોણ ? મારે એનો શો સંબંધ ! આ બધું શા અર્થે ? મને દર્શાવવાનું શું પ્રયોજન ? એ વિચારોની પરંપરા ઉઠતાં મારા પ્રાપ્ત આનંદનો મહાલય ક્ષણમાં જ ડોલી કડકડ ભૂસ કરતો ચૂરેચૂરા થઈ જતો !

અર્ધ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં બેસી હોય તેવી એ મનોરમ મૂર્તિને ત્યાં આશ્વ જોઈ હું તેની પાસે પાસે જવા લાગ્યો, ત્યાં તો તે ઉડી. હાથમાં એક હીરાની પાસાદાર લાકડીજેવો દંડ હતો. તેનો મોગરો ગુલાબી ઘેરા રંગના રત્નનો હતો. તે દંડ ધારણ કરી તેણે હાથવતી સાન કરી. હું તે દિશામાં દષ્ટિ વાળવા લાગ્યો. જોઈ ત્યાં તો અપૂર્વ ચમત્કાર ! સુંદર પુષ્પવૃક્ષસમાન નાનાં નાનાં વૃક્ષો, નાનાં નાનાં વેલાવેલીઓ. પરંતુ પુષ્પ અને ફળને બદલે કેવો ચમત્કાર ! રત્નો, મણિઓ, મૌકિતિકા જ તેને લચી રહ્યાં હતાં. કોઈ અલૌકિક રત્નોના ભંગારજેવો અજબ પ્રદેશ જણાવા લાગ્યો ! જ્યાં ત્યાં રંગબેરંગી વેલાવેલીઓથી અને અપૂર્વ તેજસ્વી, રંગબેરંગી મણિમય ફળપ્રુલોથી લચી રહેલી અદ્ભુત ભૂમિ ! ચારે દિશા હું ગાંડાની માફક એક વાર તો જોઈ વળ્યો. દષ્ટિ કંથું કરતી નહોતી ! રમણીયતા, મોહકતા, ભવ્યતા, જ્યાં જોઈ ત્યાં નવું. જ્યાં જોઈ ત્યાં ચમત્કાર. જ્યાં જોઈ ત્યાં અલૌકિક રત્નભંગાર ! અરે શુભ ! આવી રત્નમય ભૂમિમાંથી એકાદ રત્ન હાથ આવે તોપણ શુભન વસુલ થઈ જાય તો આવો ભંગાર હાથથી ખાલી કેમ જવા દેવાય ! પણ પૂર્વના અનુભવોએ વૃત્તિમાં કાંઈક ભયના ઝંસ્કાર નાંખેલા તે મહિં જાગ્રત થઈ જતા અને હું કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કરતાં પૂર્વે અટકી જતો. પણ આવી સ્થિતિમાં વૃત્તિને કેટલી રોકી શકાય ! એ નીલમજેવાં સુંદર કાચી કેરીનાં રંગનાં પત્રોની વચમાં એક તેજસ્વી હીરો મોગરાના પ્રુલની માફક ઝુકી રહેલો હતો. તે લેવા વૃત્તિ લોભાણી. તોડીને લેવા જાઉં ત્યાં તો બાપરે ! એક સોટો હાથઉપર આવીને પડ્યો ! કાણ જાણે ક્યાંથી જન્મના દૂતજેવો રાક્ષસી માણસ આવ્યો અને મારા હાથઉપર પ્રહાર કરી તત્કાલ પાછો ચાલ્યો ગયો ! હાથ પંપાળતો, હાથને દબાવતો, આ રમણીય ભયંકર સ્થાનમાંથી પણ હવે તો છુટીને ઘેર જવાય એમાં જ માલ છે, એમ વિચારી હું તો શાંતિથી જાણે આંખો મીંચીને જ ચાલવા લાગ્યો. આ બધું મારે જોવાનું છે, આખવાનું નથી,' એ નિશ્ચયને ધારી હું આગળ જાઉં ત્યાં તો મારી

માર્ગનેતૃકા સામી જ જણાઈ ! તેના તરફ દષ્ટિ સ્થાપી તેને વિનવવા જતો હતો કે આ બધા પરિશ્રમના ફલરૂપે એકાદ રત્ન લેવાની તો આરા આપ ! પણ તેને કાન ક્યાં હતા ? તે તો આગળ ચાલી. હું પણ અકળાતો અકળાતો તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. થોડી જ વારમાં એ ભૂમિનો અંત આવી જતો જણાયો. મધ્યે થોડો સપાટ પ્રદેશ મૂકી થોડે દૂર આગળ વધ્યાં ત્યાં તો એક જંગી-અસાધારણ જંગી વૃક્ષ જણાયું. મધુમક્ષિકાનાં ટોળાં તેની આસપાસ ગણગણી રહ્યાં હતાં. તે વૃક્ષઉપર અસંખ્ય મધપુડા બાંધી રહેલા હતા. આશ્ચર્યવાળી નવીન વાર્તા માત્ર એટલી જ હતી કે તે મધપુડામાંથી કેટલાકમાંથી નીચે મધુબિંદુઓ ઝડપી કરતાં હતાં. નીચે સુવર્ણના ઘટ મૂકેલા હતા. તેમાં તે મધુ એકત્ર થતું હતું તે બધું જોવા અને અને તો આખવા વળી વૃત્તિ લોભાઈ જતી. સુવર્ણઘટમાં દષ્ટિ કરી આંગળી બોળી મધુનો સ્વાદ લેવા બહુ ત્યાં તો મક્ષિકાઓનું ટોળું મારી આસપાસ ફરી વળ્યું. હું તેમનાથી ઘેરાઈ ગયો. હું નાસવા લાગ્યો. હાથ હલાવ્યા વિના જ હું મુડીઓ વાળીને દોડ્યો. ટોળું પણ મારી પાછળ પડ્યું. તેમાંથી કોઈએ મને કશી ઇજા કરી નહિ. ધીમે ધીમે ટોળું ઓછું થતું ગયું. છેવટે જતાં એક બે મક્ષિકાએ નેરથી મારા ગાંઠે દંડ કર્યો ! હું ઘણો જ અકળાયો. તેનો દંડ અસહ્ય હતો. હવે તો એટલો ક્રોધ વ્યાપી ગયો કે તે બહુગરણીને પકડી પાડી એકવાર ઉભી રાખું. અને...અને...પણ...

અરે ! પણ પેલા દંડનો ચણચણાટ તો ક્ષણે ક્ષણે વધતો જતો હતો ! હું તે દુઃખમાં મધુમક્ષિકાના જ વિચારમાં લીન થઈ ગયો. મારાં અંગ ઉપાંગ તેનું જ ચિંતન કરવા લાગ્યાં. મારા મનમાંથી તેના જેવો જ ગણગણાટ ઉડવા લાગ્યો. માઈ રોમ રોમ ધીરે ધીરે તેના જ ચિંતનમાં લાગી ગયું. મારા હાથપગ તેની પાંખો માફક જ ઉડવા લાગ્યા !...અને નેતન્નતામાં તો મારા હાથની પાંખો બની ગઈ ! હું મનુષ્યમાંથી માંખી બની ગયો ! ચિંતનનો અજબ ચમત્કાર મને અહિં પ્રત્યક્ષ થયો ! હવે શું કરવું ? માંખી બનેલો છતાં મને મારા મનુષ્ય-દેહના અહંપણનું લાન બચત હતું ! પણ આ સ્થિતિમાંથી હવે હું

શી રીતે છુટું ! શોકથી હું વ્યાકુલ થઈ રહ્યો. પેલી જાદુગરણી ! એના ઉપર તો એવો ક્રોધ વ્યાપી ગયો હતો કે હવે તો તેને જ જમને દંશ કરું ! માંખીના શરીરનો એ લાભ જરૂર લઈ લઉં ! બસ તેના અધરઉપર જ એવો દંશ કરું કે તે પણ જાણે કે મને પણ મળ્યો'તો ! અરે ! પણ હું તો માંખી બની ગયેલો છું. શું કહું ? મળ્યો'તો કહું કે મળી'તી કહું ! કંઈ નહિ. મારો અભિમાની નરદેહનો છે ને ?

તેને દંશ કરવાના વિચારમાં જ હું આસપાસ ભ્રમવા લાગ્યો. પણ તેનો ક્યાંકિ પત્તો જ નહોતો. હું તો મહિકારપે જ ગણગણતો, ભયશોકથી આકુળ, ઉડ્યા કરતો હતો ! એટલામાં તો તે તરુણી પાછી નજરે પડી. તેના દેહમાંથી સૂક્ષ્મ તંતુઓનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો હતો. તેના સૂક્ષ્મ, અતિ સૂક્ષ્મ તારો બંધાતા જતા હતા. થોડી વારમાં તો તેમાંથી એક પ્રચંડ જ્વળ, કરોળીઆનું મોટું જ્વળું હોય તેવી રચાઈ ગઈ. હું ઉડતો ઉડતો તેને દંશવા ચાલ્યો ! પણ મધ્યમાં તે જાલમાં જ સપડાઈ ગયો ! ભયંકર આગત ! કરોળીઓ કંઈ દષ્ટિએ આવતો નહોતો છતાં હવે પ્રાણ જવાની છેલ્લી ક્ષણો જ બાકી હતી. શું આજ સ્થિતિમાં હું મૃત્યુ પામીશ ! હરિ ! હરિ ! નાથ ! પ્રભુ !

‘નાથ તમે ગજનો બંધ છોડાવ્યો,

આજે આ માંખીને આવી છોડાવો !’ નાથ૦

હું ગણગણી ઉઠ્યો !

ગજની વિનિતિ શુણી નાથ વ્હારે ધાયા હતા તેમ વ્હારે આવતા જણાયા ! પ્રભુની મનોરમ મૂર્તિ હજી દષ્ટિએ પડતી નહોતી છતાં મારા શરીરની રચના બદલાવા લાગી હતી. એટલામાં જ પેલી રમણીય મૂર્તિ સામી જ જણાઈ ! હું તેને પ્રભુના નામથી પૂછવા લાગ્યોઃ બોલ, તું કાણ ?’ મંદસ્મિતપૂર્વક તે બોલી એ...તો...હું...”

શબ્દ સ્પષ્ટ, અસ્પષ્ટ મારા શ્રવણે પડ્યા અને હું બોલી ઉઠ્યો ‘ઓળખી.’ ત્યાં તો હું જાગી ગયો. પ્રભુની ધૂન વૃત્તિમાં લાગી રહી હતી અને મારા હૃદયમાંથી એ જ ભણકાર ઉડી રહ્યો હતો :

એ તો

હું

વા સ ના

હિ માલયનો એકાંત—અતિ એકાંત—રમણીય પ્રદેશ. સન્મુખ વહેતી ગંગાનો પ્રવાહ! એક ઉચ્ચ શિખરજેવા ભાગઉપર એક સુંદર પર્ણકુટીસમીપ, સ્વચ્છ શિલા પડી છે. તે શિલાઉપર વૃક્ષછાયા ધડી ધડી ખેલતી, તેના ઉપર એસનારને જગતના તાપથી રક્ષતી ! સૂર્યાસ્તપૂર્વની થોડી જ ક્ષણોપૂર્વે એ શિલાઉપર એક મધ્યમાયુનો પુરુષ બેઠેલો છે. તેના સ્વાભાવિક ગૌર વર્ણ, તેનું સુદૃઢ બળવાન શરીર, તેનાં પ્રશાંત તેજસ્વી, વિશાલ નેત્રો, જ્ઞેનારના અંતઃકરણઉપર સ્વાભાવિક પ્રતાપ પાડે તેવાં હતાં. ક્ષિતિજઉપરથી એ જગતજ્યોતિની છેલ્લી તેજરેખા વિલાઈ જવાની તૈયારી કરી રહી હતી. તેના પ્રકાશ તે યોગાભ્યાસીના મુખમંડળઉપર છવાઈ ગયો હતો. તેના મુખઉપર નારંગી રંગની અદ્ભુત ચમક જગવી રહ્યાં હતો. આકાશમાં પલટતા વિધવિધ રંગો, નૈસર્ગિક દશ્યો, સુંદર તરુવરો, મંદાકિનીનો ખળખળ વહેતો અતિ શુભ્ર જલપ્રવાહ, એ વગેરે દશ્યોઉપર ફરતાં તેનાં નેત્રો થોડી જ વારમાં નિશ્ચલતા ધારણ કરવા લાગ્યાં. તેણે પોતાની દૃષ્ટિ એક સ્થળે સ્થિર કરી. ત્રાટક કરી લાંબાં તે જોઈ રહ્યો.

નિશ્ચલ વૃત્તિના અનુલવમાં તેની સ્થિતિ ધણો કાળ ટકી નહિ. પોતાની ધ્યેય વસ્તુમાં તેની નેત્રવૃત્તિ સ્થિર રહી હોય એમ ન લાગ્યું. તેના મુખમંડળમાં વિલક્ષણ પરિવર્તન થવા વાગ્યું. તેનો પ્રાણવાયુ ચંચલતા ધારણ કરવા લાગ્યો. તેની શ્વાસપ્રશ્વાસની ગતિ વધવા લાગી. તેનાં અંગો આળસ મરડવા લાગ્યાં. તેના હૃદયમાં ક્ષોભ કરનાર કોઈ દશ્ય, તેનાં માનસ નેત્રો જોઈ રહ્યાં હતાં ! ન્યોતિર્મયી વિશ્વમૂર્તિના સ્થાને તેની દષ્ટિમાં એક સુંદર બાલિકા રમી રહી હતી ! તેનાં હસતાં નેત્રો તેનાં નેત્રને આકર્ષી રહ્યાં હતાં. તેની કોમળ મધુર વાણી તેના કાનમાં ગુંજી રહી હતી ! તેનું મૃદુ હાસ્ય તેની વૃત્તિને આકર્ષી રહ્યું હતું ! તેની મોહક લલિત ચેષ્ટાઓ તેના મર્મસ્થાનને વિંધી રહી હતી ! છતાં તેમાં જ તેને રસ જણાવા લાગ્યો. બાલિકાની મનોરમ મૂર્તિના ધ્યાનમાં જ તે રમવા લાગ્યો ! રમતાં રમતાં તેનું હૃદય નિઃશ્વાસ નાંખતું ગયું ! તેનો ક્ષોભ વધતો ગયો અને એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખતાં ધીરેથી તેણે ઉચ્ચાર્યું :

‘ આર વર્ષનો મારો યોગ આ જ શું નિષ્ફળ જવા બેઠો છે ? હરિ ! હરિ ! પ્રભુ ! પ્રભુ ! ’

‘ મનોરમા ! આજ તું મારા મનમાં પુનઃ રમી રહી છે. પુનઃ—એકવાર પુનઃ તને જોવા આજ આ વૃત્તિ તલસી રહી છે ! તારું કિલકિલ હાસ્ય, તારી મધુર ચેષ્ટાઓ, તારું પાર્વતીના પદાસને પણ લજ્જાપમાડે તેવું મનોહર બાલનૃત્ય, આ ક્ષણે તેજોમય ચિત્રોની માફક મારી દષ્ટિએ આવી વહી જાય છે ! કંઈ કંઈ સ્મૃતિઓ જગવી જાય છે ! ’ મનમાં જ તે યોગકલાપટુ પુરુષ બોલી ઉઠ્યો !

સમય વધતો ગયો. તેની વિચારમાળા પણ લંબાતી ગઈ. મધ્યે મધ્યે પોતાની વૃત્તિને અન્ય વસ્તુમાં આકર્ષવા પ્રયત્ન કર્યો છતાં આજે જે સંસ્કાર જાગ્રત થયો હતો તેનું બળ એટલું પ્રબળ તેને

જણાયું કે આખરે તે પ્રવાહને વેગથી વહેવા દેવો એ જ તેને ઠીક લાગ્યું. એ વિચારપ્રવાહમાં રાત્રિ પણ વ્યતીત થવા લાગી !

(૨)

નંદનવનની શોભા ભૂલોકઉપર દૃષ્ટિએ આવતી હોય તો તે આ ઉદ્યાનમાં જ આવતી હતી. સમુદ્રના તટથી થોડે જ દૂર એક ઉંચી ટેકરીઉપર તે આવેલું છે. અનેક સુંદર વૃક્ષો, ખાલતરુઓ, મનોહર વેલીઓથી એ ઉદ્યાન નેત્રને અત્યંત આનંદ આપે છે. ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે. ત્યાં આવતો શુદ્ધ વાયુ મલયસમીરનું ભાન જગવી રહે છે. તે સ્થાનમાં આકર્ષાઈ આવતાં પક્ષીવૃંદનું નિરીક્ષણ કરતાં સ્રષ્ટાની અલૌકિક સૃષ્ટિની વિશાળતાને માપવા વૃત્તિ ઉડે ઉતરી જાય છે. તેમનાં વિલક્ષણ રંગભેરંગી પીંછાં, તેજ્જેમય પાંખો, તેમના મોહક કિલકિલ શબ્દો, આ ઉદ્યાનમાં પરિભ્રમણ કરનારાઓને વિવિધ પ્રકારના આનંદ આપે છે !

સંધ્યાસમય સમીપ છે. ઉદ્યાનની અલૌકિક રચનાને નિરખતી, પ્રસન્ન ચિત્તથી વિનોદવાર્તાને કરતી એ યુવતિઓ મંદ ગતિથી એ સ્થાનમાં વિચરે છે. ધીમેથી તેમનો વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો છે.

‘કલાવતી બેહેન ! તમે પણ ખડાં કલાચતુર છો. બિચારા વિનુ-ભાઈને આજે ફેકટના સતાવ્યા ને !’

‘હા, પણ રમાબેહેન’ ખરી ચતુરાઈ તો તમારી. મારા રમેશભાઈના હૃદયમાં અખંડ તમે જ રમતાં હો એમ લાગે છે ! વાતવાતમાં તમારી જ વાત,’ તમારું નામ સાંભળતામાં તો તેમનું મુખડું મલકાઈ જાય !’

‘બિચારા ભાવભોળા છે. એમાં મારી ચતુરાઈ શી !’ રમા બોલી.

‘રમા બેહેન ! પેલા માણસને જોયો ? એ કેમ વારે ઘડીએ આપણા તરફ ધારી ધારીને જોતો હશે ?’

‘તમે કલાચતુર છો. તમે જાણો !’ રમા હસતાં હસતાં બોલી.

‘છે તો મોટો બળવાન, હૂબપુબ. વેશ પણ કેવો કર્યો છે ! કંઈની પહેરી છે. માથે વળી રૂમાલની ટોપી કેવી બનાવી છે ?’

‘હશે. આપણે શી પંચાત ?’

‘ના, પણ ડોળ તો બધો જાણે સાધુજેવો કર્યો છે. તો પછી અહિં ગૃહસ્થ સ્ત્રીપુરુષોમાં શું કરવા ફરવા આવતા હશે ?’

‘બિચારો સાધુ થયો એટલે ગૃહસ્થોના છાંયે પણ ઉભો ન રહે કે શું ?’ રમા જરા ખીજવાટથી બોલી.

‘એની આંખો પણ કેવી છે ?’

‘હશે. આપણે તેના તરફ જોવાની જરૂર જ શી ? આપણે આપણા રસ્તે ચાલોને.’

‘હા. ચાલો હવે સમય થયો છે. આપણે અહિં વધુ રોકાવાની જરૂર નથી.’ કલાવતી એટલું બોલતામાં બંનેએ તે બગીચાના દર-વાજનતરફ જવા માંડ્યું.

જે મનુષ્યને ઉદ્દેશીને તેમણે વાર્તા કરી તે હજી પણ તેમને જોઈ રહ્યો હતો. જતાં જતાં કલાવતી જરા પાછળ રહી ગઈ. તેણે ખૂંસ મારી:

રમા બેઠેન ! ઉભાં રહોને !

સાધુના કાન ચમકી ઉઠ્યા. ‘એ જ ! એજ જણાય છે !’ તે મનમાં ગણગણ્યો !

(૩)

રમેશચંદ્ર બેરિસ્ટર થઈ આવ્યા પછી બે વર્ષમાં તેની કાર્તિ ધણી જ વધી ગઈ છે. પ્રત્યેક કેસમાં અત્યંત જીલુવટવાળી તેની દષ્ટિ હોવાથી તેની આવક અસાધારણ વધતી ચાલી છે. સમુદ્રતટ-ઉપર આ સુંદર બંગલો રમેશચંદ્રનો જ છે. વિલાયતથી આવ્યા પછી તેણે મનોરમાસાથે લગ્ન કર્યા છે. મનોરમા સૌંદર્ય, સ્નેહ અને

સદ્ગુણની પ્રતિમા છે. તેની સાથે પોતાનું જીવન જાળતાં રમેશચંદ્ર સંસારના ગૃહસ્થાશ્રમના અપૂર્વ સુખના અનુભવનો લહાવો માણે છે !

આજે રવિવાર છે. નિવૃત્તિથી આનંદ ભોગવવા તેણે નિર્માણ કરેલો દિવસ છે. તેનો સ્નેહી વિનોદચંદ્ર પોતાની પત્ની કલાવતીસાથે થોડા દિવસથી આવેલો છે. બંને દંપતીયુગલ વિનોદવાર્તા કરતાં ખેડેલાં છે. વચમાં હાર્મોનિયમઉપર મનોરમા પોતાની અંગુલિ ફેરવતાં નિર્સર્ગરમણીય કંઠના આલાપથી સર્વના હૃદયમાં સંગીતનો મધુર રસ રેડી રહી છે. એટલામાં જ પેલો સાધુ ત્યાં પ્રવેશે છે. સાધુને જોતાં જ કલાવતી એકદમ બોલી ઉઠે છે: ‘રમા બહેન! આ તો મુઓ!...’

મનોરમા: અરે પણ ‘મુઓ’ શબ્દ શા માટે ?

કલાવતી : હ્યો બહેન, ભૂલી...પણ એ અહિં કેમ આવ્યો ?

એટલામાં સાધુ સમીપ આવે છે. રમેશચંદ્ર તેને વિનયથી ખુરશી-ઉપર બેસાડે છે.

ખુરશીઉપર બેસતાં સાધુ મનોરમાપ્રતિ એક દષ્ટિપાત કરી લે છે. દષ્ટિપાત કરતાં જ તેનું હૃદય ક્ષોભ પામે છે. તેનાં નેત્રો અશ્રુથી ભરાય છે. તેનો કંઠ રોધાય છે. નિરુદ્ધ કંઠમાંથી ગદ્ગદ સ્વરથી ઉચ્ચારતાં તે વાર્તાનો આરંભ કરતાં બોલે છે:

‘મનોરમા ! તું મને ઓળખે છે ?’ પુનઃ તેનું હૃદય ભરાઈ જાય છે.

મનોરમા શું ઉત્તર આપવું તે સમજી શકતી નથી. તેના હૃદયમાં પણ કોઈ વિલક્ષણ સ્નેહભાવ જગત્ થયો છે. તે માત્ર નેત્રો નીચાં ઢાળી રહી છે. ઉત્તર આપવામાં મુંઝવણ થાય છે, છતાં અવિવેક ન જણાય તેથી ટુંકાણુમાં જ ઉત્તર આપે છે:

‘હું આપને ઓળખી શકતી નથી.’

ચાંદીની ઘંટડી જેવો એ શબ્દનો રણુકાર, તેની પાછળ રહેલો સ્નેહભાવ, એ સાધુના હૃદયમાં અનેક ભાવો જગવી રહ્યો છે.

સાધુ આગળ બોલવા જાય તે પૂર્વે રમેશચંદ્ર તેને પૂછે છે:

‘આપ કોઈ સાધુ પુરુષજેવા જણાઓ છો. આપ મનોરમા સાથે આમ એકએક વાત કરો છો, તેથી આપને તેની સાથે પૂર્વનો પરિચય હોય એમ અનુમાન થઈ શકે !’

રમેશચંદ્ર ! પરિચયવિના એકએક આવા ગૃહસ્થ કુટુંબમાં આવી એક તરુણ સ્ત્રીની સાથે વાર્તાનો આરંભ કરે એવો હું મૂર્ખ નથી !’

‘અને આપ માંડે નામ બોલ્યા તેથી મને પણ આપ ઓળખતા હશે, એમ પણ જણાય છે !’

‘ના. આપના નામનો, આ સ્થળનો નિર્ણય, આ જાંતે તરુણીઓની કાલ થયેલી વાતચિતના આધારે પ્રયત્નવડે કર્યો છે. ’

‘આપનું વિશેષ ઓળખાણ આપશો તો અમે સર્વ સંશયથી સત્વર મુક્ત થઈશું. ’ રમેશચંદ્રે તે સાધુને વિનયથી જણાવ્યું.

‘આપની આતુરતા હું સત્વર નિવૃત્ત કરીશ ’ એમ કહી તે સાધુએ પોતાની વાર્તા આગળ લંબાવી.

‘આપ સુંદરલાલને તો ઓળખતા જ હશે. ’

‘સુંદરલાલના પરિચયના પરિણામે જ આ મનોરમાજેવી સુપાત્ર ગૃહિણી મેળવવાનું સુભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું. ’

‘સુંદરલાલના તરફથી મનોરમાના પિતાની હકીકત જાણી જ હશે ?’ ગંભીરતાથી સાધુ બોલ્યો.

‘હા; મનોરમાના પિતા સંસારની આપત્તિઓથી કંટાળી ગયા હતા. તેમાં તેમનાં સ્ત્રીનો કાળ થયો. તે વખતે તેમના હૃદયઉપર જખરો આઘાત થયો અને તેથી પોતાની એકની એક આ સુકુમાર પુષ્પકલિકાસમાન બાલિકાને માટે સુંદરલાલને ભલામણપત્ર લખી તે

ચાલ્યા ગયા. પત્રમાં લખવાપ્રમાણે તેમણે કદાચ આપઘાત કર્યો હશે ! ’ રમેશચંદ્રે ટુંકાણમાં જણાવતાં, અંતે શોકભર્યો ભાવ દર્શાવ્યો !

‘ વખતે આપઘાતનો વિચાર બંધ પણ પડ્યો હોય, એમ પણ બને. ’ સાધુએ સ્મિતપૂર્વક જણાવ્યું !

મનોરમાનું હૃદય આ ક્ષણે ઉછાળા મારી રહ્યું હતું. અત્યંત શાંતિ વ્યાપી ગઈ હતી. આ સાધુ કોણ, પોતાના પિતા સંબંધમાં એણે શા માટે વાર્તા આરંભી, એ સર્વ વાતો તેના મગજમાં વિદ્યુત્તરંગો માફક ઉઠવા લાગી. પોતાના હૃદયને અત્યંત વશ રાખતાં તે બોલી—

‘ આપ મારા પિતા... ’

સાધુનાં નેત્રો પુનઃ સજલ થયાં.

‘ —ને ઓળખતા હો એમ લાગે છે. ’

‘ તારા પિતાનો ને મારો આત્મા એક જ છે ! ’ સાધુએ વિલક્ષણ ભાવવાળો ઉત્તર આપ્યો !

મનોરમા ગગગળી થઈ ગઈ ! શું ભેદ છે તે હજી સ્પષ્ટ થતો નથી તેથી અત્યંત આતુરતાથી તે આગળ પૂછવા જાય છે, એટલામાં રમેશચંદ્રનો નોકર બહારથી સામાન લઈ એકદમ સર્વના સમીપ આવે છે, અને ખબર આપે છે :

‘ સુંદરલાલ શેઠ આવ્યા છે. ’

સર્વ એકદમ આનંદમાં આવી જાય છે. સાધુનું હૃદય હર્ષધેલું થાય છે. સુંદરલાલ આવતાં જ તેને ભેટવા ઉઠે છે. એટલામાં જ સુંદરલાલ બોલી ઉઠે છે : ‘ કોણ બંસીધર ? ’

‘ મનોરમા ! તારા...પિતા ! બંસીધરને ઓળખાવતાં સુંદરલાલે જણાવ્યું.

મનોરમા હર્ષાશ્રુ વર્ષાવતી પિતાને પ્રણામ કરે છે. સર્વ થોડી ક્ષણ સ્તબ્ધવત બેસી રહ્યાં છે. તે અપૂર્વ સ્વાસ્થ્ય અને આનંદભરી શાંતિનો ભંગ કરતાં સુંદરલાલ પ્રશ્ન કરે છે :

‘અંસીધર ! ત્યારે તમે શું સંતચરણનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો ?’

‘ભાઈ સુન્દરલાલ ! તમને પત્રિકા લખી હું મારા નિશ્ચય-પ્રમાણે ચાલી નીકળ્યો. મનની તે ક્ષણની અવસ્થા, સમયની ક્ષણે વીતતાં બદલાતી ચાલી. હું સીધો હિમાલયમાં ચાલ્યો ગયો. થોડા દિવસ કષ્ટવાળી સ્થિતિમાં ભ્રમણ કરતાં એક મહાત્માનો યોગ થઈ ગયો. તેમની કૃપાથી બાર વર્ષ યોગાનુષ્ઠાન કરતાં પરમ શાંતિનો અનુભવ મારા હૃદયમાં થવા લાગ્યો. થોડા જ દિવસ પૂર્વે હું સંધ્યા-સમયે એક શિલાઉપર બેસી તત્ત્વચિંતનમાં વૃત્તિ વાળતો હતો તે જ ક્ષણે મનોરમાની બાલમૂર્તિ મારા હૃદયને આકર્ષવા લાગી. એ આકર્ષણના બળે હું અત્ર આવી પહોંચ્યો. મને અત્ર લાવનાર હેતુ મનોરમાને સુખી જોવાની એક જ અંતિમ વાસના !’

બાદશાહની લીખ

એક સુંદર અરણ્ય હતું. તેનાં નાનાં વૃક્ષોઉપર ફળપુલ વગેરે ઝુકી રહેતાં. મધુર જલભરેલાં નાળાંઓ તેમાંથી વહેતાં હતાં. આવી નૈસર્ગિક ફલજલની સામગ્રી. શાંત, રમ્ય એકાંત અને સુંદર વૃક્ષરાજિની મધ્યે એકાંતવાસની ઇચ્છાવાળા ત્યાગી મહાત્માઓને નિવાસ કરવાનું અત્યંત અનુકૂળ હતું. એ પ્રદેશમાં એક નાની સંદર શિલા એક વૃક્ષની છાયાથી આચ્છાદિત રહેતી. એ શિલાને તકીઓ સમજી એક સાંઘળિવાએ ત્યાંજ અડો જમાવ્યો હતો અને અખંડ મસ્તીમાં ત્યાંજ પડ્યા રહેતા હતા. જનઉપદ્રવથી દૂર રહેવાની શુદ્ધ વાસનાને લીધે આ સ્થળે તે રહેતા. પરંતુ સંસારીના પંઝામાંથી મહાત્માઓને પણ ધણીવાર છટકવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે ! કાંઈએક પંથી દુઃખથી પીડાતો ત્યાં આવી ચઢ્યો. સાંઘ મહારાજની સેવાશુશ્રૂષા કરી. સાંઘ મહારાજે આશિર્વાદ દીધો “ ખુદા લલા કરેગા. ” પંથી ઘેર ગયો. સાંઘ મહારાજનું વચન સફળ થયું. દુઃખનો દહાડો બદલાયો. સુખસમુદ્રનાં મોજા ઉઠવા લાગ્યાં. સમુદ્ર ગળી રહ્યો. સુખના ઢગલા થઈ ગયા ! કર્ણોપકર્ણ વાર્તા વધી પડી, અને સાંઘ મહારાજની

એકાંત શિલાઆગળ અનેક અતિથિઓ દરરોજના આવવા લાગ્યા. દયાળુ અંતઃકરણવાળા સાંઘને લાગ્યું કે આવનારાઓના નિવાસ અને સત્કાર માટે કાંઈક વ્યવસ્થા રહે તો તેમને ઠીક પડે. પરંતુ તે માટે તો “પૈસા જોઈએ.” જનહિતઅર્થે પણ આ પ્રકારે ધનની ઇચ્છા જનગૃત થવાથી તેમણે વિચાર કર્યો કે આદશાહને જઈને મળું. અને તે આદશાહને મળવા ગયા. અકબર આદશાહજેવો દયાળુ આદશાહ હોવાથી તેના દરવાજા હરકોઈને માટે ખુલા હતા. સાંઘ સાહેબ તેથી સીધા જ આદશાહના દિવાનખાનામાં ચાલ્યા ગયા. શાંતિથી નજર ફેરવતાં તો આદશાહ પ્રાર્થનામાં લીન જણાયો ! “હે અલ્લાહ ! અખૂદ દોલત આપ ! હે ખુદાવિંદ ! જરજવાહિરથી મારા લંડાર ભરી દે !...” આવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર તેમના સાંભળવામાં આવ્યો. સાંઘ મહારાજ તરત જ પાછાં પગલાં ભરવા લાગ્યા. આદશાહની નજર તેના ઉપર પડી. આદશાહે ઇસારો કર્યો. સાંઘ ત્યાં બેઠા. થોડીવારે આદશાહે પૂછ્યું : ‘સાંઘ સાહેબ ! આવ્યા કેમ, ચાલ્યા કેમ ?’

સાંઘ: એ પૂછવાની કાંઈ જરૂર નથી !

આદશાહ: આપના હૃદયને અપ્રસન્નતા તો નથી થઈ ને !

સાંઘ: એવું કાંઈ નથી.

આદશાહ: તો...

સાંઘ: પૂછવાથી કાયદો નથી. ન પૂછવાથી નુકસાન નથી.

અંતે આદશાહે ઘણો આગ્રહ કર્યો. સાંઘએ પોતાની હકીકત જણાવતાં કહ્યું:

હું આવ્યો હતો એક ભીખ માગવા, પણ જોઈ છું કે તું જ માગણુ છે !

આદશાહ માત્ર હસ્યો. સાંઘ ઉઠ્યા અને ઉઠતાં ઉઠતાં બોલ્યા: આદશાહો માગણુ છે. આદશાહોનો આદશાહ સઉનો દાતા છે. ભીખ માગવી હોય તો આદશાહોના આદશાહ-પાસે જ માગવી !

અભિમાનની આગમાં

૩ પગૌરવથી ડોલતી સુવણવર્ણી સોનાએ આજે પતિદેવના પ્રાંગણમાં પ્રથમ પગલાં કર્યા હતાં. સોના શરમાળ તો હતી પણ સ્નેહાળ હતી. અતિ વાચાળ તો ન જ કહેવાય, પરંતુ કંઈક વાચાળ તો હતી. કાંઈક બુદ્ધિશાળી પણ ખરી. છતાં સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક દોષોમાંના એકાદ દોષના દષ્ટાંતરૂપ હતી. શાસ્ત્રકારોએ સ્ત્રીના સ્વાભાવિક આઠ દોષ જણાવેલા છે, તેમાં એક મિથ્યાભિમાન છે. એ મિથ્યાભિમાન પોતાના રૂપગૌરવથી કહેા, પોતાની કાંઈ બુદ્ધિમત્તાથી કહેા, કે પોતાની સ્વચ્છંદ યુવાનીથી કહેા, પરંતુ કંઈક વિશેષ અંશમાં તેનામાં ધર કરીને રહેલું હતું.

મનુષ્યદષ્ટિ હંમેશાં પારકાના દોષ જુએ છે, પોતાના ગુણ જુએ છે. અનુભવી વિદ્વાનો કહે છે, સુખને સરળતાથી મેળવવું હોય તો પારકાના ગુણ જુઓ, પોતાના દોષ જુઓ. પરંતુ સ્ત્રી, અને તેમાં પણ થોડીધણી કેળવણી પામેલી, વિદ્વા, રૂપ અને યૌવનના મદથી અભિમાનવાળી થયેલી મિથ્યાભિમાની સ્ત્રી, અનુભવી વિદ્વાનોનું કથન સાંભળે, તેના ઉપર વિચાર કરે, અને તેને આચારમાં ઉતારે, ત્યારે તો વિદ્વાનોને

કાન પકડી પોતાની ભૂલ કબુલ કરવી પડે અને શાસ્ત્રકારોને પોતાના કથનઉપર હડતાલ મારવી પડે !

સોના સાસરીયામાં આજેજ આવી હતી. કાંઈ કાંઈ હૃદયના ઢાંડભરી હતી. સગીજ્ઞાલી યુવાન તરુણીઓ, નાની નણુંદો અને મીઠી મશ્કરીખોર પાડોશણોના હાસ્યવિનોદના મર્મો ઝીલતી, આરંભમાં સંકોચાતી, પરંતુ ઉત્તરો દેતી, અને વળી વળી નિઃસંકોચ બની બેધડક મર્મના ભેદ ફેડતી દિવસભર હસતી રમતી અનેરો રંગ માણી રહી હતી.

સ્નેહીસંબંધીઓની વાતો રસિક છતાં સોનાના હૃદયને ઘણીવાર તે લુખી જણાતી. તેનું યુવાન રસિક હૃદય તો રસરાજના સમાગમને અંતરથી ઇચ્છતું રસરાત્રિનાં પગલાંના પડધા સાંભળવા આતુરતાથી વાટ જોઈ રહ્યું હતું !

x x x x

સુશીલ દિનેશ અભ્યાસમાં આસક્ત હતો. તેનું અંતર રસિક હતું. કાવ્યાદિના અધ્યયનથી તેની રસવૃત્તિ પોષાઈ હતી. સ્વભાવે પણ તે વિનોદી હતો. છતાં કાંઈક થોડાખોડો શાંત અને ગંભીર હતો. છતાં પૂર્ણ સ્નેહવિકસિત હૃદયવાળો હતો !

x x x x

નાટ્યકાવ્યનો અભ્યાસી દિનેશ અત્યારે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં કાંઈ કાંઈ ભાવભર્યા ચિત્રો જોઈ રહ્યો છે. પ્રથમમિલન, મધુરમિલન, હૃદયમિલન, સ્નેહમિલનનાં વિવિધ ભાવમય ચિત્રો, ચિત્રપટનાં ચિત્રોની માફક તેની સન્મુખ પ્રત્યક્ષ થઈ અનેક મીઠી લાગણીઓ ઉત્પન્ન કરી રહ્યાં છે.

પરંતુ કુદરત ઘણીવાર આવી મીઠી લાગણીઓમાં મહાલવાનો યોગ લાંબો કાળ ટકવા દેતી નથી. ઇર્ષ્યાળુ કુદરત ! એક સુંદર ભાવભર્યું ચિત્ર, તેની દૃષ્ટિએ તરવરે છે. ચંપકવર્ણી સોના, મધુરા નૃપુરના ઝણકાર કરતી, મૃદુ મૃદુ હસતી, ક્ષણે કુટિલ દૃષ્ટિ ફેંકી તેને નિરખી લેતી, ક્ષણે શરમથી નેત્રોને નીચાં ઢાળી દેતી, પ્રકૃલ્લહૃદયે શૃંગારગૃહમાં

આવી છે—આવતાં ગતિ અટકી છે—સ્થિર થઈ ઉભી છે ! હાથમાં સુંદર સુગંધભર્યા પુષ્પોની માળા છે, છતાં શરમથી હાથ પાછળ સંતાડી રાખ્યા છે. શું બોલું ? હું બોલું ? એ...બોલે...બોલશે ? એવા એવા વિચારોમાં છે, ત્યાં દિનેશ પોતાના પર્યંકપરથી ઉતરી તેની પાસે જાય છે...‘ પ્રિયે ’—બોલવા જાય છે, ત્યાં તેનો મિત્ર રસેશ પાછળથી જાનોમાનો આવે છે અને તેની રસભરી વાણીમાં પ્રશ્ન કરે છે:

‘ કાં ? શાં સ્વમાં જોઈ રહ્યા છો ?’

દિનેશ: તું નડતો ને નડતો !

રસેશ: અરે પણ ભાઈ, હજી તો એકલા જ બેઠા છો. ભાભી સાહેબ તો નીચે લલનાસમાજમાં દહેર મારે છે, ત્યાં તમને શું નડ્યો ?

દિનેશ: તારી સાથે તકરારમાં ઉતરી શકાય તેમ નથી.

રસેશ: મારી સાથે ના ઉતરશો. ભાભી સાહેબસાથે...

દિનેશ: તારી જીભઉપર અંકુશ ઓછો છે.

રસેશ: બસ, અત્યારથી જ આમ ! હીક ત્યારે હું જાઉં છું.

દિનેશ: ના ના. હું તો હસું છું !

રસેશ: હું તારી સુખવાસનામાં વિશેષ અંતરાયરૂપ નહિ થાઉં. હું હવે જાઉં છું. પરંતુ દિનેશ ! તું બહુ થોડાબોલો છે. રસિક છતાં હૃદય ખોલી શકતો નથી. માટે.....

દિનેશ: એવી એવી સલાહોની મારે જરૂર નથી !

રસેશ ચાલ્યો ગયો.

x x x x

ગગનમાં તારા એક પછી એક ચમકારા કરવા લાગ્યા. સોનાના હૃદયમાં પણ સુખના કાદવનિક ચમકારા ઉઠવા લાગ્યા. ક્ષણે ક્ષણે હૃદય આતુરતાથી વધારે ધબકતું ગયું.

x * x x

દિનેશ પલંગપર સુતો છે. સુતાં સુતાં વાંચે છે. વાંચતાં વાંચતાં દષ્ટિ દૂરના દાદરઉપર દોડાવે છે. આશાભરી દષ્ટિ નિરાશ થઈ પાછી

વળે છે ! અનેક વાર આ પ્રયત્ન કર્યો. અનેક વાર નિરાશ થયો. આખરે કંટાળ્યો. ચોપડી ફેંકી દીધી. પ્રકાશ ઝાંખો કર્યો. નેત્રો બંધ કર્યા !

x x x x

હવે સોના આવી. દાદર ચઢી પણ નૂપુરનો ઝંકાર થયો નહિ. ધીરે ધીરે ચોરના પગલે તે ચઢી. લજ્જતી, સંકોચાતી દૂર ઉભી રહી. પલંગતરફ દષ્ટિ ફેંકી શરમથી પાછી ખેંચી લીધી ! દિનેશ ઉઘી ગયેલો જણાયો. મિથ્યા કલ્પનાનો પવન તરત જ સોનાના મગજમાં સુસવાટ કરતો જાગી ઉઠ્યો ! મનમાં જ ગણગણી ઉડી : છે કાંઈ હોંસ ! છે કાંઈ ઉમંગકા ! હતભાગ્ય ! સોના...તું દુર્ભાગી છે !...કોલેજમાં ભણતા તરુણ હૃદયનો વિશ્વાસ ! હૃદય ! એ વિશ્વાસ ખોટો છે !

પ્રથમ ગ્રાસે જ મર્યાદા !

સોના હતાશ થઈ ગઈ. તેનાં ગાત્રો દીલાં થઈ ગયાં ! તેના મગજમાં ચક્કર આવવા લાગ્યાં ! તે દૂર એક ખુણામાં જઈ બેસી ગઈ ! બેડી. અંતર મુંઝાયું ! રડી પડી ! આંસુઓ સારતી ત્યાં જ પડી રહી ! મારે શી ગરજ કે હું તેને જગાડું-એ મિથ્યા અભિમાનના કાલ્પનિક દુઃખાગ્રિમાં બળતી રહી !

x x x x

થોડી જ વારે દિનેશે નેત્રો ઉઘાડ્યાં. દષ્ટિ ફેરવી ઝાંખા પ્રકાશમાં સોનાને ખુણામાં સુતેલી જોઈ ! દિનેશ પણ કલ્પનાને ઘોડે ચઢ્યો ! ‘અભિમાની સ્ત્રી ! ઉપર આવી, પરંતુ પતિદેવના પ્રતિના વર્તનથી કેટલી અજ્ઞાત ! કેવી મૂર્ખ ! ત્યાં ખુણામાં જઈ સુઈ રહી ! છે કાંઈ ગરજ ! છે કાંઈ સ્નેહ !’

દિનેશનું હૃદય પણ એ રીતે ચાળચણી ઉઠ્યું ! મધુર મિલનનાં સ્વપ્નાં ઉડી ગયાં ! બોલાવું ? શા માટે બોલાવું ? એવા તરંગોમાં જ બળતા હૃદયે રાત્રિ વ્યતીત કરી ! કલ્પનાનું ઘૃત એ હૃદયની જ્વાળાને વધારે પ્રગ્વલિત કરતું !

સુખશય્યાનાં ભોગોત્સુક બંનેએ પ્રથમ રાત્રિ એ જ રીતે વીતાવીઃ
મિથ્યા કદપના અને મિથ્યા અભિમાનના અગ્નિમાં !

x

x

x

x

એ અગ્નિ શાંત ક્યારે અને કેવી રીતે થયો, એ જાણવાને
આતુર હૃદયોએ, સોના અને દિનેશ, હૃદયમિલનની રહસ્ય વાર્તા
પ્રકટ કરે ત્યાં પર્યંત ધૈર્ય ધરવાની અગત્ય છે. વિશેષ ઉત્સુક હૃદયોએ
સુવર્ણપુરમાં વસતી સોનાને અથવા દિનમણિનગરમાં દિનેશને
પૂછી જોવું !

ઉપમન્યુ

પૂર્વ કાલમાં ધૌમ્યનામના એક ઋષિ હતા. ધૌમ્યઋષિપાસે અનેક વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાભ્યાસ કરતા. પૂર્વના ઋષિમહાત્માએ અધ્યાત્મવિદ્યામાં પારંગત હતા, અને તેમની આંતર દષ્ટિ શિષ્યોનાં અંતઃકરણના ગુણદોષ હસ્તામલકવત્ સ્પષ્ટ જોઈ શકતી. શિષ્યના કયા ગુણની કેવા પ્રકારે વૃદ્ધિ કરવી, કયા દોષને કેવી રીતે નિવૃત્ત કરવો, એ તેમની આંતર દષ્ટિને સર્વદા પ્રત્યક્ષવત્ રહેતું, અને તેથી શિષ્યવૃંદને અનેક પ્રસંગોમાંથી પરોક્ષ બોધ મળે એવી સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ તેમની થતી હતી. ઉપમન્યુ પણ તેમની પાસે અભ્યાસ કરતો હતો. તે વિનયી અને ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન કરવામાં બહુ દૃઢ હતો. છતાં તેનામાં કેઈ એક દોષ તો હતો જ. તેની નિવૃત્તિ કરવા ગુરુદેવની આર્ષ મતિમાં નિર્ણય થયો અને ગુરુએ એક દિવસ તેને ગાયો ચારવા જવાની આજ્ઞા કરી. આખો દિવસ તેણે ગાયો ચારી અને સંધ્યાકાલે ગાયો પાછી લાવ્યો. ગુરુદેવને પ્રણામ કરી આજ્ઞાની વાટ જોતો ઉભો રહ્યો. ઉપમન્યુ શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ હતો. ગુરુએ મંદસ્મિત-પૂર્વક પૂછ્યું:

‘ ઉપમન્યુ ! તું શું ખાય છે કે આવો હૃષ્ટપુષ્ટ બન્યો છે ?

‘ગુરુદેવ ! હું માત્ર ભિક્ષાત્ર જ જમું છું !’ ઉપમન્યુએ વિનયથી જણાવ્યું.

‘હવેથી, મને બતાવ્યા વિના તારી ભિક્ષાનો તારે ઉપયોગ ન કરવો.’ ગુરુદેવે આજ્ઞા કરી.

ઉપમન્યુ એ પ્રમાણે કરવા લાગ્યો. ગુરુદેવ તો તેની બધી ભિક્ષા લઈ લેવા લાગ્યા. છતાં ઉપમન્યુ તો હતો તેવો ને તેવો જ-હૃષ્ટપુષ્ટ !

બીજા પ્રસંગે સંધ્યાકાલે એ ગાયો લઈને આવ્યો તે વખતે ગુરુએ પ્રશ્ન કર્યો:

‘ઉપમન્યુ ! હું તારી બધી ભિક્ષા લઈ લઉં છું, પછી તું શી રીતે નિભાવે છે ? તું દેખાય છે તો તેવો ને તેવો-હૃષ્ટપુષ્ટ !’

‘દેવ ! પ્રથમ ભિક્ષા આપને નિવેદન કરું છું. પછી બીજી વાર ભિક્ષા માગી લાવી મારો નિર્વાહ કરું છું.’

‘એ પ્રમાણે શિષ્યવૃત્તિ ન થાય.’ જો. તું બમણી ભિક્ષા માગવા જાય ત્યારે બીજા યાત્રકમાં તું વધારે ભાગ પડાવે કે નહિ ? એ તો તારી ખોટી લોભવૃત્તિ ! હવેથી તેમ ન કરીશ. ! ગુરુદેવે પુનઃ પ્રેમયુક્ત છતાં આજ્ઞાધારક વાણીથી જણાવ્યું.

ઉપમન્યુએ આજ્ઞા શિરે ચઢાવી, અને કહ્યું: “હવેથી તેમ નહિ કરું, ગુરુદેવ !”

એ વાતને પણ થોડા દિવસ વીતી ગયા. છતાં ઉપમન્યુ તો તે જ-હૃષ્ટપુષ્ટ !

ગુરુએ પુનઃ પૂછ્યું: ઉપમન્યુ ! તું બીજી વાર ભિક્ષા માગતો નથી છતાં હું તો તને તેવો ને તેવો જ જોઉં છું ! હૃષ્ટપુષ્ટ ! સાચું કહે. તું શા ઉપર જીવન નિભાવે છે ?

‘ ગુરુમહારાજ ! હું આ ગાયોનું દૂધ પી જીવનનિભાવ કરું છું ’
ઉપમન્યુએ નમ્રતાથી સાચેસાચું કહી દીધું.

“ ઉપમન્યુ ! મારી આજ્ઞાવગર તું ગાયોનું દૂધ પીએ એ શું યોગ્ય છે ? હવેથી ગાયોનું દૂધ પીશ નહિ. ” જરા કડક આજ્ઞા થઈ.

‘ જેવી ગુરુદેવની આજ્ઞા ! ’ અતિ નમ્રભાવે બોલી ઉપમન્યુ મૌન રહ્યો.

અનેક કાર્યો કરતો આ પ્રમાણે ગુરુઆજ્ઞાને પાળતો ઉપમન્યુ તો થોડા દિવસને અંતે પણ તેનો તે જ-હૃદયપુષ્ટ ! આથી ગુરુએ પુનઃ તેને પૂછ્યું, હજી તું શી રીતે નિર્વાહ કરે છે, ત્યારે ઉપમન્યુએ જણાવ્યુંઃ ગાયોને વાછરડાંઓ ધાવે છે, ત્યારે જે શીણ હોય છે, તે શીણ-ઉપર હું નિર્વાહ કરું છું !

‘ અરરર ! આ ગુણવાન વાછરડાંના જીવનમાં તું ભાગ પડાવે છે ? એ દયાળુ વાછરડાં તારા ઉપર દયા આવવાથી વધારે શીણ હોય છે ! હવેથી તારે તે શીણનો પણ ઉપયોગ ન કરવો. ’ ગુરુ વિશેષ આજ્ઞા કરતાં બોલ્યા.

ઉપમન્યુએ ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન કર્યું. તે શીણનો પણ તેણે ત્યાગ કર્યો. એમ ગુરુદેવની આજ્ઞાઓ તે પાળતો ગયો. પરંતુ હવે દેહ-નિર્વાહનું શું કરવું એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. શરીર પોતાના ધર્મપ્રમાણે પોષણ માગતું હતું ! ભુખથી તે અકળાવા લાગ્યો. ભુખની અકળામણમાં તેણે આકડાનાં પાંદડાં ચાવી ખાધાં ! અત્યંત ઉષ્ણતાભર્યા એ પાનની ગરમીથી તેની આંખો કુટી ગઈ ! તે અંધ બન્યો !

ઉપમન્યુ અંધ થયો, છતાં ગાયો ચારવાનું કામ ગુરુસેવારૂપે તે કર્યા કરતો. એમ કરતાં એક દિવસ તે કૂવામાં પડી ગયો !

સંધ્યા સમય થવા આવ્યો છે. ગુરુદેવ શિષ્યમંડળની વચમાં બેઠેલા છે. તેમની કારુણ્યપ્રભાવવાળી મુદ્રા ઉપમન્યુને ઝંખી રહી છે !

કામળ, પ્રેમલ સ્વરે શિષ્યોને પૂછે છે: ‘ શું ઉપમન્યુ હજી નથી આવ્યો ? કેમ તે દેખાતો નથી ? ’ શિષ્યો પોતપોતામાં ગુચ્છગુચ્છ વાતો કરે છે ! કોઈ કોઈ કાંઈ કાંઈ ગણગણતા ઉત્તરો આપે છે. એક શિષ્ય કહે છે:

‘ આપની આજ્ઞાથી જ તે વનમાં ગયો છે. ગાયો ચારવા. કેમ નથી આવ્યો તે કાંઈ જાણવામાં નથી ! શી ખબર ! શું થયું હશે ? ’

ગુરુ તો સર્વજ્ઞ હતા. છતાં શિષ્યોના અધિકારને જોઈને, તેમના સંતોષઅર્થે બોલ્યા: “ મેં તેના નિર્વાહનાં બધાં સાધનો બંધ કર્યા છે. જરૂર તેને લીધે તેને ક્રોધ થયો હશે ! ચાલો આપણે તેની શોધ કરીએ !

કરુણામૂર્તિ ગુરુદેવ ઉપમન્યુને શોધવા જાતે વનમાં ગયા ! વનમાં જઈ ઉપમન્યુ ! ઉપમન્યુ ! એવો પોકાર કરી તેને બોલાવવા લાગ્યા. ઉપમન્યુ કૂવામાં પડેલો હતો ત્યાંથી ઉત્તર આપ્યું અને કહ્યું:

‘ ગુરુદેવ ! હું આ કૂવામાં પડી ગયો છું !

‘ કૂવામાં, ભાઈ ! શાથી પડી ગયો ? ’ ગુરુએ કામળ ભાવે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ લુધાના દુઃખે આકડાનાં પાંદડાં ચાવી અંધ ‘બન્યો’તો તેથી.’ આર્દ્ર હૃદયે ઉપમન્યુએ ઉત્તર આપ્યું.

અતિ પ્રેમલ વાણીથી ગુરુ બોલ્યા: વત્સ ઉપમન્યુ ! તું દેવતાઓના વૈદ્ય અશ્વિનીકુમારોની સ્તુતિ કર. તે તને આખો આપશે. એમ કહી ગુરુ ચાલ્યા ગયા.

ઉપમન્યુએ આર્દ્રહૃદયે વેદોક્ત મંત્રોથી અશ્વિનીકુમારોની સ્તુતિ કરી. અશ્વિનીકુમારો ત્યાં આવ્યા અને ઉપમન્યુને કહ્યું:

“ તારા સ્તવનથી અમે સંતોષ પામ્યા છીએ. તારે માટે આ પ્રસાદ છે તે લે અને જા. ” એમ કહી તેને પૂડાજેવો ખાવાનો પદાર્થ આપ્યો.

ઉપમન્યુએ કહ્યું: “ આપની કૃપાથી હું આપનેા ઋણી છું ! પરંતુ આ પ્રસાદ ગુરુને નિવેદન કર્યાવિના હું ખાવા ઇચ્છતો નથી. ”

‘ પૂર્વે તારા ગુરુને પણ આ પ્રમાણે આ વસ્તુ આપેલી હતી. તેમણે તો પોતાના ગુરુને નિવેદન કર્યા વિના જ તે ખાધી હતી. તારા ગુરુએ કર્યું તેવું જ તું પણ કર ! ’ અશ્વિનીકુમારોએ કસોટીના હેતુથી કહ્યું.

‘ હું આપને વિસમિ કરી કહું છું, એ મારાથી બને તેમ નથી. એ પ્રમાણે કરવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. ’ ઉપમન્યુએ નમ્રતા દર્શાવી.

‘ તારી આ પ્રકારની ગુરુભક્તિથી અમે વિશેષ પ્રસન્ન થયા છીએ. ઉપમન્યુ ! તારાં નેત્ર તને પુનઃ પ્રાપ્ત થાઓ ! તારૂં કલ્યાણ થાઓ ! ’ અશ્વિનીકુમારોએ પ્રસન્નતાથી આશિર્વચન ઉચ્ચાર્યાં.

ઉપમન્યુ તરતજ દેખતો થયો. ગુરુપાસે જઈ તેમના ચરણમાં સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત કર્યા અને બનેલો સર્વ વ્રતાંત ગુરુને નિવેદન કર્યો. ગુરુદેવે પ્રસન્નવદને તેના સામું બેસ્યું. તેના મસ્તકઉપર પોતાનો કર સ્થાપ્યો અને તેને શુભ આશિર્વાદ આપ્યો. ગુરુનાં આશિર્વચનથી ઉપમન્યુ સર્વ વેદશાસ્ત્રાદિમાં પારંગત થયો અને તેનો યશ અત્યંત વિસ્તારને પામ્યો ! ગુરુદેવની અપૂર્વ કૃપા તેના અનેક પ્રકારના વિજયના કારણભૂત થઈ !

*

*

*

*

પૂર્વે ગુરુઓ આ પ્રકારે શિષ્યોને અનેક વિચિત્રસરખા પ્રસંગોમાં મૂકતા. શિષ્યોની અનેક પ્રકારે કસોટી કરતા. એ કસોટીનું મહત્વ સમજવા આંતર દષ્ટિની જરૂર છે. આ ગુરુઓ પણ સાચા આંતર જ્ઞાનને પ્રાપ્ત હતા.

આવી કસોટીની કિંમત અર્વાચીન યુગની દષ્ટિએ જણાય તે

ખરી. પરંતુ આવી કસોટી શિષ્યહૃદયમાં સાચું ધૈર્ય બળ કેળવે છે. આવી કસોટી આત્મશ્રદ્ધાને વધારે છે. પ્રયત્નોને વેગ આપે છે. નવીન કલ્પનાઓને જન્મ આપે છે ! આ પ્રકારની કસોટીઓ જમતના અનેક અનુભવોથી કસી મનુષ્યને તેજસ્વી બનાવે છે અને પરિણામે ગુરુધર્મરતના સાચા અનુગ્રહને આકર્ષી શ્રી, યશ, ઐશ્વર્ય અને વિજયને અર્પે છે ! ધન્ય તે ગુરુદેવો ! ધન્ય તે શિષ્યો !

નવીન નિયંત્રા

+ ઘાતુ: પુરા કોડપિ ન બુદ્ધિદોડમૂત ।

શાં ત અને પ્રસન્ન ચિત્તવાળો વિનયચંદ્ર પોતાના નાના પણ સુંદર મકાનની આસપાસ સ્વપ્રયત્નથી ઉછેરેલા રમણીય બગીચામાં બેઠો બેઠો વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની અપૂર્વ લીલાથી આનંદ પામે છે. તેના મહિમામાં તેની વૃત્તિ તક્લીન થઈ જાય છે. જ્યાં જેની જરૂર છે તે યોગ્ય પ્રકારે અને સુંદર રીતે વ્યવસ્થિત થયેલું જોઈ તેની અપૂર્વ અને અદ્ભુત શુદ્ધિની ચમત્કૃતિથી તે વારંવાર હર્ષમાં આવી જાય છે. તેના મુખમાંથી સહસ્રા ઉદ્ગાર નીકળે છે, પ્રભો ! કુદરતમાં આપનો જ ચમત્કાર સર્વત્ર દષ્ટિગોચર થાય છે. આપ વિભુ-રૂપે સર્વત્ર વ્યાપી જ્યાં જે જોઈએ તે યોગ્ય રૂપમાં સ્થાપો છો ! આ વિશ્વની અનેક સ્થિતિઓ, અનેક પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગાનુસાર રૂપને ધારણ કરતી રહે છે, એ આપ વિશ્વનિયંતાની અગમ્ય સત્તાનો જ પ્રભાવ છે ! સમગ્ર વિશ્વમાં પ્રતીત થતી અસંખ્ય પ્રકૃતિઓ, તે અસંખ્ય પ્રકૃતિઓમાં ભિન્ન ભિન્ન સમયે પ્રકટતી અસંખ્ય લીલાઓ, અને તે છતાં તેમાં સર્વ વ્યવસ્થા, એ જોતાં આપના અદ્ભુત મહિ-

+ વિધાતાને શું કોઈ સલાહકાર ન મળ્યો ?

માનું લાન કેને થયા વિના રહે તેમ છે ! આવા અનેક વિચારતરંગો વિનયચંદ્રના અંતરમાં પ્રકટતા હતા, એટલામાં જ દૂરથી તેના મિત્રનો સ્વર શ્રવણે પડે છે. “ વિનયચંદ્ર એકાંતે એકા શા વિચારમાં લીન છો ? ”

વિનયચંદ્ર: ઓહોહો હુષીકેશ ! પધારો. આ વિશ્વમાં પ્રભુની અદ્ભુત લીલાનો વિસ્તાર થયેલો જોઈ તેમાં જ વૃત્તિ આનંદથી જોડાઈ ગઈ હતી. વિશ્વમાં સર્વત્ર ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થા દ્રષ્ટિએ જણાતી હતી અને આવા અમર્યાદ પ્રદેશમાં ન્યાં જે જોઈએ તે અને જેવું જોઈએ તેવું સુવ્યવસ્થિત સર્વ કાલે થતું જોઈ વૃત્તિ ધ્વિરના અદ્ભુત મહિમાથી આશ્ચર્યવશ થતી આનંદનો અનુભવ કરતી હતી.

હુષીકેશ: વિનયચંદ્ર ! એ વાત તો સાચી છે કે સૃષ્ટિમાં ઘણે ભાગે વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે, પરંતુ ન્યાં મનુષ્યસૃષ્ટિનો પ્રારંભ થાય છે અને ન્યાં નૈસર્ગિક શું અને કૃત્રિમ શું તેનો ભેદ સ્પષ્ટ જણાતો નથી ત્યાં અનેક પ્રકારની અંધાધુની ચાલતી મારી નજરે જણાય છે. અને વિશ્વવ્યવસ્થા તેમાં કાંઈ જ માથું મારતી જણાતી નથી !

વિનયચંદ્ર: “ તમે કહો છો તે સર્વાંશે માન્ય થઈ શકે એમ હોય તેમ મને લાગતું નથી. વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા હમેશાં નિયમને માન આપે છે, અને તેથી પોતાના સ્થાપિત નિયમપ્રમાણે જે કંઈ થાય તેમાં તે આડે આવવાનો પ્રયત્ન કરતી નથી. ”

હુષીકેશ: તમે કહો છો તે હું કબુલ કરું છું, પરંતુ જેમાં મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થની ખાતર અનેક પ્રકારની અવ્યવસ્થા ઉપજાવી બીજાઓને અંધનમાં સડાવે છે, તેમને ગુલામગિરિમાં રાખે છે, તેમને દુઃખ આપે છે, અનેક પ્રકારની અતીતિનો પ્રસાર કરે છે, તે સર્વમાં વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા હાંધતી હોય અથવા તો તે સર્વમાં ફેરફાર કરવાને મનુષ્યને સ્વતંત્રતા આપી હોય એમ તમને નથી લાગતું ? ”

વિનયચંદ્ર: “ મનુષ્ય વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની બહાર નથી. તે સત્તા સર્વમાં જ રહેલી છે અને મનુષ્યના અનેક પ્રયત્નો છતાં જ્યાં જે સમયે જે યોગ્ય હોય છે તે જ તે કરે છે.

હૃષીકેશ: “ તમારી ભૂલ છે. જુઓ, મનુષ્યે પ્રકાશનાં સાધનો શોધી કાઢી અંધકારની અવ્યવસ્થા દૂર કરી છે, તારનાં યંત્રો શોધી કાઢી દૂરતાથી પ્રકટતી અવ્યવસ્થાને તિલાંજલી આપી છે, સમુદ્રના ગૈભીર જલને સરળતાથી તરી જનાર ઉત્તમ નૌકાયંત્રોના સાધનથી જલરાશિના અંધનથી મનુષ્યને મુક્ત કર્યા છે, વાયુયાનદ્વારા મનુષ્યે ગતિની અનિયંત્રિત સત્તા પ્રાપ્ત કરી છે. એમ મનુષ્યે પોતાના સામર્થ્ય-વડે અનેક પ્રકારની વિશ્વમાં રહેલી અવ્યવસ્થાને પણ વ્યવસ્થામાં આણી છે, અને તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય ધારે તો સમગ્ર સૃષ્ટિમાં પોતાના બલવડે ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થા પ્રકટાવી શકે તેમ છે, અને તેટલા જ કારણથી જગતમાં પ્રતીતિ થતી ઘણી અવ્યવસ્થામાં વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા શાંત રહી તેની વ્યવસ્થા કરવાનું મનુષ્યને જ સોંપી દે છે !

વિનયચંદ્ર: “ વિશ્વવ્યવસ્થાપકસત્તાથી જુદા રહી તમારું બળ અજમાવી તમે એ કાર્યો કદી કરી શકો તેમ નથી. યોગ્યાયોગ્યનો ન્યાય તમારી અદ્વય દૃષ્ટિ સંપૂર્ણ રીતે કરી શકે એ કેવલ અસંભવિત છે અને વ્યવસ્થા કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં તમે અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરી બેસો એમ કેમ ન કહી શકાય ? ”

હૃષીકેશ: “ જે બીજાને સુખ આપનાર છે તેવી સ્થિતિ પ્રકટાવવામાં અવ્યવસ્થા પ્રકટવાનો સંભવ જ નથી ! ”

વિનયચંદ્ર: “ આ વાર્તા અનુભવથી જ વધારે સારી રીતે સમજાશે. ઘણા સમયથી હું જાણું છું કે તમે યોગનાં કેટલાંક સાધનો સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરો છો. હું ધારું છું કે તે સાધનોવડે પ્રાપ્ત કરેલા બળનો ઉપયોગ કરી તમને જે જે અવ્યવસ્થા જણાતી હોય તે દૂર કરી વ્યવસ્થા કરી બતાવો અને જનસમૂહમાં આજે જે સુખનો અનુભવ

છે તે કરતાં અધિક ઉચ્ચ અનુભવ કરી બતાવો તો હું તમારી વાત કબુલ કરવા તૈયાર છું.

હુષીકેશ: “મારી પણ એ જ ઇચ્છા છે. હું બતાવી આપીશ કે મનુષ્યને કેવળ બેશી રહેવાનું નથી, પરંતુ જગતને સુધારવાને માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે.”

વિનયચંદ્ર: “હું તમારાથી વિરુદ્ધ મતને ધારણ કરું છું. મનુષ્યે જગતને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવાનો નથી, પણ પોતે સુધારવાનો જ માત્ર પ્રયત્ન કરવાનો છે. પછી જગતમાં ભલે ગમે તે સ્થિતિ હોય તેમાં માથું મારવાનું કામ આપણું નથી.”

હુષીકેશ: “હું જ બતાવીશ કે એ કામ મનુષ્ય કેવી ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે.

હુષીકેશ વિનયચંદ્રની રજા લે છે. એક વર્ષની મુદત પછી તે મળશે એમ જણાવી તે જગતનું હિત કરવા નીકળી પડે છે. સ્વેચ્છાનુસાર જગતમાં વિચરવું અને ન્યાં ન્યાં અવ્યવસ્થા જણાય ત્યાં ત્યાં વ્યવસ્થા કરવાના દૃઢ સંકલ્પપૂર્વક વિવિધસ્થળોત્તરફ પ્રયાણ કરે છે.

ગાઢ અરણ્યના મધ્યપ્રદેશમાં હુષીકેશ પોતાના સામર્થ્યના પ્રભાવથી હર્ષભર્યો આવી પહોંચ્યો છે. મધ્યાહ્નનો સમય થયેલો છે. એક નાના ઝરણુથી થોડે દૂર મનુષ્યના શબ્દો તેને શ્રવણે પડે છે. શું છે તે જાણવાના કુતૂહલથી સ્વર આવતો હતો તે દિશામાં પ્રયાણ કરે છે. આવીને જુએ છે તો એક વિકરાળ સિંહ પાંજરામાં સપડાયેલો છે. મજબૂત લોખંડનાં દ્વારની અંદરથી તેને નીકળવાનો માર્ગ જણાતો નથી. જાળીની અંદરથી પાછળ રહેલાં જંગલી લોકો તેને ભાલાના પ્રહાર કરે છે. પરમેશ્વરના સામ્રાજ્યમાં આવા વાણીના સાધનવિનાના પ્રાણીને આવો ત્રાસ થાય એ શું ઓછી અવ્યવસ્થા છે ! તે અવ્યવસ્થાથી તેનું હૃદય દ્રવીભૂત થયું. પોતાના બળને અજમાવવાનો આ ઉત્તમ

પ્રસંગ તેને જણાયો. પોતાના એક જ સંકલ્પના અળવડે જંગલના લોકોના હાથ સ્તંભી ગયા. તેમના ભાલા હતા તે ને તે જ સ્થિતિમાં રહી ગયા. જંગલી લોકોએ જાણ્યું કોઈ દેવતા છે. તેઓ મૌન થઈ ઉભા રહ્યા. તત્કાળ તેમને જતા રહેવા સૂચવ્યું એટલે તેમણે ચાલવા માંડ્યું. પણ પોતાના સામર્થ્યનો ખરો ચમત્કાર તેમને દેખાડવાનો બાકી હતો તેથી તે બધાને દૂર ઉભા રાખ્યા. તત્કાળ અળવાનું સંકલ્પ ફેંક્યો અને લોખંડનાં દ્વાર છુટાં થઈ ગયાં. સિંહ બહાર નીકળ્યો. તેને વાગેલા પ્રહારને લીધે તેનાથી બરોબર ચાલી શકાતું નહોતું. તેના ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને તે બરોબર ચાલતો થયો. થોડીવાર તેને અટકાવી રાખ્યો. પેલા જંગલી મનુષ્યોને જવાને રજા આપી. સઘળા ચાલતા થયા. એક મનુષ્ય આ દેવસમાન પુરુષને મળવાના હેતુથી ધીમે ધીમે ચાલી પાછળ રહ્યો. સિંહને હુપીકેશે છુટો કર્યો. ઉપકારતળે દબાયલો સિંહ થોડી વાર નમ્રપણે ચાલ્યો. એટલામાં પાછળ રહેલો મનુષ્ય તેની નજરે પડ્યો. તત્કાળ તેના ઉપર હલંગ મારી તેને પ્રાણુરહિત કર્યો. હવે તેનો ઝનુની સ્વભાવ જાણ્યો થયો. હુપીકેશના ઉપકારની વૃત્તિ દબાઈ ગઈ. તેના પ્રતિ ધસારો કરી તેને પ્રહાર કર્યો ! પણ હુપીકેશ પોતાના ચમત્કારિક અળથી તેનાથી છુટો થઈ ગયો. સિંહના પ્રહારથી શરીરે સખત ધા થયા હતા. આવી સ્થિતિમાં આગળ ચાલવા માંડ્યું એટલામાં પાસેની વૃક્ષઘટામાંથી એક વૃક્ષસરખો પુરુષ નીકળી આવ્યો અને તેને પોતાની પર્ણકુટીમાં લઈ ગયો. કોઈ વેલીનાં પત્રોનો રસ તેના શરીરે લગાવ્યો અને થોડા જ સમયમાં તેના શરીરે આરામ થઈ ગયો. તે પુરુષે તેને ફળફળદિકથી સંતોષ્યો. આ વિના તેની સાથે અન્ય કશી જ વાત ન કરી. હુપીકેશે પોતાનો વૃત્તાંત તો કહ્યો જ હતો. હવે હુપીકેશે રજા માગી કારણ કે પોતાના નિશ્ચયને સફલ કરવાનું તેણે નક્કી કર્યું હતું.

હુપીકેશ પોતાના પ્રયત્નમાં પ્રથમ ત્રાસે મહિકાજેવું થવાથી જરા અંખવાણો પડ્યો હતો છતાં હજી પોતાના સિદ્ધ કરેલા બળમાં તેને વિશ્વાસ હતો અને તે બળથી તે જગતનું હિત કરી બતાવશે એવી તેની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી. આથી એક પક્ષે સહજ ખિન્નતાને અનુભવતો અને અન્ય પક્ષે પોતાના બળના અભિમાનથી મસ્તીને અનુભવતો આગળ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો. માર્ગમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો ઉઠતા. જગતના હિતમાટે શું કરવું અને શું નહિ તેનો તે વિચાર કર્યો કરતો, પરંતુ સરળ અને સુગમ કોઈ પણ માર્ગ તેની દૃષ્ટિએ આવતો નહિ. આથી તે એ જ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે લોકોની અંદર ભગવું અને તેમને જે દુઃખો જણાય તે દૂર કરવાં. આવા નિશ્ચયથી તે આગળ ચાલ્યો એટલામાં એક નાનું સરખું ગામ હતું ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. પોતાને તૃપ્ત લાગી હતી તેથી કોઈ આહ્વાનનું ધર શોધી કાઢી તેને ત્યાં જઈજાત માગ્યું. આહ્વાનની સ્ત્રી જરા તીખા મિઠ્ઠાજની હતી તેથી તેને એ ચાર સ્વસ્તિવાચન સંભળાવ્યાં અને કહ્યું:

“જો મોટો જોગટો થઈને આવ્યો છે ! અહિં પાણીને સાટે તો જન પેઢી ભેંસોના વાડામાં જ. ઝીંડીને થોડું...પી. દોઢ ગઉ છેટું ફૂવામાંથી બેઠું ખેંચી લાવીએ તારે પાણી મળે છે.”

હુપીકેશને લાગ્યું કે આ સ્થળે મારો ચમત્કાર બતાવીશ તો આ સ્ત્રી મને પરમેશ્વરની પેઠે પૂજશે. વળી તે કહે છે તેમ જો પાણીનો ફૂવો ગામથી દોઢ ગાઉ દૂર હોય તો આખા ગામનાં લોકોને સુખ થાય તેવું પાણીનું સાધન કરી આપીશ તો લોકો ઘણાં જ સુખી થશે અને મારી સ્તુતિ સર્વત્ર ગાશે. આથી કરીને તે સ્ત્રીને કહ્યું: બેહેન ગભરાઈશ નહિ. તને પાણીની આપદા છે તો હું હમણાં જ દૂર કરું છું. પુનઃ પોતાનું ચમત્કારિક બળ અજમાવ્યું. એક મોટો અવાજ થયો અને તે આહ્વાનના ઘરથી થોડે જ દૂર એક લાંબી ફાટ

પડેલી તે સ્ત્રીને જણાઈ. તેની અંદર નિર્મળ જળનો પ્રવાહ વહેતો જણાયો. સ્ત્રી એકાએક આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગઈ. હૃષીકેશના ચરણે ઢળી પડી. તેને પોતાના મકાનમાં આવવા આગ્રહ કર્યો અને પ્રસન્નતાથી સ્વચ્છ પાણીનો લોટો લાવી આપ્યો. ગામમાં પણ ધીરે ધીરે વાત પ્રસરી ગઈ. અને ગામની નજીક જ નિર્મળ જળવાળી નદીનો પ્રવાહ નીકળેલો જાણી સર્વ કોઈ બહુ પ્રસન્ન થયાં. લોકોનાં ટોળેટોળાં તે જોવાને આવ્યાં. પાણીઆરીઓની ધમાચકડી મચી રહી. માથે ખેડાં લેઈ સ્ત્રીઓ તથા કન્યાઓ આવવા લાગી અને આવો ચમત્કાર કરનાર મહાત્માનાં દર્શન માટે જગા પણ મળવાની મુશ્કેલ થઈ પડી. પુષ્કળ લોકો નદીનું પાણી ભરી ભરીને ઘેર ગયાં. કેટલાએકે તો તેમાં આનંદથી સ્નાન કર્યું અને પાણી ત્યાં જ પી લીધું.

બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે ખબર પડી કે પાર્વતીશંકર પંજાના ઘરમાં પાંચે છોકરા મરણ પથારીએ પડ્યા છે. પાર્વતીશંકર પંડ્યા ગામમાં સારા વિદ્વાન ગૃહસ્થ હતા તેથી તેમનું નામ પ્રસિદ્ધ હતું. લોકોમાં આ વાત ચર્ચાવા લાગી. ગંગા ને ગોદાવરી ને ટમકુ ને ઝમકુ વગેરે ગામની સર્વ સ્ત્રીઓ ટોળે મળી વાતો કરવા લાગી. એટલામાં શિવડોશી નામની એક વૃદ્ધ સ્ત્રી આવી અને બોલી ‘અરે પણ આ જોશાના ઘરમાંય છોકરો, છોકરાની વહુ, વહુની નાની બેન, બધાંય બેભાન થઈને પડ્યાં છે!’ એટલામાં વળી એક ત્રીજી આવીને કહેવા લાગી: કાણ જાણે ગમે તે હોય; આ હુરજી પટેલના ઘરમાંય બધાં સમસમાકાર થઈને પડ્યાં છે. કાણ જાણે નદીનું નવું પાણી પીધું તેમાં કંઈ હોય કે ગમે તેમ હોય!’ આ પ્રમાણે નવા પાણીનો જેણે જેણે ઉપયોગ કર્યો હતો તેના ઘરમાં આવી સ્થિતિ થઈ હતી એમ ધીરે ધીરે ગામમાં વાત ચાલી રહી. આથી બિચારા કેટલાક ભોળા લોકો મહાત્મા મનાયલા હૃષીકેશને વિનંતિ કરવા આવ્યા. હૃષીકેશને લાગ્યું કે રખેને ત્યાંની જમીનમાં કોઈ ઝેરી તત્ત્વો હોય અને તેથી તે પાણીમાં તેવી અસર આવી હોય. લોકોને શો જવાબ આપવો તે

તેનાથી સમજી શકાયું નહિ. લોકોને જવાબ આપે એટલામાં તો બે લક્ષજેવા માણસો દોડતા આવ્યા અને બોલવા લાગ્યા: ‘ક્યાં ગયો પેલો સાધુડો? મારી નાંખો સાલાને. આખા ગામને ઝેરી પાણી પાછું મારી નાંખવા આવ્યો છે તે સાલ તુમડાનું માથું જ ફેડી નાંખો.’ લોકોએ જાણ્યું કે આ મહાત્માને મારી નાંખશે માટે તેમને અટકાવ્યા અને પેલા બ્રાહ્મણે પોતાનાં દ્વાર બંધ કરી દીધાં. હુપીકેશે જાણ્યું કે હવે આ સ્થળે વધારે રહેવામાં માલ નથી. આથી કરીને તત્કાળ તો સર્વને સમાધાન આપ્યું કે હું તેનું નિવારણ કરું છું અને એક વર્ષ-સુધી આ નદીનું જળ કોઈએ પીવાના ઉપયોગમાં લેવું નહિ. આમ કરી લોકોને સમજાવ્યાં અને પોતે મધ્યરાત્રિના સમયે તે ગામનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યો !

*

*

*

*

બીજા પ્રસંગમાં પણ હુપીકેશને ધારેલી સફળતા ન મળી તેથી કરીને તે કંઈક અપ્રસન્ન થયો. પરંતુ પુનઃ તેને સ્મરણમાં આવ્યું કે સારા કામમાં સો વિઘ્ન નડે છે. આથી આરંભમાં એક બે પ્રસંગોમાં કંઈક વિઘ્ન નડે તો તેથી તેણે પોતાના પ્રયત્નથી વિરામ પામવો એ લેશ પણ ઉચિત નહોતું. આવા નિશ્ચયપૂર્વક તે પોતાનો માર્ગ કાપવા લાગ્યો. કેટલાક સમયને અંતે તે એક બહુ નાનું નહિ તેમ ઘણું મોટું નહિ તેવા ગામસમીપ આવી પહોંચ્યો. તત્કાળ નિવાસસ્થાન માટે એક શિવાલય પસંદ કર્યું અને ત્યાં રહી લોકોની સામાન્ય સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે તથા તેમને કેવા પ્રકારની અડચણો છે તે વગેરેનો પરિચયથી અભ્યાસ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. શિવાલયમાં અનેક મનુષ્યો આવતાં જતાં અને તપસ્વીસરખા જણાતા હુપીકેશપ્રતિ કંઈક પૂજ્યભાવયુક્ત જોતાં. તેને કેટલાએક ભોજનમાટે પણ આમંત્રણ આપતાં. આવી રીતે ગામના લોકોસાથે તે સંબંધમાં આવવા લાગ્યો, અને તેથી કરીને ગામની સ્થિતિ કેવી છે તે જાણવા લોકોને તેણે

પૂછવા માંડ્યું. કેટલાએક લોકો તેના આગળ દીન બની જઈ કહેવા લાગ્યા. “મહારાજ આ ગામની સ્થિતિ જેવી ખરાબ છે તેવી કોઈની પણ નહિ હોય. આ ગામની આસપાસ નેટલી જમીન છે તે સઘળી પાસેના નગરના મોટા મેટા જમીનદારોના તાબાની છે. તેઓ અહિંના ખિયારા ગરીબ ખેડુતોપાસે ઘણી મહેનત કરાવી ખેડાવે છે. તેની ઉપજ આવે તેમાંથી તેમને ઘણી જ થોડી મજૂરી આપી બાકીની ઉપજ પોત હોઠયાં કરી જાય છે. ગરીબ ખેડુતોને બીજે કંઈ ધંધો નહિ એટલે મહેનત મજૂરી કર્યા વિના પેટ ભરવાનાં સાંસાં થઈ પડે. બાપદાદાનું ગામ છોડી બીજે જવું એ પણ કંઈ સહેલું નથી. વળી અધુરામાં પૂરું વિવાહવાજનજેવા વખતમાં નાણાં જઈ એ તે ધીરનારા અહિં કેટલાક વાણીઆ છે. તે પણ મોંનું માગ્યું વ્યાજ લે છે અને ગરીબોના પૈસાથી તર થઈ મોટા શ્રીમંત થઈને બેસે છે. વધારે વસ્તી આવા ગરીબોની છે અને તેમની આવી દુર્દશા છે. જ્યાં જોશો ત્યાં જાણશે કે અન્યાયથી ગરીબ વર્ગને બીજા છુંદી નાંખે છે. આતો એક સાધારણ બાબત કહી પણ આવી ને આવી ઘણી રીતે અહિંના લોકોને વિટંબણા ભોગવવી પડે છે. શું કરીએ. તમારા જેવા ‘મહાત્મમાનો’ કંઈ આ પેટભરા વાણીઆને ને પેલા જમીનદારોને બોધ લાગે તો સહ સારાવાનાં થાય.”

આ સર્વ વૃત્તાંત જાણી લીધા પછી હૃદયે શું કરવું તેની યોજના પોતાના મનમાં ઘડી કાઢી. બીજે દિવસે ગામના પાંચ મુખ્ય ગણાતા માણસોને પોતે એકાંતમાં બોલાવ્યા, અને તેમને સંબોધી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:

“ભાઈઓ ! જુઓ. આ પરમેશ્વરની સૃષ્ટિ છે. આપણે બધા પરમેશ્વરના પુત્રો છીએ. અને તેથી આપણે બધા ભાઈઓ છીએ. આપણને બધાને સરખું સુખ મળવું જોઈએ, અને બધી બાબતનો સરખો ભાગ મળવો જોઈએ. પણ જેમ દ્રેષી ભાઈઓ પોતાના

ભાગ માટે લઢી મરી એક બીજનું હોય તે ઝુંટાવી લે છે તેમ આ બધા સ્વાર્થા લોકોએ પોતાના સુખની ખાતર, પોતે એશઆરામ ભોગવી જગતમાં મોટા ગણવાની ખાતર, અને પોતાના જેવું સુખ બીજને મળતાં અદ્દેખાઈ આવવાથી, તેઓ એવી એવી યુક્તિઓ કરે છે કે બિચારા ગરીબોને ઘણું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. પરંતુ આપણે હવે તેમ થવા દેઈશું નહિ. આપણે તેમને પણ નુકશાન નહિ આપીએ પણ સહને સરખી રીતે સખીશું. અને તેને માટે મેં બધી યોજના ઘડી રાખી છે. આ ગામને આપણે નવેસરથી જ બાંધવું. તેમાં સર્વને સરખી રીતની જ વ્યવસ્થા કરી આપવી. સર્વ મનુષ્યો ઉત્તમ પ્રકારે રહી શકે તેવાં લવ્ય મકાનો. તેની અંદર તેમને વાપરવાને જોઈએ તેવાં ઉત્તમ પ્રકારનાં વાસણકુસણ, રાચરચીલાં વગેરે સર્વોત્તમ સામગ્રી તૈયાર રાખવી. ઉત્તમ પ્રકારે સુખનો ઉપભોગ કરી શકે તેવાં સુંદર વસ્ત્રો, સુંદર અલંકારો, મનને આનંદ આપનાર ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ, ઉત્તમ વાદનો, એ વગેરે સર્વને સરખા પ્રમાણમાં આપવાં, જેથી કોઈને એકબીજનો દ્રેપ કરવાનું કારણ ન રહે. આથી આ નવું નગર એવું તો રમણીય અને લવ્ય દેખાશે કે સ્વર્ગની અમરાવતી નગરી આ જ હશે એવી જોનારને એક દાણ તો બ્રાંતિ થયા વિના રહે નહિ. અને આ પ્રકારે સર્વને સરખી સામગ્રી મળવાથી કોઈને બીજને હગવાની, બીજનું ચોરી જવાની, બીજનું પચાવી પાડવાની અધમ વૃત્તિઓ પ્રકટશે નહિ. મારો વિચાર એમ છે કે આ પ્રકારે આ સ્થળે પ્રથમ કરી જોવું અને પછી ધીરે ધીરે આખી પૃથ્વીઉપર આ પ્રકારની જ વ્યવસ્થા કરી નાંખવી જેથી કોઈ પણ સ્થળે ન્યૂનાધિકતા ના રહે ! ”

સાંભળનારાઓ તો બિચારા આભા જ બની ગયા કે મહારાજ કહે છે શું ! શું આખા ગામને ફરીથી આવી ઉત્તમ રીતે બાંધવું એ કંઈ નાના છોકરાની રમત હતી ? રેતીના કુખા જો બનાવવા હોય તો

વાત સંભવિત લાગે તેવી હતી અને તેથી તેમાંથી એક વૃક્ષ અને ડાહ્યોસરખો મનુષ્ય બોલ્યો:

“ મહારાજ ! તમે લોકને હખી કરવાનો તો હારો મારગ કહ્યો. પણ એને તો જનમ વીતી જાય તોય ઠેકાણું ના પડે. ”

હુપીકેશ પોતાના અદ્ભુત બળથી નવી નગરીને સ્થાપવાનો હતો તે વાર્તા બિચારા વૃક્ષના જાણવામાં નહોતી અને તેથી આ પ્રકરે પૃથ્થવાની તેને ફરજ પડી હતી.

હુપીકેશને પણ એમ જ હતું કે આ લોકોની મારે ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે મારામાં કેવું સામર્થ્ય છે. કારણ કે તેમને જ્યાં સુધી તેની ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી મારી ધારેલી યોજનામાં આગળ પગલાં લેવાનું બને નહિ. આથી હુપીકેશે ઉત્તર આપતાં કહ્યું:

“ કાકુલ ! તમે કહ્યું તે ખરું છે, પણ યોગી પુરુષો ધારે તો ક્ષણમાં જ નવી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને તેની ખાતરી હું તમને હમણાં જ કરી આપીશ. એમ કરી પોતે કંઈક વૃત્તિને એકાગ્ર કરી. પાસેના મનુષ્યો શું થાય છે તે નિઃશબ્દ રહી તીવ્ર આતુરતાથી જોવા લાગ્યા. આશરે ઘટિકાજેટલો સમય થયો એટલામાં તેમની સમીપ એક નાનુંસરખું દિવ્ય ભુવન રચાતું જણાવા લાગ્યું. પ્રથમ એક નાનોસરખો સુંદર બગીચો ઉગી નીકળ્યો અને તેની મધ્યમાં જોનારને વિસ્મય પમાડે તેવું આશ્ચર્યકારક મકાન ઉભું થવા લાગ્યું. જોતજોતામાં તો તેના ઉપર અત્યંત મોહક ચિત્રો આલેખાયાં. નાના પણ સુંદર ઔરડાઓની અંદર સુવર્ણ અને રૂપાનાં પાત્રો વ્યવસ્થિત ગોઠવાતાં જણાવા લાગ્યાં. ક્રમે ક્રમે તે મકાનના જુદા જુદા ભાગોમાં સામગ્રી એકઠી થવા લાગી. કોઈ સ્થળે સુવર્ણની પ્રકાશિત સાંકળોવાળા ઉત્તમ હિંડોળા ટંગાઈ ગયા. કોઈ સ્થળે રત્નજડિત પલંગોઉપર સુકા-મલ શય્યાઓ તયાર થઈ ગઈ. કોઈ સ્થળે ત્રીજેરીની અંદર હીરારત્નાદિના અલંકારો પંક્તિબંધ ગોઠવાઈ ગયા. અને એ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે થોડી

વારમાં વિવિધ સામગ્રી રચાવા લાગી. જોનારા આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગયા હતા અને એટલી આતુરતાથી જોઈ રહ્યા હતા કે સમય ક્યાં જાય છે તેનું તેમને ભાન રહ્યું નહિ. આ પ્રમાણે ત્રણ ચાર ઘટિકા-જેટલો સમય વહી ગયો. હુષીકેશ જાગ્રત થઈ નેત્ર ઉઘાડી જુએ ત્યાં તો તે પાંચે પુરુષો સજલ નેત્રે તેના ચરણમાં પડ્યા હતા. વાણીથી એક શબ્દ પણ તેમનાથી ઉચ્ચારાતો નહોતો. હુષીકેશ તેમને કહ્યું: આ જ પ્રમાણે અનેક ભવ્ય મહાલયો રચી શકાય. આ સ્થળે તેમ કરવાની જરૂર નથી. માત્ર થોડા જ સમયમાં આવું કાર્ય થઈ શકે છે એની તમને ખાતરી થાય તેથી જ આટલું તમને બતાવ્યું છે. હવે તે નિષ્પ્રયોજન છે તેથી તેને વિખેરી નાખું છું. એમ કરી તેનું પ્રથમ કરણ કરવા સંકલ્પ કર્યો અને થોડી જ ક્ષણમાં ત્યાંની ભવ્ય લીલા હતી ન હતી થઈ રહી !

કાકુળ વગેરેને થયું કે ગામનું ભાગ્ય હવે ફર્યું છે ! કોઈ કોઈને તો મનમાં એમ પણ થયું કે આવું માત્ર આપણને જ કરી આપે તો બહુ સારું. પણ હુષીકેશનો વિચાર સર્વને સમાન સુખ આપવાનો હતો તેથી તે વિચારને તેઓ પ્રકટ કરી શક્યા નહિ.

સર્વની હવે ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે નવી યોજના હવે તો સત્તર સિદ્ધ થશે અને આખા ગામના લોક કોઈ અવર્ણનીય સુખનો અનુભવ કરશે. તેથી પાંચે જણાએ હુષીકેશને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી: “ કૃપાનાથ ! આપ સાક્ષાત ઈશ્વર છો. આપનાં અમે બાળકો છીએ. હવે આપને આગળ જે કંઈ કરવાનું હોય તે જણાવો એટલે અમે તે તરત કરી નાંખીશું. ”

હુષીકેશ: “ તમારે કશું જ કરવાનું નથી. હવે જે કરવાનું છે તે મારે જ છે. અને હું તે કરીશ. આશરે પંદરેક દિવસ પછી હું આ કાર્યનો આરંભ કરીશ. તમારે માત્ર એટલું જ કરવાનું છે કે લોકોને એટલું જણાવવું કે હવે થોડા જ સમયમાં આપણી આ દુઃખી સ્થિતિનો

નાશ થવાનો છે. માટે અત્યારથી જ પ્રસન્નતામાં રહેવું. ”

તે પુરુષોખોલ્યા “ હા કૃપાનાથ ! અમે જળાવીશું કે આપજેવા મહાત્મા આ ગામમાં પધાર્યા છે તેમના પુન્યપ્રતાપથી આપણને હવે ઈદ્રાપુરી જેવું સુખ મળશે.’

હૃષીકેશ: “ તમને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરજો. ”

હૃષીકેશે પંદરેક દિવસમાં પોતાને આવશ્યક બળનો સંચય કરવાનું નક્કી કર્યું હતું કારણ કે એક અસાધારણ કાર્ય કરી જગતને સુધારીને સુખી કરવાનો નિશ્ચય તેણે કર્યો હતો. એ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા થઈ રહ્યા પછી તે હવે ધારેલું કાર્ય કરવાને સજ્જ થયો. પંદર દિવસને અંતે પેલા પુરુષો મળવા આવ્યા તેમને તેણે જળાવી દીધું કે હવે આવતી કાલથી હું મારા કાર્યનો આરંભ કરીશ. શું થાય છે, તેનું સ્વરૂપ તમને જળાવી દીધું છે, માટે નિશ્ચિતપણે જોયા કરજો.

બીજા દિવસના પ્રાતઃકાલથી જ હૃષીકેશે ગામનાં ઘરો નવીન રચવાનો સંકલ્પ કર્યો. એકાએક ભયંકર ગર્જનાના અવાજને પણ ઢાંકી નાંખે તેવા ત્રણ કડાકા થયા અને ગામનાં ઘરો જમીનદોસ્ત થઈ ગયાં તેમ જ સાથે પ્રચંડ વાયુ વાવા લાગ્યો. અસંખ્ય સ્ત્રી પુરુષોનો કચ્ચડ ધાણ નીકળી ગયો. જે રહ્યાં હતાં તે ભયભીત થઈ નાસવા લાગ્યાં. પણ પ્રચંડ વાયુ પડેલાં ઘરોની માટીને જોરથી ઉડાડતો હતો અને તે મનુષ્યોનાં નેત્રોને એવાં પૂરી નાંખતો કે તેઓથી એક ડગલું પણ દૂર ચાલી શકાય તેમ નહોતું. જોરથી ઉડતા પથ્થરો, ઇંટો, લાકડાંઓ તેમના ઉપર જોરથી અથડાવા લાગ્યાં અને અનેક એ રીતે પ્રાણરહિત થઈ ગયા. હૃષીકેશ પણ કડાકો થવાથી જરા ક્ષોભ પામી જન્યત થયો અને ગામ તરફ દષ્ટિ કરી તો અત્યંત અનિષ્ટ સ્થિતિ તેની નજરે પડી. તે હવે ગભરાયો. છતાં ધૈર્યને ધારણ કર્યું અને પ્રાપ્ત બળનો ઉપયોગ કરી વાયુનું સ્તંભન કર્યું. થોડી જ વારમાં વાયુ તો શાંત થઈ ગયો પણ ગામના લોકોની થયેલી દુર્દશા જોતાં તેનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. શું કરવું અને ક્યાં જવું

તે તેને આવી કઢંગી સ્થિતિમાં જરા પણ સૂઝયું નહિ. નિરાશ થઈ વ્યતીત પ્રસંગઉપર વિચાર કરતો તે બેઠો છે એટલામાં જ પેલા પાંચ મનુષ્યોમાંનો એક તેના તરફ દોડતો આવ્યો, અને બોલ્યો; “ અરે મહારાજ ! અમને ગરીબોને ફસાવી આવા હાલ તમે કેમ કર્યા ? અમે જે સ્થિતિમાં રહેતા હતા તેમાં આના કરતાં શું ખોટું હતું કે તમે અમને સારી લાલચ આપી અને છેવટે આમ દગો કર્યો ! હશે જો આમાંથી ઉગારી શકાય તેમ હોય તો કંઈક કરો અને અમને બચાવો. ”

હુપીકેશને આ મનુષ્યને ઉત્તર આપતાં ભારે થઈ પડ્યું. નવીન નગર આ જ સ્થળે રચવાનો આરંભ કરવાની પોતે ભૂલ કરી અને જૂતાં ધરો હતાં તેની, નવાંને સ્થાન આપવા, આવી સ્થિતિ થઈ એ વાર્તા તેમને સમજાવવા જતાં પોતાની બુદ્ધિની કિંમત થઈ જતી લાગી અને તેથી તે તેનું સમાધાન આપવાને અન્ય વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં જ ગામથી બહાર ગયેલ એક ખેડુત ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પેલા મનુષ્યને પોતાના ગામનો જાણી પૂછ્યું કે આ બધું શું થઈ ગયું. તે પુરુષે હકીકત કહી સંભળાવવા માંડી. થોડીવાર સુધી તો તે આશ્ચર્યથી સાંભળી રહ્યો પણ ન્યારે તેણે જાણ્યું કે પોતાનાં સગાં વહાલાંની દુર્દશા કરનાર આ હુપીકેશ છે, ત્યારે તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઈ ગયાં. તેમાંથી અગ્નિનું વર્ષણ થવા માંડ્યું અને પોતાની પાસે ધારીયું હતું તે વેર લેવાને હુપીકેશઉપર ઉગામ્યું. હુપીકેશને ચતુર્થ પરિણામમાં પ્રવેશ કરવાની ફરજ પડી. થયેલી ભૂલને અન્ય રીતે સુધારવાનો નિર્ણય કરી ત્યાંથી તેણે હવે વાયુના વેગે આગળ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું.

*

*

*

હુપીકેશને વિનયચંદ્રનાં વચન સ્મરણમાં આવવા લાગ્યાં. પણ તેણે જાણ્યું કે આ હૃદયની દુર્બળતા છે. મનુષ્ય ધારે તો જગતમાં પ્રતીત થતી અવ્યવસ્થાને સુધારી શકવા તે સમર્થ છે, અને હું તે કરી બતાવ્યા વિના કદી રહેવાનો નથી. અનુભવવિનાની બાબતમાં શરૂ-

આતમાં ભૂલો થાય એ સંભવિત છે, પણ જેમ જેમ અનુભવમાં મનુષ્ય આગળ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ભૂલો દૂર થાય છે અને તે સત્વર કાર્યસિદ્ધિને અનુભવે છે. આવા વિચારમાં ને વિચારમાં પુનઃ કોઈ નગરના ભાગમાં આવી પહોંચ્યો. ઘણું ચાલી શ્રમિત થયો હતો તેમ જ તૃપાર્ત હતો તેથી દૂરથી જણાતા કૂવાતરફ તેણે ચાલવા માંડ્યું. કૂપ-સમીપ આવ્યો ત્યાં એક મોઢક તરુણી પાણી કાઢતી હતી. તેનું લાવણ્ય અપ્રતિમ હતું. તેનું મનોહર મુખ, તેની દિવ્ય કાંતિ, સુઘટિત અંગો એ વગેરે અત્યંત આકર્ષક હતાં. આની લલિત લલનાના રતિસરખા સૌંદર્યથી હૃષીકેશ આકર્ષાય અને તેની સાથે વાત કરવાની વૃત્તિ થાય એ જરા પણ સંભવિત નહોતું. બ્રહ્મચર્યના અપૂર્વ માહાત્મ્યને તે સારી રીતે સમજતો હતો. તેમ જ ધર્મભાવના તો તેનામાં અત્યંત જાગ્રત હતી એ આપણે સ્પષ્ટ જોયું છે. પરંતુ તૃપાનિવૃત્તિઅર્થે તેની તરફ જવાને તેની વૃત્તિમાં વેગ ઉત્પન્ન થયો. તેથી તે તરુણીતરફ ગયો, અને વિનયથી તેને કહ્યું: બહેન ! જરા પાણી પાશો ? પરંતુ તે તરુણીએ તેને કશો જ ઉત્તર આપ્યો નહિ. કદાચ પાણી કાઢવાના ધ્યાનમાં હશે તેથી તેણે ઉત્તર નહિ આપ્યું હોય એમ ધારી પુનઃ તે જ પ્રમાણે કહ્યું. તે તરુણી યુવાનસરખા મનુષ્યને પોતાની સાથે એકાંતમાં વાત કરતો જોઈ લજ્જિત થવા લાગી અને નીચું જોઈ પોતાનાં પાત્ર ભરવા લાગી તથા અન્ય કોઈ સહચરી આવે તો હીક એમ ઇચ્છતી આસપાસ દષ્ટિ ફેરવવા લાગી. દૂરથી એક વૃદ્ધ ડોશી આવતી જણાઈ, અને તેથી તે જરાક નિર્ભય થઈ અને પુનઃ પોતાનો ઘડો કૂવામાં સીંચ્યો. હૃષીકેશે પુનઃ જરા મોટેથી કહ્યું: “બહેન, હું તરસ્યો છું; જરા પાણી પાઓને.” પણ તે તરુણી એક અક્ષર પણ બોલી નહિ. હૃષીકેશ વિમાસણમાં પડ્યો. એટલામાં પેલી ડોશીને આવતી જોઈ તેથી જરા ધૈર્ય ધરી ઉભો રહ્યો. ડોશી આવી એટલે હૃષીકેશે કહ્યું: ‘હું દૂરથી આવું છું અને તરસ્યો છું તેથી આ બહેનપાસે હું પાણી

માગું છું પણ તે શરમાઈ કંઈ જવાબ આપતાં નથી. સાંઝે થયું તમે આવ્યાં. મને જરા પાણી પાશો ?”

ડોશીએ ઉત્તર આપ્યું “ ભાઈ, આ બચારીની કરમકથા કહેવા-જેવી નથી. ગરીબ માઆપની છોકરી છે પણ જરા રૂપાળી છે ને, એટલે અહિંના નગરશેઠના છોકરાની સાથે એને પછણાવી છે પણ પછણ્યા પછી તરત જ કેણુ જાણે શુંય થયું તે એના કાનમાં ધાક પડી ગઈ ને એ અખચરે હાંભળતી નથી. અધુરામાં પૂરું કાંક વા આવ્યો કે ગમે તે થયું તે આ જડખું જ બંધાઈ ગયું છે. મોઢું જ પૂરું ઉઘડતું નથી. એ તો નગરશેઠને ઘેર પછણી છે તે રોટલા પૂરા કરે છે, તે આટલો રોટલોય ખાવાનો મળે છે. બાકી આપને તાં તો ભીખ માગતાંય પૂરું ન થાત. બચારા હહરાએય વઢુને હધારવાને મહેનત તો કરી પણ કશું ય વળ્યું નહિ. ” આમ બોલી તેણે એક નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

ગામમાં પેસતાં જ પોતાના નિશ્ચયને અમલમાં મૂકવાનો સુયોગ હધીકેશને જણાયો. વળી નગરશેઠના પુત્રની વધૂને બોલતી ને સાંભળતી કરે તો ગામમાં વાત જાહેર થઈ જાય અને શેઠની મારફત અનેક રીતે લોકોને સુખી કરવાના માર્ગ નીકળી આવે, એમ જાણી ડોશીને કહ્યું: “ ડોશીમા ! શીકર નહિ. હું હમણાં તેનું દુઃખ દૂર કરું છું. ” એમ કહી એક સંકલ્પ કરતાંની સાથે તે તરણીનાં વાણીસ્થાનમાં ગતિ થતી જણાઈ. તેની કણ્ઠેન્દ્રિયને બહારના જગતસાથે સંબંધ થતો જણાયો અને તે હૃદયના આવેશથી તેના પ્રતિ નમન કરતી બોલી : “ તમારું કલ્યાણ થજો. ”

હર્ષભરી તે યુવતી ધરતરફ ચાલી ગઈ. ડોશી પણ પાણી ભરી ઘેર ગઈ અને રસ્તામાં જે કાંઈ જાણીતું મળ્યું તેને આ આશ્ચર્યકારક સમાચાર જણાવતી ગઈ. કમલા તો પોતાના દુઃખને દૂર થયેલું જોઈ હર્ષભરી ધરતરફ દોડી તે હધીકેશને પણ ભૂલી ગઈ.

કમલાને બોલતી ચાલતી થયેલી જોઈ તેનાં માઆપ પણ રાજ થયાં. થોડીજ વારમાં નગરશેઠને ત્યાં સમાચાર પહોંચી ગયા, અને પુત્રવધૂને આણું આવ્યું. જો કે થોડી વાર તો હર્ષમાં સધળાજ હુપીકેશને ભૂલી ગયા પણ અંતે નગરશેઠને સ્ફુરી આવ્યું અને તેથી હુપીકેશની તપાસ કરવા માણસો દોડાવી તેને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો, અને ઉત્તમ પ્રકારે સન્માન આપ્યું. તે દિવસે નગરશેઠના ઘરમાં આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો અને નગરમાં પણ સર્વ સ્થળે ઉત્સાહથી આજના ચમત્કારિક પ્રસંગનીજ વાર્તા ચાલી રહી.

હુપીકેશ નગરશેઠના ઘરમાંજ સ્થિતિ કરીને રહ્યો અને સર્વ રાત્રિએ આનંદથી વાર્તાલાપ કરી છુટા પડ્યા અને પોતપોતાના સ્થાને નિદ્રાવશ થયા. આનંદના વિચારમાં સર્વ લીન હતા તેથી નગરશેઠના કુટુંબીજનો ઘણી વારસુધી તો પથારીમાં પણ જાગ્રતજ હતાં. મધ્ય રાત્રિ વ્યતીત થઈ ગઈ અને સર્વની આંખ મળવા આવી એટલામાં એક કારમી ચીસ સંભળાઈ. સર્વ એકદમ જાગી ઉઠ્યાં અને શું છે તે જાણવા આતુર થઈ રહ્યાં. એટલામાં પુનઃ ‘ઓ! આપરે!’ એવો અવાજ જોરથી સંભળાયો. નગરશેઠ તથા તેમનાં પત્ની અધિક ચિંતાતુર થયાં, કારણ કે સ્વર પોતાના પુત્ર વિરંચીલાલના શયનગૃહતરફથી આવેલો લાગ્યો. સર્વ તે તરફ દોડી ગયાં. વિરંચીલાલના ઓરડાતરફ જાય ત્યાં વિરંચીલાલ સામા મળ્યા. તેમના મુખઉપર રુધિરના રેલા વહ્યા જતા હતા અને નાકનું ટેરવું કપાઈને લટકી રહેલું હતું. લજ્જા-યુક્ત વેશથી વિરંચીલાલે પોતાની સ્ત્રી કમલાતરફ આંગળી કરી કહ્યું “આ રાંણે માણું નાંક કંડી ખાંધું...” અને પોતાના નાકઉપર લુગડું દાખવા લાગ્યો.

હુપીકેશ પણ આ ખળભળાટથી જાગી ઉઠ્યો હતો. તેના પગ વિરંચીલાલના શયનગૃહતરફ જતાં ધ્રુજવા લાગ્યા. વિરંચીલાલના દુઃખનું કારણ હુપીકેશજ હતો કારણ કે કમળા અને વિરંચીલાલવચ્ચે

કંઈક તકરાર પડતાં કમલા અત્યંત ચીડાઈ ગઈ અને વિરંચીલાલના નાકે જોરથી બચકું ભરી તેનું નાક કાપી નાંખ્યું હતું. ધરનાં સર્વ હુપીકેશઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યાં. હુપીકેશ હૃદયની આવી ક્ષુબ્ધ સ્થિતિમાં કંઈ પણ કરી શક્યો નહિ અને ઝંખવાણો પડી ગયો. પોતે ધરમાં છે એ પણ હવે ધરના માણસોના જાણવાથી નવી ઉપાધિ જાગશે એમ ધારી જાનામાના પરભાર્યા જ પોઆરા ગણવા માંડ્યા.

*

*

*

*

ચાર ચાર પ્રસંગોમાં અર્ધાં સફળતા અને અર્ધાં નિષ્ફળતા જોઈ ક્ષણમાં હુપીકેશને એમ થવા લાગ્યું કે વિનયચંદ્રના નિશ્ચયો જ કદાચ સત્ય હશે પણ ક્ષણમાં તેથી વિરોધી નિશ્ચય તેનામાં સ્ફુરતો. વળી તેને મહાત્મા ભૂતૃહરિનાં વચનો સ્મરણમાં આવ્યાં કે પ્રારબ્ધમુક્તમજના ન પરિત્યજન્તિ । આથી પુનઃ નિશ્ચય કર્યો કે મારા જેવાએ આરંભેલા કાર્યને મૂકી દેવું એ યોગ્ય નથી. હવે એક વાર ખરો ચમત્કાર કરી જગતમાં નામના કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. જતાં જતાં એક મોટી ટેકરી તેની નજરે જણાઈ. તે ટેકરીઉપર એક કિલ્લો બાંધેલો જણાયો. કિલ્લાની બહાર જનસંચાર લેશ પણ જણાયો નહિ, તેથી ત્યાં શું છે તે જાણવાની ઇચ્છા થઈ. એટલામાં કોઈક પ્રવાસીજેવો ત્યાં થઈને જતો જણાયો. તેને પૂછ્યું કે આ શું છે. પ્રવાસીએ કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ અને આગળ ચાલ્યો. પુનઃ જરા મોટેથી ખૂસ પાડી પૂછ્યું. પ્રવાસીએ તોછડો જવાબ આપ્યો અને કહ્યું: “મૂગો મૂગો અહિંથી ચાલ્યો જ નહિ તો બધાની વલે થઈ તે તારી પણ થશે.”

હુપીકેશે જરા વિનયથી પૂછ્યું: “પણ ભાઈ જરા કહો તો ખરા કે તેમાં શું છે.”

પ્રવાસી: અરે યાર શું કહું. તું તારે ચાલ્યો જાને ! નહિ તો કંઈ ફસાઈ પડીશ.

હૃષીકેશ: પણ એવું તે શું છે કે હું ફસાઈ જઈશ. ”

પ્રવાસી: “ જા ભઈ જા. માથાં ન ફેડાવ. તું તારે રસ્તે ચાલ્યો જા. ” આમ કહી તે પ્રવાસી કિલ્લાતરફ આગળ ચાલ્યો જતો હતો એટલામાં તેની પાસેનું એક વસ્ત્ર નીચે પડ્યું. હૃષીકેશને લાગ્યું કે તેને અટકાવવાનો આ ઠીક પ્રસંગ છે એમ જાણી તેને કહ્યું ભાઈ ! આ તમારું લુગડું પડ્યું તે તો લેતા જાઓ. પ્રવાસી પાછો વળ્યો. લુગડું લેવા ઉભો રહ્યો. પુનઃ એક પણ અક્ષર બોલ્યાવિના આગળ ચાલવા માંડ્યું. પણ ક્યાં ? તેના પગ જમીનસાથે એવા તો સજ્જડ થઈ ગયા હતા કે એક પગસરખો પણ તેનાથી ઉંચો થઈ શકે તેમ નહોતું. હૃષીકેશે મૌનપણે પાછલો માર્ગ લીધો. પ્રવાસી સમજી ગયો. હૃષીકેશને આજીવનપૂર્વક ખૂબો પાડી કહેવા લાગ્યો “ અરે ભાઈ, એ મેહેરખાન, અરે જોગીરાજ, જરા આમ આવોને. ભાઈશાખ મારી ભૂલ થઈ. હું ભૂલ્યો. બાપજી ભૂલ્યો. ”

હૃષીકેશને એટલું જ જોઈતું હતું . હૃષીકેશે તેની પૂર્વની વાત-ચિતઉપરથી નિર્ણય કર્યો હતો કે ચમત્કારવિના નમસ્કાર નથી માટે જરા ચમત્કાર બતાવી દીધો હતો. પાસે આવી તેને પૂછ્યું કે આ શું છે તે જણાવે તો તને છોડું.

પ્રવાસી: “ ભાઈશાખ મારા ઉપર આટલું બધું બળ અજમાવ્યું ત્યારે એ વાત જાણવામાં જ જોર કાઢવું તું ને. ”

હૃષીકેશ: “ વિનાકારણ એવું બળ ખરચી નાંખવાની શી જરૂર ? ”

પ્રવાસી: ઠીક ભાઈશાખ. તમને જે ખરું લાગે તે ખરું.

હૃષીકેશ: “ કહો હવે, એ શું છે ? ”

પ્રવાસી: “ જુઓ ભાઈશાખ સાંભળો. આ અહિંથી જરા છેટે

મોહનપુર નામનું નગર છે એ તો તમને ખબર હશે. તેમાં એ નગર મોહનસિંહ રાજાએ વસાવ્યું હતું.

હુષીકેશ: મને બહુ લાંબી વાતની જરૂર તથી. તમે ટુંકામાં જ સમજાવી દો.

પ્રવાસી: સારૂ ભાઈશાળ. જુઓ હમણાં તો તેમાં રાજાના કુંવર નાના છે તે ગાદીએ છે એટલે બધું કારભાર એમના કાકા અન્નેસિંગના હાથમાં છે. વળી દિવાનજી સાહેબ પણ મહિં મળતા મળેલા છે. હવે જુઓને લાંબી ટુંકી જવા દઉં છું. એ અન્નેસિંગના મનમાં એમ કે ગાદીનો માલિક જ હું થઈ જઉં. એવા ધોરણે બધી ગોઠવણ એમણે કરવા માંડી. પણ એની બીજા લાચારોને ને ગામના લોકોને ખબર પડી. ગામના લોકો ધીરે ધીરે એ ગોઠવણને તોડી પાડવાની જુક્તિઓ કરવા લાગ્યા. અન્નેસિંગને આની ખાતમી મળી ગઈ અને તેથી તેણે એ લોકોને ફસાવવાની જાળ પાથરી. લશ્કરના માણસોને ખુબ પૈસા ખવડાવ્યા અને પોતાના પક્ષમાં લઈ લીધું. એકાએક જે જે માણસો સામા થાય તેવા હતા તે સઘળાને કેદ કરી લીધા અને આ જૂના વખતથી બાંધેલા કિલ્લામાં લાવી પૂરી દીધા. ત્યાં તેમને બહુ જ હલકી રીતે રાખે છે. મારો એક દોસ્તદાર પણ મહિં પૂરાયો છે તેથી હું અન્નેસિંગને એક બે વાર ખાતમી આપી તેનો વિશ્વાસપાત્ર થયો છું. આથી મને હાલ એક બે દિવસથી કિલ્લાનું કામકાજ સોંપે છે. મારો વિચાર છે કે ધીરે ધીરે તે લોકોને એમાંથી છોડાવવા. જુઓ ભાઈશાળ ! તમે આવા ચમત્કારિક પુરસ છો જાણી મારા પેટની વાત કહી દીધી છે. જો દયા કરીને મને મદદ કરો તો સારું.”

હુષીકેશને લાગ્યું કે બિચારા કેવળ નિર્દોષ મનુષ્યોઉપર જીલમ થાય એ કેવળ અન્યાય છે. મારે એ સર્વને મુક્ત કરવા એટલું જ નહિ પરંતુ એ પાપી અન્નેસિંહને પણ ખતાવી આપવું જોઈએ. વળી

આ પ્રસંગમાં હું મારો ચમત્કાર બતાવી આખી રાજ્યવ્યવસ્થા મારે હાથ લાઇશ અને થોડા જ સમયમાં મારી યોજનાઓ હું અમલમાં મૂકી મારા નિશ્ચયને સિદ્ધ કરીશ.

પ્રવાસીને સાથે લેઇ હૃષીકેશ પોતાના મનમાં અનેક યુક્તિઓ ધડતો ટેકરીઉપર ચઢ્યો. ત્યાં જઈ એકદમ પોતાના સંકલ્પના બળથી સર્વ કેદીઓનાં બંધનો ત્રોડી નાંખ્યાં. સોએ સો કેદીઓ એકાએક આશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યા. આ શી રીતે થયું તેનો વિચાર કરે એટલામાં પ્રવાસી અને હૃષીકેશને જોયા. હૃષીકેશને જોતાં જ સર્વેએ તેનામાં કંઈક વિલક્ષણતા જોઇ અને તેથી તેના પ્રતિ સન્માનનો લાવ દર્શાવ્યો. હૃષીકેશે તરત જ કહ્યું : “ બંધુઓ ! તમારી સ્થિતિના સમાચાર આ મિત્રદ્વારા જાણ્યા છે, અને હું તમને મદદ કરવાને માટે જ અહિં આવ્યો છું. આ તમારાં વજ્રજેવાં બંધનો મારા સંકલ્પથી જ ત્રુટીને દૂર થયાં છે. હું ધારું તો અમ્જેસિંહનાં ગાત્રોને તે જ પ્રમાણે ત્રોડી નાંખું પરંતુ એ પ્રમાણે હિંસા કરવી એ મારું લક્ષ્ય નથી. અમ્જેસિંહ પણ પુનઃ ઠેકાણે આવે અને સર્વ સુખી થાય એ જ મારી ઇચ્છાનો વિષય છે. અમ્જેસિંહને આમ છતાં કંઈક ચમત્કાર તો બતાવવાની જરૂર જ છે અને તેની જ હવે હું તૈયારી કરું છું.

આટલું કહી થોડી વાર તે શાંત રહ્યો. એટલામાં ટેકરીઉપર ખરીઓના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. થોડાના હણહણાટથી આસપાસનો પ્રદેશ ગાળી રહ્યો. તે મનુષ્યોએ ધાર્યું કે અમ્જેસિંહે તો લશ્કર નથી મોકલ્યું અને તેથી ચિંતાતુર થઈ આમ તેમ જોવા લાગ્યા. પણ એટલામાં એક પછી એક સુંદર ઘોડાઓ સામાનસાથે ખોંખારતા ચાલવા લાગ્યા, અને તેના ઉપર અશ્વવારને ખેસાડી મસ્તીથી સમરાંગણમાં લઇ જવા તત્પરતાવાળા જણાયા. અશ્વો એક હારમાં આવીને ગોઠવાઇ ગયા. હવે માત્ર શસ્ત્રોની જ જરૂર હૃષીકેશને જણાઇ. પણ જો સંકલ્પ કરવામાં અસાવધાનતા થઈ જાય તો શસ્ત્રો આવીને

મનુષ્યોઉપર અને ઘોડાઓ ઉપર જ પડે અને સર્વનો કચ્ચરધાણુ નીકળી જાય એ તેને પૂર્વના અનુભવથી સ્પષ્ટ થયું હતું અને તેથી તે ટેકરીઉપર મધ્યમાં જગા રાખી તેટલામાં જ શસ્ત્રોને આકર્ષ્યા. જોતજોતામાં તીક્ષ્ણ ધારાવાળી ચળકતી તરવારો, દુર્લેઘ વસ્તુઓને પણ જોતજોતામાં ભેદી નાંખે તેવા તીક્ષ્ણ ભાલાઓ વગેરે આવી પડ્યા, અને સર્વ હર્ષથી જય જયનો પોકાર ગર્જવી રહ્યા. ઉત્તમ પ્રકારનાં અખતરોની જ હવે માત્ર ખામી હતી, કારણ કે યુદ્ધ થવાના પ્રસંગમાં નિર્દોષ મનુષ્યોને વિનાકારણ પ્રહાર ખમવા ન પડે. પુનઃ પોતાના અળનો ઉપયોગ કર્યો અને જોતજોતામાં તે પણ તૈયાર થઈ આવવા લાગ્યાં. આ પ્રકારની સર્વ સામગ્રીને ધારણ કરી તે પુરુષો અશ્વારૂઢ થયા. હૃષીકેશ પણ એક સુંદર અશ્વઉપર આરૂઢ થયો. હવે આ ને આ સ્થિતિમાં જ ત્યાં જવાનું તેને ઠીક લાગ્યું નહિ. અને તેથી આખી ટેકરીનાં આણુઓમાં ગતિ ઉત્પન્ન કરી તે ટેકરી જ એક પ્રચંડ વાહનરૂપે ચાલતી ચાલતી ત્યાં જાય એવી વ્યવસ્થા કરવાનું નક્કી કર્યું. શું કરવું તે હૃષીકેશને જ્ઞાત જ હતું અને તેથી તેણે તે આણુઓને ગતિમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. થોડી વારસુધી કંઈ જ થયું નહિ અને તેથી તેને લાગ્યું કે રખેને મારો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય. છતાં દ્વિગુણુ અળનો ઉપયોગ કર્યો, અને ટેકરી એક વાહનરૂપે પૃથ્વીઉપર ચાલવા લાગી. શરૂઆતમાં ધીરે ધીરે તેણે માર્ગ કાપવા માંડ્યો અને થોડી ક્ષણમાં તો તે વેગથી ચાલવા લાગી. આકાશમાં ભયાનક ગર્જના કરનાર મોટા પહાડજેવાં વાંદળાંઓ જેમ ગતિ કરતાં જણાય છે, તેમ પૃથ્વીઉપર આ ટેકરી ગતિ કરતી જણાવા લાગી. થોડી જ વારમાં નિર્જન પ્રદેશ વટાવી ટેકરી આગળ ચાલી. દૂર રહેલા લોકો આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યા. આ તે ઈંદ્રરાજ કે યમરાજ કે કોઈ ઊર્ધ્વ લોકનો દેવ પોતાના સૈન્યસહ પૃથ્વીઉપર ઉતરી આવ્યો છે કે શું એમ વિચારવા લાગ્યા. પણ ટેકરી તો હવે ઝડપથી માર્ગ કાપતી જતી હતી. હૃષીકેશ પણ ભવિષ્યની કલ્પનાઓ ધડતો પ્રસ-

જતાને અનુલવતો હતો, એટલામાં તેને જાણ્યું કે દૂર રહેલા લોકો લયંકર ચીચીઆરીઓ કરી રહ્યા છે. લોકો હાંફળાં ફાંફળાં થઈ નાસે છે અને અનેકને દૂર ખસવા ખૂસો પાડી પાડીને જાણાવે છે. મરતાં મનુષ્યોની કારખી ચીસો પણ ક્રમે ક્રમે તેને સંભળાવા લાગી. જેમ જેમ ટેકરી આગળ વધતી ગઈ તેમ તેમ લોકોની કારખી ચીસો વધારે ને વધારે સંભળાવા લાગી. હવે હાંફીકેશના અંતરમાં ક્ષોભનો પાર રહ્યો નહિ. તેને લાગ્યું કે ટેકરીને ગતિ આપી ચલાવવામાં તેણે મોટામાં મોટી ભૂલ કરી છે. સો મનુષ્યોને સુખી કરવા જતાં તેણે હજારો નિર્દોષનો ધાણુ કાઢી નાંખ્યો છે. અને હજી પણ તેનો અંત જાણતો નથી. હવે તે ટેકરીને એકદમ સ્તંભાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેના અંતઃકરણની અવસ્થા એટલી તો વ્યગ્ર થઈ ગઈ છે કે તેના સંકલ્પની કશી જ અસર થતી નથી, અને સીધીને સીધી માર્ગ કાપતી ચાલી જાય છે. તેને લાગ્યું કે આ સ્થિતિમાં મારા પ્રાણ બચાવવા પણ મારે મુશ્કેલ છે, પણ હવે મારે કંઈ પણ કરવું જોઈએ. જો મારા પ્રાણ બચશે તો હજી પણ હું કંઈ કરી શકીશ. આમ વિચારી ટેકરીઉપરથી ગમે તે રીતે નીચે ઉતરવા તેણે નિશ્ચય કર્યો. તે પોતાના થોડાઉપરથી ઉતરી ગયો અને સાવધાનતા રાખવા છતાં અને અનેક રીતે બળનો ઉપયોગ કરતાં છતાં પડતો આખડતો મહા મુશીબતે નીચે આવી શક્યો. તેના સાથીઓ તો ભયભીત થઈ જડ-જેવા બની ગયા હતા, અને તેને ઉતરતો જોઈ તેઓ પણ તેવો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેમાં પોતાના પ્રાણ ગુમાવી બેઠા. ટેકરી તો માર્ગ કાપતી ચાલી ગઈ. થોડી જ પળમાં હાંફીકેશની દષ્ટિથી તે દૂર થઈ ગઈ.

*

*

*

હાંફીકેશ હવે એક એકાંત સ્થળમાં જઈ પડ્યો. તે કેવળ નિરાશ થઈ ગયો. વિનયચંદ્રનું તેને વારંવાર સ્મરણ થવા લાગ્યું. પણ હવે

તેને શું સુખ બતાવવું એમ ધારી ઘડીમાં એકાંતમાં જ પોતાનું આયુષ્ય વ્યતીત કરવાનો તે નિશ્ચય બાંધતો. વળી તેને એમ થતું કે નહિ મારી ભૂલ સુધારવી એ મારું કર્તવ્ય છે. આવી નિરાધારવત્ પ્રતીત થતી સ્થિતિમાં એક પ્રસંગે તેનું હૃદય શોકથી ભરાઇ આવ્યું. વિશ્વવ્યાપક સત્તાની અગમ્ય લીલાનો તેને ભાસ થવા લાગ્યો. આવા ને આવા અનેક વિચારો તેના હૃદયમાં સ્ફુરવા લાગ્યા અને એવી જ કોઇક ક્ષણે તે પરમાત્માપ્રતિ દીનપણે સ્તુતિ કરતો નિદ્રાવશ થયો.

નિર્જન પ્રદેશમાં અંધકારમાં હૃષીકેશ સુતો છે. તેનું મન વિશ્વ-પતિની લીલાનાં અનેક ચિત્રો દર્શાવે છે. એટલામાં તે પોતાની આસપાસ એક સૌમ્ય શુભ પ્રકાશને જુએ છે. થોડી જ વારમાં તેની મધ્યમાં એક ભવ્ય અને તેજસ્વી આકૃતિ રચાય છે. હૃષીકેશ પ્રેમથી તે પ્રતિ ધસે છે, છતાં પોતે બલરહિત છે એમ જણાય છે. દૂરથી જ તે રમ્ય આકૃતિનાં દર્શનથી આનંદને અનુભવે છે, એટલામાં તેને સંભળાય છે :

“ હૃષીકેશ ! વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની અપૂર્વ શુદ્ધિકરતાં મનુષ્ય-શુદ્ધિ ગમે તેટલી સર્વોત્કૃષ્ટ છતાં ચઢીયાતી નથી, એટલું જ તું સમજ. અધિક શું. જો, જાગ્રત્ થા. વિનયચંદ્રની પાસે જા.”

શબ્દો બંધ થઈ ગયા. હૃષીકેશ જાગ્રત્ થયો. આમતેમ જોવા લાગ્યો. શું તે ભ્રમ હતો ? શું તે સ્વપ્ન હતું ? શું તે સાચું હતું ? કંઈ જ સમજાયું નહિ.

હૃષીકેશે નિર્ણય કર્યો : મને કોઈ અગમ્ય સત્તા ટુંકામાં હિત-કારક વચન સંભળાવી ચાલી ગઈ. કંઈ નહિ. હું વિનયચંદ્રને મળીશ.

*

*

*

થોડા જ સમયપછી વિનયચંદ્રના સુંદર બગીચામાં વિનયચંદ્ર

અને હૃષીકેશ બેઠા છે. બન્નેજણા પ્રેમથી વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની લીલાની ચર્ચા કરે છે. વિનયચંદ્ર હૃષીકેશને ઉદ્દેશી કહે છે :

“હૃષીકેશ ! મહાત્મા વિશ્વવંદના નીચેના કાવ્યમય ઉદ્દગારે શ્રવણ કરો : સામર્થ્ય કંઈ વિશ્વવ્યવસ્થામાં ડબલ કરવા માટે નથી. એવાં એ વિશ્વહિતૈષી મહાત્માનાં વચનો શ્રવણ કર્યા પછી જ હું મારા બગીચામાં બેઠો હતો ત્યારે વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની અક્ષ કલાનું મને લાન થતું હતું. તમ રા મનનીસ્થિતિ તે પ્રસંગે એવી હતી કે તમને તે સમયે તે મહાત્માનાં વચનો લાગ્યે યથાર્થ લાગત. જીએ શ્રવણ કરો.

વિનયચંદ્ર પોતાના મનોહર કંઠથી નીચેનું કાવ્ય હૃષીકેશને સંભળાવે છે. હૃષીકેશ મહાત્મા વિશ્વવંદનાં અનુભવમય વાક્યોને સ્તુતિ-પૂર્વક વધાવી લેતો શાંતિથી શ્રવણ કરે છે :

સ્વરૂપસામર્થ્યમાં મુજને, શ્રદ્ધા એવી છે પ્રબળ જ,
કે ને ઇચ્છું હું ખસેડવા, ખસેડું તો હિમાચળ જ;
જેમ ખસેડે બાળક કાંકરો.

પણ હું કરવા ઇચ્છું એવી ના, બુદ્ધિવિનાની રમત જ,
બાજીગરની ન માંડી બાજી મેં, ઉપજવવાને ગમત જ;
શુભવા તથા વાહવાહ લોકની.

ન્યાં છે હિમાલય હાલ ત્યાં, આપે સુખને સદાય જ,
ઘટિત સ્થલે સજ, છે મૂક્યો, પ્રભુએ તેને ભારતમાંજ જ;
હાલો પ્રભુથી શીદ હું થઉં.

કેવો મોટો છું હું સર્વથી, મારું કેવું યોગબળ જ,
દર્શાવવા એવું વિશ્વને, ખસેડીને અન્ય સ્થળ જ;
કદી હું આ હિમગિરિને મૂકું-

પણ તેને મૂકવાને સ્થળ ખીજું, પડશે શોધવું પહેલું જ,
સેંકડો ગાઉના વિસ્તારનું, મળવું નથી કંઈ સહેલું જ;
આ જેલું, યોગ્ય બધી રીતે.

વળી જ્યાં મૂકીશ હું આ હિમગિરિ, તે સ્થળ મારું ના ગણાય જ,
ત્યાં વસતા જવ પણ બધા, મારી કૃતિથી હણાય જ;
લક્ષે લેવું એ મને ઘટે.

આ આદિ નાના વિચારથી, કરું હું ખોટા ના ખેલ જ,
જે જેમ ચાલે છે જગવિષે, તેમાં કરતો ના ખલેલ જ;
પ્રજાની વ્યવસ્થા ત્યાં બાણીને.

પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ

[વેદાંતવિશારદ શ્રીયુત નર્મદાશંકર દે. મહેતાના આમુખસહિત.]

આ ગ્રન્થનું ગુજરાતી ભાષાંતર અમારા તરફથી પ્રકટ થયેલું છે, અને અનેક વિક્રાનો, માસિકો અને વર્તમાનપત્રોએ તેને માટે પ્રશંસાના ઉદ્દગાર કાઢેલા છે.

અનુભવપ્રકાશ અનેક રસમય દૃષ્ટાંતો, સંવાદો અને પૌરાણિક કથાઓનો ભંડાર છે. અને તે દ્વારા પરમાત્માનું અથવા આપણા જ આત્માનું અહ્ભુત જ્ઞાન કરાવી આત્માનાં અહ્ભુત જ્ઞાનસામર્થ્ય આપણામાં પ્રકટ કરે છે.

જે પરમ ચૈતન્ય છે તેમાંથી જ સર્વ જ્ઞાન, સર્વ સિદ્ધિઓ, સર્વ સામર્થ્યો પ્રકટે છે એ સર્વ કોઈ જાણે છે. આ પરમચૈતન્ય તે જ આપણો આત્મા છે. એ આત્માની પ્રત્યક્ષિજ્ઞા થવાથી, તેને સારી રીતે જોગખવાથી, આપણે એ પરમ ચૈતન્યના જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય, બલને અનુભવી શકીએ છીએ. એ આત્મસ્વરૂપની પ્રત્યક્ષિજ્ઞા અથવા જોગખ કરાવવામાં **અનુભવપ્રકાશ**નું વાચન જિજ્ઞાસુને અત્યંત સહાયક અને ઉપયોગી છે. **સ્વામી રામતીર્થ** જેવા પુરુષોએ પણ તે ગ્રન્થની મહત્તાનાં વખાણ કરેલાં છે.

અનુભવપ્રકાશની રસભરી શૈલી વાચકને આકર્ષી રાખે છે અને અનુભૂતાં પણ તેનામાં આત્મબોધ અથવા પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જાગૃત કરે છે.

જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મના મર્મ સ્પષ્ટ કરી પરમચૈતન્યમાં સ્થિતિ કરાવનાર આ એક અપૂર્વ ગ્રન્થ છે એ તેને વાંચનાર સર્વને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેશે નહિ.

આ ગ્રંથમાં આમુખ અથવા ગ્રંથપ્રવેશ તત્ત્વવિદ્યાવિશ્વરદ શ્રીમાન્ નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતાએ લખેલો છે અને તે ઉપરાંત ગ્રંથમાં આવતા અનેક સિદ્ધાંતો, ઉપનિષદના ઉલ્લેખો, વગેરે સંબંધમાં તેમણે ટિપ્પણી પણ આપેલી છે. અભ્યાસદષ્ટિથી જ્ઞેનારને તે અમૂલ્ય જાણશે.

કઠિન શબ્દોમાટે શબ્દકોષ પણ આપેલો છે જેથી વાચકને ઘણી સરળતા થાય છે. હુંકાણુમાં આ ગ્રંથ અભ્યાસીઓને અત્યંત ઉપયોગી થાય તેમ છે.

ગ્રંથના કેટલાંક પ્રકરણોના વિષયો તેની અનુક્રમણીમાંથી નીચે આપેલા છે. તે જોવાથી અનુભવપ્રકાશના અંદરના વિષયોનું સારી રીતે સ્વરૂપ લક્ષમાં આવી શકશે.

અનુભવપ્રકાશમાટે મળેલા અનેક અભિપ્રાયોમાંથી એક બે જ સજ્જન વાચકોના સંતોષાર્થે પ્રકટ કરીએ છીએ.

વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતાએ, પુસ્તકાલય ખાતાએ તેના સારો સત્કાર કર્યો છે.

ગ્રંથ રૌપ્ય સ્વર્ણનાં મોટાં ૫૦૦ પૃથ્થનો છે. પાકું સુંદર સોનેરી પુંકું છે. કિંમત માત્ર રૂ ૫-૦-૦.

સર્વ પુસ્તક વેચનારને ત્યાંથી મળી શકે છે: અથવા લખો પ્રકટકર્તાને :

ચુનીલાલ જયશંકર ઓઝા

લાલસિંગ બિલ્ડીંગ, લુહારચાલ

મુંબઈ નં. ૨.

પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ

[કેટલાક વિષયો : અનુક્રમણિકાઉપરથી]

વિષય.

પૃષ્ઠ

પ્રથમ સર્ગ.

આત્માનાત્માવિવેચનવિષયક	૧
પરાશર મૈત્રેય સંવાદ	

દ્વિતીય સર્ગ.

અથ ધ્રુવાખ્યાન	૧૯
જડભરતનું ઉપાખ્યાન	૪૩
પરાશર તથા વામદેવનો સંવાદ	૫૩

તૃતીય સર્ગ

વેશ્યાની કથા	૬૯
અથ પ્રહ્લાદ આખ્યાન	૮૦
અધ્યાત્મ યોગીશ્વરોની કથા	૧૧૦
શવકુબેરાખ્યાન	૧૧૬

ચતુર્થ સર્ગ

રાજા ભરતનું આખ્યાન	૧૨૩
ઋષભદેવ અને રાજા નિદાધનો સંવાદ	૧૪૪
નારદ તથા સનતકુમારાદિનો સંવાદ	૨૪૮
રાજા માંધાતાની કથા	૧૫૩
યમકિંકર અને યમનો સંવાદ	૧૫૪
યોગવિષયક સંવાદ	૧૮૫
પ્રાણાયામનું ફલ વર્ણન	૧૮૯
લોમશ ઋષિ	૨૧૨
અશ્વિનીકુમાર	૨૧૩
ક્ષીરસમુદ્રમથન અને ચૌદ રત્ન... ..	૧૨૭

આ પ્રમાણે બધા મળી આઠ સર્ગ છે અને તેમાં અનેક રસિક આખ્યાનો તથા સંવાદો આવેલા છે.

અમારાં પુસ્તકો નીચેને સ્થળેથી મળી શકશે.

શ્રી મહાકાલ ઓશીસ

વડોદરા

પંડિત નારાયણ મૂળજી પુસ્તકાલય

કાલકાદેવી રોડ : મુંબઈ

જે. એમ પંડ્યા એન્ડ કું. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ

લાગ્યોદય ઓશીસ કાલકાદેવી રોડ : મુંબઈ

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય લાગાતળાવ : સુરત

તેમ જ

બીજા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

અથવા લખો :

ચુનીલાલ જયશંકર એઝા

લાલસિંગ બીલ્ડીંગ : લુહાર ચાલ :

મુંબઈ : નં. ૨

અ લિ પ્રા યો :

(“ ગુજરાતી ” તા. ૬-૫-૨૮)

વેદાંતના આ મહામૂલ્ય ગ્રંથનો સત્કાર કરતાં અમને આનંદ થાય છે. મૂળ ગ્રંથ બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી વિશુદ્ધાનંદજી, જેઓ “કાળી કામળીવાળા” એ સંસારથી સુપ્રસિદ્ધ હતા, તેમનો રચેલો છે. તેનો અનુવાદ શ્રીયુત ચુનીલાલ જયશંકર ઓઝાએ મૂળના મર્મોને સારી રીતે સાચવી, શુદ્ધ સંસ્કારી ભાષામાં કરી, ગુજરાતી સાહિત્યની પ્રશસ્ત સેવા બજાવી છે. ગ્રંથની છપાઇ અને બાંધણી મનોહર છે, અને તેનો આમુખવિભાગ વેદાંતશાસ્ત્રનિષ્ણાત પ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રીયુત નર્મદાશંકર મહેતાએ લખ્યો છે, એથી આ ગ્રંથની ઉપયોગિતામાં વધારો થયો છે.

હિંદના તત્ત્વજ્ઞાન-ધનમાં કેવી આકર્ષકતા રહેલી છે તે સિકંદર-સમકાલીન ઇતિહાસથી આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે. ગ્રીક સંસ્કૃતિ-ઉપર એ તત્ત્વજ્ઞાનની ન ભુંસાય એવી છાપ પડી હતી. અર્વાચીન કાળમાં પ્રસિદ્ધ જર્મન તત્ત્વશોધક શોપનહાઉરે વેદાંતશાસ્ત્રની મોહિનીને મુક્ત કંઠે વ્યક્ત કરી છે. ઉપનિષદને તે પોતાના જીવનનું આશ્વાસન અને અવસાન સમયનું આશ્વાસન માનતો હતો. તાજેતર, પાશ્ચાત્ય પંડિત મેકસમ્યૂલરે અને પંડિત પોલ દુસને વેદાંતસિદ્ધાંતોની ઉચ્ચતા અને ઉચ્ચગામિતાથી આકર્ષાઈ તેને ધણું ઉન્નત પદ આપ્યું છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વેદાંતશાસ્ત્રના મૂલગામી સિદ્ધાંતને આબાદ રીતે ઝડપી લેવામાં આવ્યો છે. **મુદ્રારાક્ષસ** નાટકમાટે કહેવાય છે કે.

તેમાં આદિથી અંતપર્યંત સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓ એક જ આશયને અવલંબી રહેલી છે. રાક્ષસ અમાત્યનો મલયકેતુથી ભેળે તેની પાસે ચંદ્રગુપ્તનું અમાત્યપદ લેવડાવવામાં મહામતિ ચાલુક્ય અને તેનાં પુત્રાં ગુંથાયલાં છે. યોગસાસિષ્ઠમાં વસિષ્ઠ મુનિનો રામચંદ્રપ્રતિ એક જ પ્રધાન ઉપદેશ છે. ત્રણે કાળમાં જગત થયું નથી. તે જ પ્રમાણે કાળી કામળીવાળા બાવાજીએ વેદાંતનું એક જ સૂત્ર ઉપાડી અથથી તે ઇતિપર્યંત શ્રોતાજનના શ્રવણદ્વારમાં ઠોકઠોક કર્યું છે : હું વસ્તુતઃ પરમ સત્ય બ્રહ્મ ચૈતન્ય છું. બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ । એ સિદ્ધાંત ઠસાવવા અર્થે ગ્રન્થકાર મહાત્માએ અનેક બોધક અને વિનોદક સામગ્રી ઉપસ્થિત કરી છે. દેવોને, ઋષિઓને, મુનિઓને, રાજાઓને, અવતારોને, ઇશિકોટિને સધળાને કચેરીમાં ધસડી લાવવામાં આવ્યા છે અને સર્વ પાસે એવી સાક્ષી પૂરાવવામાં આવી છે કે જીવાત્મા વસ્તુતઃ નિરંજન, નિરાકાર પરમાત્મસ્વરૂપ છે. પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તર પક્ષની અટપટી રચનાવાળો શુદ્ધ શાસ્ત્રીય ગ્રન્થ આ નથી, પરંતુ અધ્યયન કરનારની ચિત્તભૂમિકા ઉપરથી ક્ષણ વાર જગત્ચિત્રને ભૂંરી નાંખવાના સામર્થ્યવાળો નિજનુભવ પ્રભાવશાળી આ ગ્રન્થ છે.

પક્ષપાતરહિત અનુભવ પ્રકાશ—એ ગ્રન્થસંજ્ઞા પણ વાસ્તવિક છે. તીવ્ર ન્યાય બુદ્ધિવિનાનો ન્યાયાધીશ પોતાના અંતરાત્માના સ્વરને ગૌણ માની, મામા-માસીના વિચારને વશ વર્તી, પક્ષપાતથી દૂષિત થાય છે. બહિર્મુખ વિષયપ્રવણ જીવનું પરાગ્દર્શન પણ એવું જ પક્ષપાતદૂષિત હોય છે. પોતાના વ્યુત્પત્તિક્રમમાં જીવ ન્યારે સંસારવાસનાથી વિમુક્ત થાય છે, ત્યારે તે નિષ્પક્ષપાતપણે પ્રત્યક્દર્શની થાય છે. અશેષ-વિશેષરહિત, અવિકલ્પ, અવાદ્-મનસગોચર સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર ન્યારે મહાભાગ્યશાળી સાધક અધિકારીને થાય છે ત્યારે તેના દષ્ટિબિંદુમાં કેવો વિપર્યાસ થઈ જાય છે !

અહો અહં નમો મહ્યં વિનાશો નાસ્તિ યસ્ય ચે ।

બ્રહ્માદિસ્તમ્બપર્યંત જગન્નાશોઽપિ તિષ્ઠતઃ ॥

અહો અહં નમો મહ્યં યસ્ય નાસ્તીહ કિંચન ।

અથવા યસ્ય ચે સર્વં યદ્ વાઙ્મનસગોચરમ્ ॥

(આશ્ચર્યકારક હું જ છું, નમસ્કાર મને પોતાને જ ઘટે છે, કારણ કે બ્રહ્માથી તૃણપર્યંત વિશ્વનો પ્રલય થવા છતાં મારો કદાપિ નાશ થતો નથી. આશ્ચર્યનિધાન હું જ છું અને વંદનીય પણ હું જ છું, કારણ કે એક પક્ષે વિશ્વમાં મારું કશું જ નથી, અને બીજે પક્ષે વાણીગોચર અને બુદ્ધિગોચર સર્વ પદાર્થો મારા છે.)

જેટલે અંશે જીવ આ સર્વાત્મભાવનાથી ચલિત થાય છે તેટલે અંશે તેનામાં ન્યૂનતા હોય છે. જેટલે અંશે એ ભાવના પ્રબલ તેટલે અંશે તેનું ઐશ્વર્ય ઓજસ્વી. મહાત્મા ઇસુખ્રિસ્તને વધસ્થાને જ્યારે ખીલાથી જડી લેવામાં આવ્યા ત્યારે તે ફાણભર વિકલ થઇ ગયા અને તેમણે ઉદ્ગાર કાઢ્યો: હે પ્રભો ! તમે મને કેમ છોડી દીધો છે? થોડા સમય ઉપર હાથીકેશ ક્ષેત્રમાં એક સન્યાસી મહાત્માને વાઘ ઉપાડી ગયો હતો. વાઘના મુખમાં પણ તેઓ શિવોહં શિવોહં એ જપ કરી રહ્યા હતા !

સ્વામી શ્રી વિશુદ્ધાનંદજીનો પુણ્ય ગ્રન્થ સ્વાનુભવની પ્રતાપી મુદ્રાથી અંકિત હોવાના કારણથી વિશ્વવંદનાને પાત્ર છે. એ પાવન કૃતિનો આસ્વાદ કુશળતાથી ગુર્જર પ્રજાને કરાવવા માટે શ્રીયુત સુનીલાલ ઓઝાને અભિનંદન ઘટે છે, અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે સરા મુમુક્ષુ અધિકારીઓ એમના સુંદર અનુવાદની કદર કર્યા વિના રહેશે નહિ.

[બુદ્ધિપ્રકાશ : જન્યુઆરી : ૧૯૨૮]

ઉત્તરહિંદમાં ખાસ કરીને હરદ્વાર અને બદરીકેદારની યાત્રાએ જનાર પ્રવાસીને કાળી કામળીવાળા સાધુની વ્યવસ્થાથી અનેક પ્રકા-

રનાં સુખસગવડ અને સાધન ઉપલબ્ધ થાય છે; એ તો એમની લોકસેવાનો સ્થૂલ લાભ થયો; પણ એ મહાપુરુષની જ્ઞાનપ્રસાદી “અનુભવપ્રકાશ” નામે ગ્રંથ તેઓએ જિજ્ઞાસુમાટે હિન્દીમાં લખેલો છે. તેનો ગુજરાતી અનુવાદ આપણને પ્રાપ્ત થાય એ યોછા અનંદની વાત નથી. તે માટે આપણે રા. ચુનીલાલ જયશંકર યોજાનો ઉપકાર માનવો ઘટે છે. તેઓ ઘણા વર્ષથી ધર્મવિષયમાં રસ લેતા આવ્યા છે એટલું જ નહિ પણ એ વિષયમાં ડુંડા ઉતરી એમના વાચન અને અભ્યાસનો લાભ પ્રાતઃકાળ, મહાકાળ વગેરે ધર્મવિષયક માસિકોમાં લેખો લખી મોકલી આપણને આપતા રહ્યા છે; અને પ્રસ્તુત પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ પણ એમનો એ વિષયપ્રત્યે જે ગાઢ પ્રેમ રહેલો છે તેના પરિણામરૂપ છે. મૂળ પુસ્તક ઉત્તમ છે અને એક સંસ્કારી મુમુક્ષુના હાથે તેનો અનુવાદ થયેલો છે એટલે તેમાં ઉણપ શી રહે ! જિજ્ઞાસુ બંધુઓને તે પુસ્તક સાઘંત અવલોકી જવા અમારી નમ્ર વિનંતિ છે.

